

ჯემალ (ანდრია) ბერიძე

წიგნსვლეხი
საგვარეულოს
წარსული

ჯემალ (ანდრია) ბერიძე

წიადსვლები საგვარეულოს წარსულში

გამომცემლობა „ლაზარი“
ბათუმი – 2016

ნაშრომში სამეცნიერო ლიტერატურაზე, მატერიალური და სულიერი კულტურის ძეგლებზე და ტოპონიმებზე დაყრდნობით მოთხრობილია ქვემო აჭარის, და აქედან განსახლებულ, ბერიძეთა წარმომავლობაზე, მათ განმტოებებსა და ყოფა-ცხოვრებაზე, მართლმადიდებლობისა და სამშობლოსადმი ერთგულებაზე.

რედაქტორი **რამაზ ხალვაში**, პროფესორი

ISBN 978-9941-9244-5-3

© ჯემალ (ანდრია) ბერიძე — 2015

წინათქმა

ვუძღვნი საგვარეულოს შთამომავლობას

ბერიძეთა საგვარეულოს წარსული ჯერ კიდევ საფუძვლიანად არაა შესწავლილი. მასზე ცნობები სხვადასხვა ლიტერატურულ წყაროშია თავმოყრილი, რაზედაც ყველას ხელი არ მიუწვდება, თუმცა არსებული მონაცემები გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის გვარის ისტორიის ზოგიერთ საკითხზე.

ბოლო პერიოდში ჩვენი კუთხის საგვარეულოსა და ამ გვარის ზოგიერთ წარმომადგენელზე გამოიცა ცალკეული ნაშრომები (ე. ბერიძე, „ბერიძეები“, ბათუმი, 2003 წ.; „ძმები“, ბათუმი, 2009 წ.; ჯ. ბერიძე, „მამა“, 2012 წ.), რომლებშიც მემო აჭარის ბერიძეთა (ფურტიოს, ოლადაურის და რაქვთის) შტოებზეა საუბარი. მათში გვარის წარმომავლობა ზოგადააა მიმოხილული და, ძირითადად, ამ საგვარეულოს ცნობილი წარმომადგენლების დგანლზეა საუბარი.

ბერიძეთა გვარის ისტორია ყოველთვის იწვევდა ჩემს დაინტერესებას. თითოეული საგვარეულო ხომ ქვეყნის ისტორიის განუყოფელი ნაწილი, მისი შემოქმედი. აქედან გამომდინარე, გვარ-სახელის კვლევა აქტუალობას არასდროს კარგავს, მით უფრო, თუ მას კომპლექსურად მიუდგები. სამწუხაროდ, აღნიშნულ საკითხს, სირთულის გათვალისწინებით, ამგვარად ვერც მე მიმოვიხილავ. შევეცდები, შესაძლებლობის ფარგლებში, შევუბნო გვართან დაკავშირებულ ცალკეულ თემას, მკითხველს გავაცნო საკუთარი მოსაზრებებიც. ვაუწყო ის, რა სათქმელიც დამიგროვდა.

განსაკუთრებით გაძნელდა მასალების მოძიება ჩვენს საკვლევ ობიექტზე, ქვემო აჭარაში, მცხოვრებ ბერიძეთა წარსულზე. რაოდენ დასანანიც არ უნდა იყოს, დამპყრობთა გამოისობით, აქაურთა XX საუკუნის წინანდელი პერიოდის ყოფა-ცხოვრების ამსახველი დოკუმენტებიდან თითქმის არაფერი მოიპოვება. თუ არ ჩავთვლით აქ არსებულ ნაციზარებსა და ნატაძრალებს, ბერების სადგომების, ქვევრებისა და სანახელების ნაშთებს, სხვა არქეოლოგიურ მონაპოვრებსა და ტოპონიმებს, რაც, თავის მხრივ, მნიშვნელოვანი პირველწყაროა საქართველოს ამ ძირძველი კუთხის ტე-

რითორიაზე მობინადრე მოსახლეობის სამეურნეო ყოფის, კულტურისა და ცხოვრების სხვა მხარეების შესასწავლად.

არც გადმოცემებზე და თქმულებებზე გვითქვამს უარი, რადგანაც, შესაძლო ქრონოლოგიური უზუსტობების მიუხედავად, ისინი ხალხის ისტორიულ მეხსიერებაზეა დაფუძნებული. ბერიძეთა წარსული, გარკვეულწილად, მათი საცხოვრისების კონტექსტში მიმოვიხილეთ, რაც ორგანულ კავშირშია კუთხის ისტორიასთან, გვარის ყოფიერების საკითხებთან და განსახილველ თემას საინტერესო შტრიხებით ავსებს.

ბუნებრივია, მოვიძიეთ და დავეყრდენით შესაბამისი თემატიკის სამეცნიერო ლიტერატურასა და პერიოდულ გამოცემებს, სხვადასხვა დოკუმენტს, რაც დაგვეხმარა კვლევის წარმოებაში, საგვარეულოს ისტორიის საყურადღებო დეტალების ნაწილობრივ წარმოჩენაში.

ვიმედოვნებთ, ადრე თუ გვიან, ჩვენ საგვარეულოზე ვრცელი მონოგრაფია დაიწერება. საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ბერიძეებზე მიძღვნილ გამოცემებთან ერთად, ამ ნაშრომში თუ ჩვენ მიერ გამოთქმული შეხედულებებიც დაიჭერს გარკვეულ ადგილს საკუთარ მისიას შესრულებულად ჩავთვლით.

განსახილველი თემა საკმაოდ ვრცელია, ამიტომაც გამორიცხული არაა, რაიმე ცდომილებასთან გვექონდეს საქმე, რისთვისაც მკითხველს წინასწარ მიტევებას ვთხოვთ.

წიგნისთვის მასალების მოძიებაში დახმარება აღმოგვიჩინეს ბატონებმა შალვა აბაშიძემ, ალექსანდრე გაქარაძემ, უშანგი ბერიძემ, თამაზ ჯაბნიძემ, დეკანოზმა სერაფიმე ბერიძემ (ბერმა სისომ), რისთვისაც მათ მიმართ მადლიერებას გამოვხატავთ. კომპუტენტური მიდგომით ნაშრომის ამ სახით დასტამბვაში ფასდაუდებელია მისი რედაქტორის, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორის, რამაზ ხალვაშის ღვაწლი.

გვარსახელ ბერიძის ეთიმოლოგია და წარმოშობა

ბერიძეთა გვარის ამოსავალია ფუძე „ბერ“, რაც რამდენიმე მნიშვნელობითაა ცნობილი. ენათმეცნიერთა ნაწილის განმარტებით, „ბერ“ ფუძე იკითხება მზის, დედამიწისა და მთვარის მოძრაობის ამსახველი ჰელიოცენტრული სისტემის სქემაზე (იგივე პირველი ქართული სახელმწიფოს პირველი გერბი, ე. წ. კოლხური ღუზა), სადაც წყვეტილით ნაჩვენებია მთვარის ორბიტა „ბერ“, რისგანაც წარმოიქმნა ბერიძე (ნ. ხვედელიძე, „სკალპელიანი მინისტრი“, ჟურნ. „ლიტერატურული აჭარა“, 1999, №9, გვ. 140, 141; „ძმები“, ბათუმი, 2009, გვ. 29.)

ერთ შემთხვევაში ბერ აღნიშნავს ხანდაზმულ, ხნიერ ადამიანს (ბერი, ბებერი), სხვა განმარტებით, სასულიერო წოდებისგან (ბერი, იგივე საეკლესიო ძმობის წევრი, მონაზონი) ნაწარმოები გვარი უნდა იყოს.

ზოგიერთი ინტერპრეტაციით, ბერი თავდადებული, თავგანწირული მსახურია ჯერ ღმრთისა და მერე თავისი სამშობლოსი. ჯერ ქრისტესი და მერე თავისი ერის განათლებისა, თავისი ქვეყნის გაძლიერებისა ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით („ქრისტიანული სიბრძნის კიდობანი“, თბ., 2013, გვ. 34). როცა ქვეყანაში ზნეობა მოიკოჭლებდა, ეკლესიას და სამღვდელოებას უმაღლ გამოჰქონდა განჩინებანი კაცთკვლისა, ძარცვა-დარბევისა და სხვა ბოროტების წინააღმდეგ, რითაც მტკიცედ იდგა ერის სინმინდის დაცვის სადარაჯოზე. საამაყოა, რომ ამ პროცესში სასულიერო განხრით მოღვაწე ბერიძეებსაც აქვთ მიღებული მონაწილეობა. ბერი საერო წინამძღოლის სიმბოლოცაა. მაგალითად, ხევისბერი, იგივე უფროსი მამაკაცი, პატრიარქი.

კოლხურად ბერი ნიშნავს „ვაჟიშვილს“, „ძეს“, „ყრმას“, რაც ჭანური ბერეს სახითაც დასტურდება. აჭარულ დიალექტში შენარჩუნებულია მიმართვის ფორმა „ბ[ე]რე“. ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, ეს სიტყვა ამავე მნიშვნელობით ძველად ზოგად ქართულში ყოფილა (მის ფონეტიკურ სახესხვაობად მიჩნეულია ბელი – „დათვის

შვილი“ (ა. ახუაშვილი, „ქართული გვარ-სახელები“, თბ., 2005, ტ. I, გვ. 309).

„ბერი“ მამაკაცის საკუთარი სახელიცაა. გავიხსენოთ თუნდაც ვახტანგ VI-ის უახლოესი გარემოცვის წევრი, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ავტორი, ბერი ეგნატაშვილი. ძველ ქართულში „ბერა“ გვხვდება ზედწოდების დანიშნულებით. „ბერ“ ამოსავალია საქართველოში ყველაზე მეტად გავრცელებული სახელებისა (ბერა, ბერუა და ა. შ.) (ავტორთა ჯგუფი, დასახ. ნაშრ. იქვე).

საგვარეულოს ფუძე „ბერ“ საქართველოს მასშტაბით საფუძვლად დაედო ტოპონიმებს, მატერიალური და სულიერი კულტურის ძეგლებს. ბერი „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, იყო ისტორიული კახეთის უძველესი ცენტრი, სადაც არსებობდა ციხესიმაგრე. ვახუშტი ბატონიშვილის თანახმად, ბერი (შემდგომში ჩელეთი) იგივე გვიანდელი პერიოდის ჟალეთია. მდებარეობდა მდინარე ივრის ხეობის ზემო წელზე. V საუკუნეში ვახტანგ I-მა (გორგასალმა) დააარსა ჩელეთის (ბერის) საეპისკოპოსო, რომლის ეპარქიაში შედიოდა ერწო-თიანეთი-ფშავ-ხევსურეთი და ხერკი. წყაროებში უკანასკნელად

VIII საუკუნეში გვხვდება, როგორც ქართლის სამეფოს ერთ-ერთი ადმინისტრაციული ერთეული (ქსე, თბ., 1987, ტ. 11, გვ. 93, 94).

ბერთუბანი იხსენიება ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. „...გარეჯის მთას... ბერთუბანს... არს მონასტერი, კლდესა შინა გამოკვეთილი...“ (იხ. დასახ. ნაშრომი, თბ. 1941, გვ. 50). დავით-გარეჯის სამონასტრო კომპლექსში შემავალი ერთ-ერთი გამოქვაბული ტაძარია. აღსანიშნავია აქ არსებული... სატრაპეზო. კედლის შემკულობიდან ყურადღებას იქცევს ეპიზოდი დავით გარეჯელის „ცხოვრებიდან“ – „ლუკიანე წველის ირმებს“ (ქსე, თბ. 1977, ტ. II, გვ. 318). მდებარეობს დავითგარეჯის მონასტრიდან 8 კმ-ის დაშორებით. პირველად ფიქსირდება VI საუკუნეში დავით გარეჯელისა და მისი მოწაფეების საქმიანობასთან დაკავშირებით. აოხრდა XIII საუკუნის მონღოლთა შემოსევის შემდეგ. არქეოლოგიურად შეუსწავლელია (ქც 1:210,2).

ბერის საყდარი X საუკუნის შუა წლების ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლი, სამეკლესიანი ბაზილიკის ერთ-ერთი გვიანდელი ნიმუშია. მდებარეობს ქართლში,

სოფელ ერედვის მახლობლად (სამაჩაბლო). ამჟამად ერთობ დაზიანებულია (ქსე, დასახ ნაშრ. გვ. 321).

ბერიჯვარი სოფელია ქართლის ქსუისში (ცხინვალის რეგიონი), მდინარეების ჭარებულისა და მეჯუდის წყალგამყოფის სამხრეთ-დასავლეთ კალთაზე (ქსე, დასახ ნაშრ. გვ. 323).

ბერციხე გვხვდება ვ. ბატონიშვილის აღწერაშიც, რომლის მიხედვითაც: „ხევ-ქვევრულაზე... არს ბერ-ციხე, კლდესა ზედა შენი მაგარი“ (ვ. ბატონიშვილი, დასახ ნაშრ. გვ. 153). ფიქსირდება თერჯოლის მუნიციპალიტეტში (იმერეთში) მდ. ქვერონას (ვახუშტის მიხედვით ქვევრულას) ხევში. აგებულია ქვერონას ხევის პიტალო კლდეზე, რისგანაც ახლა მხოლოდ ნანგრევებია შემორჩენილი. აქ არსებული ეკლესიისა და კოშკის მიხედვით, ადრეული შუა საუკუნეებით თარიღდება (ქსე, დასახ ნაშრ. გვ. 335).

ბერთა მონასტერი იყო ძველ კლარჯეთში. დაარსდა გრიგოლ ხანძთელის მოღვაწეობისას. სავარაუდოა, რომ აქ სასწავლებელი ფუნქციონირებდა. ცნობილია აქ არსებული ორი ოთხთავი. ერთი (X ს.) დაცულია აშშ-ში, მეორე (XII ს.), რომელიც ბეშქენ ოპიზარს ოქროჭედურ

ყდაში ჩაუსვამს – თბილისში. კლარჯეთის დაპყრობის შემდეგ ოსმალებმა ბერთა მონასტერი გაძარცვეს და მერეთად გადააკეთეს (ქსე, დასახ ნაშრ. გვ. 317).

ბერთაყანა კლდეში ნაკვეთი სახიზარია (ქვაბი) ჯავახეთში, სოფ. თმოგვის მახლობლად (ახლანდელი ასპინძის რაიონი). სამსართულიანი კომპლექსია და შეიცავს ერთმანეთთან გვირაბით დაკავშირებული სხვადასხვა სიმაღლის გამოქვაბულებს. თითოეულში 1-3 სენაკია. ერთ-ერთ მათგანში ამოკვეთილ წარწერაში მოხსენიებულია ზოსიმე კუმურდოელი, რომელიც ჯავახეთის საეპისკოპოსოს განაგებდა XI საუკუნეში (ქსე, იქვე).

ბერისხევიც კლდეში ნაკვეთი სავანეა იმავე ასპინძის რაიონში, ვარძიის მონასტრიდან 1,5 კმ-ზე, მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირას. XIII საუკუნის ძეგლია. შეიცავს ქარაფის პირას მდებარე დარბაზულ ეკლესიას (ქსე, დასახ ნაშრ. გვ. 321).

არსებობს ბერიძის ციხეც, რაც, ასევე, ვ. ბატონიშვილის თხზულებაშია მოხსენიებული: „ბახვის წყლის შესართავს ზეით არს ციხე ბერიძისა. სამხრეთისკენ მას ზეით ხეობა სურები, ვენახ-ხილიანი, მოსავლიანი“ (ვ. ბატონიშ-

ვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 175). ლოკალიზდება გურიაში (ოზურ-გეთის მუნიციპალიტეტში). სავარაუდოდ, მდებარეობდა მდ. ბახვისწყლის შესართავთან. ციხის ტერიტორია დღემდე გამოკვლევას საჭიროებს.

ზოგიერთი მონაცემით, გვარი ჩვენს ქვეყანაში VI საუკუნიდან იღებს სათავეს (ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, „გვარსახელები საქართველოში“, თბ. 1997, გვ. 11). ვ. ბატონიშვილი ძველი მთავრების (თავადების) გვარებს VI-XV საუკუნეებით საზღვრავდა. სხვათა შორის XII-XIV საუკუნეების ადრინდელ მთავრებში მოიხსენიებდა იგი ბერიძეებსაც (ა. ახუაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 310).

ქართველებს სახელი და გვარი ოდითგან რომ ჰქონიათ ადასტურებს უძველესი დოკუმენტური წყაროები, რის საილუსტრაციოდაც გამოდგება IX საუკუნის საბუთი „დანერილი ფავნელისა და მღვიმისადმი“, სადაც გვხვდება ფავნელი შულლიასძე და ტარიკასძე („ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი“, თბ., 1984, I, გვ. 17, 18).

არსებულ სამეცნიერო წყაროებზე დაყრდნობით, გვარების, როგორც ერთეული (ცალკეული) პიროვნების აღმნიშვნელის, უმეტესობა საქართველოში, სავარაუდ-

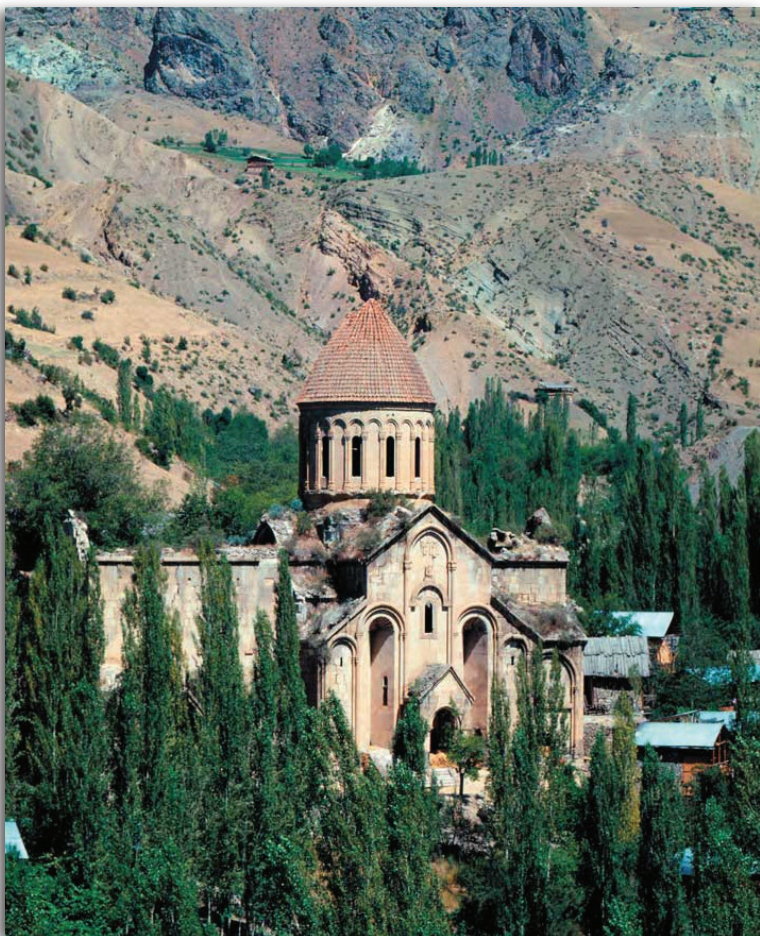
ოდ, XIV-XV საუკუნეებიდან გაფორმდა. მანამდე კი მის ფუნქციას ასრულებდა ოჯახის სახელწოდება, შერქმეული მისი უფროსის ან წინაპრის სახელის მიხედვით. იყო მხოლოდ სახელი, სახელი და მამის სახელი, ან სახელი და სადაურობა, წოდება, თუ ხელობა-თანამდებობა, თუმცა, როგორც ზემოდან ჩანს, ამის პარალელურად იყვნენ „გვარიანებიც“ („გუარიანებზე“ და „უგუარონებზე“ ყურადღება გამახვილებული აქვთ ა. სილაგაძეს და ა. თოთაძესაც; იხილეთ მათი დასახელებული ნაშრომი, გვ. 10).

ბერით ნაწარმოები გვარი ისტორიულ წყაროებში პირველად X საუკუნეში ჩნდება, როცა იხსენიება ნინია კახაბერისძე. საგვარეულოზე მიძღვნილ ზოგიერთ გამოცემაში იგი რატომღაც ლიპარიტ ბაღვაშის მომხრედაა გამოცხადებული. არადა, ლ. სანიკიძე მას ჭეშმარიტ მამულიშვილად წარმოგვიდგენს, პიროვნებად, ვისაც მეფე დავით აღმაშენებლის მონოდებაზე „ჯერ კიდევ გულში ქართველობა არ მოჰკვდომოდა და იმედიც არ გაჰქრობოდა სამშობლოს ხსნისა და გადარჩენისა“ (იხ. ლ. სანიკიძე „დედა ისტორია“, თბ., 1986, ნაკვეთი I, გვ. 93).

გავრცელებულია მოსაზრება, რომ, ისტორიული წყაროებით, ბერიძეთა არსებობა XII საუკუნიდან დაიწყო, როცა თამარ მეფემ მათ სახლის აზნაურობა უბოძა. თუმცა თავად ბერიძეები გვარის დასაწყისად IX-X საუკუნეებს, წარმოშობის ადგილად კი ტაო-კლარჯეთს მიიჩნევენ (ინტერნეტი – <http://sstv.ge/vrcladis argivi...>)

როგორც ცნობილია, VIII საუკუნის მიწურულსა და IX საუკუნეში გრ. ხანძთელმა მოწაფეებთან ერთად ტაო-კლარჯეთში მძლავრი სამონასტრო აღმშენებლობა გააჩაღა, რასაც დიდი პათოსითა და შემართებით ეწეოდნენ ბერ-მონაზვნები. ბერები ისეთ სერიოზულ ძალას წარმოადგენდნენ, რომ სამეფო ხელისუფლებასაც არ ეპუებოდნენ. სწორედ მათ უზრუნველვეყვეს ახლად აშენებულ ეკლესია-მონასტრებში (ხანძთაში, ოშკში, ხახულში, პარხალში, იშხანში და სხვა) მძლავრი მწიგნობრული საქმიანობა, სადაც შექმნილი სულიერი ფასეულობანი საუკუნეთა განმავლობაში ასაზრდოებდნენ ქართულ კულტურას.

მათ შორის, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საგანმანათლებლო კერა იყო, ზემოხსენებული, ბერთა მონასტერიც, სადაც მოღვაწეობდა ცნობილი ქართველი მწიგნობარი

თშკენტის ტაძარი

ზეკეპე ბერთელი (X ს.); (ქსე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 317). ასე, რომ თუ ტაო-კლარჯეთს ბერიძეთა დაფუძნების ადგილად ჩავთვლით, მაშინ მთავარი აქცენტი, სავარაუდოდ, ფუძე „ბერი“-ს იმ ინტერპრეტაციაზე უნდა გადავიტანოთ, რაც სასულიერო და საგანმანათლებლო მოღვაწეობას უკავშირდება. მსგავსად ქართლის VI საუკუნის „ბერ“ ფუძით ნაწარმოები ტოპონიმ ბერთუბნისა, რაც დავით გარეჯელისა და მისი მოწაფეების საქმიანობასთან მიმართებით იხსენიება. ამავე კონტექსტშია განსახილველი ბერთაყანის სამონასტრო კომპლექსი, რის მიხედვითაც იკვეთება, რომ ჯავახეთის საეპისკოპოსოს ზოსიმე კუმურდოელი განაგებდა.

ბაგრატიონთა სამეფო კარზე მოღვაწეობდა კათალიკოსი, სახლთუხუცესი და მწიგნობარი ნიკოლოზ გულაბერისძე (ე. ბერიძე, დასახ. ნაშრომი გვ. 5). ბაქარ ბატონიშვილის ცნობით, მეფე ვახტანგ VI-თან ერთად რუსეთში წასულა თავადი კახაბერიძე... ამავე საგვარეულოს წარმომადგენელი XII საუკუნეში, მეფე გიორგი III-ს დროს, გამოჰყოფია ბერიძეთა გვარს... (ი. ახუაშვილი, „ქართულ გვარ-სახელთა საიდუმლოებანი“, თბ., 1997, გვ. 48). 1411 წლის დო-

კუმენტში ლაპარაკია დავით ბერიძეზე, რომელსაც ჰყავს სახლიკაცი ციხელი და მეუღლე მითა (ცსა, შიფრი 1449, საბ №1651). 1450 წლის საბუთში ნახსენებია ვინმე გიორგი ბერიძე (ი. ბექირიშვილი, დასახ. ნაშრ. იქვე). საეკლესიო ასპარეზზე ღვთისმსახურებას ეწეოდა ჯუმათელი ეპისკოპოსი იოანე ბერიძეც (1687-1705). სვეტიცხოვლის სამონასტრო კომპლექსის ეზოში ბერიძის საფლავია, რაც XIX საუკუნითაა დათარიღებული (ჯ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 34).

არსებობს სამეგრელოს მთავრის ლევან დადიანის მიერ 1824 წელს გაცემული მონმობა, რის თანახმადაც ხონელმა ბერიძეებმა დაიბრუნეს აზნაურობა და ძველი გვარიც. მასში ვკითხულობთ: „...გიორგი ბერიძე შემოწირულ არს ხონის წ-ის გიორგის ეკლესიისადმი, მის პაპიჩემისაგან მისვე სახითა აზნაურობისათა... და მუნ ცხოვრებასა შინა შეცვლილა გვარნი ამათნი ბერიძეობისა სხვა გვარად, ესე იგი, თითბერიძედ, რომელიცა ნამდვილ უჭეშმარიტესად წარმოებს გვარნი ამათნი ბერიძეებად, რომელთაც მონათესავე ამათი ცხოვრობენ ჟამსა ამას შინა სამთავროსა შინა ჩემსა ლეჩხუმს...“ (ვ. ბერიძე, „მოგონებები“, თბ., 1987, გვ. 136).

მესხეთში (ახალციხის რაიონი) ბერიძეებზე ასეთი თქმულებაა გავრცელებული: სოფელ ერკოტის უმრავლესობა გვარად არიან ბერიძეები, რომლებიც გამრავლებულან ერთი ბერისგან. თათრების შემოსევისას ეს ბერი გამოქცეულა ზარზმიდან; მომხდურთ ეჭვი რომ არ მიეტანათ სოფ. ერკოტში უთხოვია ცოლი, მიუყვია ხელი მეურნეობისათვის და ჩუმად დარბაზებში მაინც სწირავდა-ხოლმეო (ა. ახუაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 309).

შესაძლებელია ბერიძეებს არ უკავშირდებოდეს, მაგრამ ღვთისმსახურისგან ფუძის არანებაყოფლობითი მიტოვების შინაარსისა უნდა იყოს, აგრეთვე, 1960-იან წლებში, საქართველოს ფიზიკოსთა სამეცნიერო-მეთოდურ კონფერენციაზე, სოხუმში ჩემს მიერ მოსმენილი ერთ-ერთი თქმულება. გამოსათხოვარ ბანკეტზე, რაც ქალაქიდან 15 კმ-ით მოშორებულ, მდ. შავწყალასთან მდებარე, კლდოვან გამოქვაბულთან გაიმართა, თბილისის პოლიტექნიკური ინსტიტუტის ფილიალის რექტორმა, წარმოშობით ბათუმელმა, ვაჟა ნუცუბიძემ, მიაშო, თითქოს ამ მღვიმეში აჭარიდან გადმოსული მუსულმანური სასულიერო პირი ცხოვრობდა.

მაჰმადიანური რელიგიის მსახურს გამოქვაბულთან შეხება არ აქვს. ასეთ ადგილებში ბინად ქრისტიანობის აღმსარებლები ჩერდებოდნენ-ხოლმე და გამორიცხული არაა, გამოქვაბულს ოსმალთაგან აჭარიდან ზღვით ოტეხული რომელიმე ბერი შეფარებოდა, იმავე მომხდურისგან დაპყრობილ აფხაზეთში, მალულად თავისი საქმიანობის გასაგრძელებლად, – ვუთხარი მე.

ბერიძეთა წარმომადგენლები დასახლებულნი არიან გურიის მთავრის, გურიელის, ქუეშენში (ალბათ, ქვეშევრდომებში – ჯ. ბ.). მათ შორისაა: თადგირიძე და ამილახორი ჩასულნი სამცხიდან, შარვაშისძე აფხაზეთიდან, ბერიძე... ნაკაშიძე და სხუანი, აგრეთვე, აზნაურნიცა. 1850 წლის დეკემბერში რუსეთის იმპერიის მიერ გურიის თავადთა და აზნაურთა წოდებას მიკუთვნებულ პირთა საოჯახო სიაში ბერიძეები (ხონელი ბერიძეების მსგავსად – ჯ. ბ.) აზნაურებად იხსენიებიან (ა. ახუაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 879).

გვარსახელ „ბერიძიდან“ წარმოიქმნა გვარები, რომელთაც დართული აქვთ მეორე საკუთარი სახელი. ასეთებია მაგალითად: გოგი-ბერიძე, გულა-ბერიძე, კახა-ბერიძე, ლოსა-ბერიძე, სულა-ბერიძე, ღოღო-ბერიძე, მა-

წელი	თვე	დღე	წინა	შემდეგ
1870	18	26	25	27
				დღეს ჩვენ გვინახეს გლეხი ადამიანი რომელიც გვითხრობდა რომელიმე პირის თხოვნით ვინც იმდროინდელი მხარეთა შორის უკიდურესად ჩაბნელებული ყოფილიყო.
1870	9	11	10	12
				დღეს ჩვენ გვინახეს ადამიანი რომელიც გვითხრობდა რომელიმე პირის თხოვნით ვინც იმდროინდელი მხარეთა შორის უკიდურესად ჩაბნელებული ყოფილიყო.
1870	13	14	12	15
				დღეს ჩვენ გვინახეს ადამიანი რომელიც გვითხრობდა რომელიმე პირის თხოვნით ვინც იმდროინდელი მხარეთა შორის უკიდურესად ჩაბნელებული ყოფილიყო.
1870	18	24	23	25
				დღეს ჩვენ გვინახეს ადამიანი რომელიც გვითხრობდა რომელიმე პირის თხოვნით ვინც იმდროინდელი მხარეთა შორის უკიდურესად ჩაბნელებული ყოფილიყო.

გურიის ბერიძეების ამნაურობის დამადასტურებელი დოკუმენტი.
 1870-იანი წლები (ჩოხაგაურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი).

ჩა-ბერიძე, დოლა-ბერიძე, თავ-ბერიძე, ჯოხთა-ბერიძე, შალამ-ბერიძე და ა. შ. როგორც ვხედავთ, ყოველი მათგანის ფუძე ბერიძეა, რასთანაც სხვა სახელთან სინთეზში მივიღეთ რთული აგებულების გვარი.

ზოგადად, ბერიძისაგან წარმოიქმნა 33-ზე მეტი გვარი. არსებობს ფუძე „ბერი“-სგან წარმოშობილი გვარებიც – ბერია, ბერიაშვილი, ბერიშვილი (ჟურნ. „თბილისელები“, 2014, №26, გვ. 46).

დასტურდება ბერიძიშვილის გვარიც. მაგალითად, 1843 წლიდან ს. ბოგვში ცხოვრობდნენ, როგორც ბერიძეები, ასევე, ბერიძიშვილებიც (ჟურნ. „თბილისელები“, 2012, №27, გვ. 65). წარმოშობით ასპინძელი, სოფელ ფარცხისის, ბერიძეები, 1873 წლის აღწერით, იწერებოდნენ ბერიძეშვილებად, 1886 წლიდან კი ბერიძეებად.

ბერთან ერთად, საკუთარი სახელის ფორმით გვევლინება ბერიძე ფშავეში – ბერიძე ახალკაციშვილი, ბერიძე ავგაროზიშვილი, ბერიძე შიოშვილი, ბერიძე ბასიტაშვილი (ა. ახუაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 309).

ბოლო მონაცემებით, ჩვენს ქვეყანაში 27 ათასამდე ბერიძეა, რაც საქართველოში მცხოვრებ სხვა საგვარე-

ულოთა რიცხოვნობას ბევრად აღემატება. ცხოვრობენ – ქართლში, კახეთში, იმერეთში, სამეგრელოში, სამცხე-ში, აჭარაში, რაჭაში; ქალაქებში – თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში და ა. შ.

რეგიონების მიხედვით ბერიძეთა ნახევარზე მეტი (15 ათასი, დაახლოებით 55,5 პროცენტი) აჭარაში ცხოვრობს. 2003 წლის მდგომარეობით, დასახლებული პუნქტებისა და რაიონების მიხედვით, ყველაზე მეტი ბერიძე სახლობდა ხელვაჩაურში (3700-ზე მეტი), ქობულეთსა (2700-ზე მეტი) და თბილისში (2600-მდე) (ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, დასახ. ნაშ. გვ. 42). ხელვაჩაურისა და ქობულეთის გარდა, მრავლად არიან ბათუმსა და ქედაში (2500-ზე მეტი), შუახევში (1600-ზე მეტი), ხულოში (1100-ზე მეტი). მთლიანობაში ჩვენი კუთხის 350-ზე მეტი დიდი და პატარა სოფლიდან, მოცემული გვარი 120-ში გვხვდება („ძმები“, გვ. 28).

არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება ბერიძეთა აჭარაში დასახლებაზე, რაც ძირითადად ხალხურ თქმულებებსა და გადმოცემებს ეფუძნება. გვარი ბერისძე (ბერერისძე) პირველად სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს დღემ-

დე მოღწეულ უძველეს წერილობით წყაროში, „ტბეთის სულთა მატეანეში“, გვხვდება. აქვე იგი დასტურდება შერწყმული სახითაც. მაგალითად „...სულსა, წითელბერისძისა იოვანესა... სულსა კახაბერისძისა იოვანესასა შეუნდვენ ღმერთმან...“ („ტბეთის სულთა მატეანე“, თბ., 1977, გვ. 60, 92). როგორც ცნობილია, ტბეთის საყდარი შავშეთშია, სადაც XII-XVII საუკუნეებში დაიწერა კიდევ ეს ქმნილება.

ამ ტაძრის შემომწირველნი აჭარიდანაც რომ ყოფილან ადასტურებს მოსახსენებლებში აქაურთა ჩამოთვლა, თუმცა მათი არეალი მხოლოდ მაჭახლის ხეობით შემოიფარგლებოდა. ნიშანდობლივია, რომ აღნიშნული ეპიგრაფიკული ძეგლის 588 მოსახსენებლიდან 160 განეკუთვნება ტექსტის ძველ ფენას ანუ XII-XIII საუკუნეებს, სხვები XIII- XVII საუკუნეებს.

ახლა კი აღნიშნული ძეგლიდან ჩვენთვის საინტერესო ჩანაწერს მოვუხმოთ „...სულსა ბერასძისა ქუთნანასა... სულსა ბერერისძის (როგორც ჩანს, შემდგომში მას „ერ“ ჩანართი ჩამოსცილდა და იქცა ბერისძედ (ბერე)რისძედ). აქვე ხომ ამავე ფორმით წითელბერისძე, კახაბერისძე და

ბერასძეცაა მითითებული) ცხადასას და მისი მეუღლის მარიამს შეუნდვენ ღმერთმან. სულსა მათი შვილის იოვანეს შეუნდვენ ღმერთმან (დასახ. ნაშრ. გვ. 70, 120).

დარწმუნებით ვერ ვიტყვით, ტექსტის რომელ ფენას ეკუთვნის ეს ჩანაწერი, ვერც იმას, აჭარიდან შემომწირველებს განეკუთვნებოდნენ თუ არა ცხადა ბერისძე და მისი ოჯახი, მაგრამ ერთი რამის თქმა დანამდვილებით შეიძლება, ჩვენი საგვარეულო სამცხეში (სამხრეთ საქართველოში) უძველესი ხანიდან უნდა ცხოვრობდეს.

რაც შეეხება იმას, საიდან გადმოვიდნენ ბერიძეები ჩვენს კუთხეში, ერთ-ერთ მტკიცებულებაზე დაყრდნობით, სწორედ სამცხე-ჯავახეთიდან. აქ ხომ მოსახლეობა თავდაპირველი ფუძის იდენტური ბუნებრივი გარემოს გამო სახლდებოდა, რაც აადვილებდა ახალ საცხოვრისთან ადაპტაციას.

გვარის ნაწილის სამცხე-ჯავახეთიდან წარმომავლობას ადასტურებენ ქედაში (და არა მარტო ქედაში) მცხოვრები ბერიძეები. მათ შორის სოფ. ფურტიოდან (შუახევის რ-ნი) და სოფ. ჯალაბაშვილებიდან (დანდალოს თემი), სადაც ტოპონიმი ნაჯავახურევია და, შესაძლებელია, ეს

ვერსია ამის გამოძახილი იყოს. არსებობს აჭარაში ნადუ-
რი სიმღერა „საჯავახურა“, რასაც ქედის რაიონშიც ას-
რულებდნენ თურმე. აქვე ოდითგან ვაზის ჯიში „ჯავახე-
თურა“ არსებულა, რაც სოფ. ჯალაბაშვილებშიც ყოფი-
ლა გაშენებული.

სამცხესთან მიმართებით ერთი ეპიზოდი მახსენდე-
ბა, რაც ვარძიის მახლობლად მდებარე ნაქალაქევში ჩემს
ყოფნას და იქაური ბერიძეების გაცნობას უკავშირდება.
ისინი თავს აჭარელი ბერიძეების ნათესავებად მიიჩნე-
ვენ. ბათუმში სტუმრად ოჯახებით გვეწვეოდნენ-ხოლმე.
„საგვარეულოს ნაწილი თქვენს კუთხეში სწორედ სამ-
ცხიდან გადავიდა. ჩვენ ძველად იშილიანთ გვეძახდნენ.
ერთხანს ოსმალებმა იძულებით გაგვამაჰმადიანეს, მაგ-
რამ ბოლომდე ქრისტიანობას ვუერთგულეთო“, – უთ-
ქვამთ ჩემთან პირად საუბრებში.

ბერიძეების ნაწილის აჭარაში მისი ფარგლებს გა-
რედან შემოსვლისა და დამკვიდრების ვარაუდებს ამყა-
რებს, ასევე, თქმულებები მათი აქ გურიიდან (სოფლები:
ზესოფელი, ზვარე, კვაშტა, აქუცა, ახო, მოსიაშვილები
და სხვა) და იმერეთიდან (სოფ. ჯალაბაშვილები (დან-

დალოს თემი), სოფ. ფურტიო, შუახევის რაიონი) მიგრაციაზე. მართალია ქართლი ამ ჩამონათვალში არაა ნახსენები, მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ჩვენს მიერ მიკვლეული, და ზემოთ მოყვანილი, მასალებით საქართველოს ტერიტორიაზე „ბერ“ ფუძის შემცველი უძველესი ადგილთა სახელები, მატერიალური და სულიერი კულტურის ძეგლები და გვარი ყველაზე ადრეულად აქ დასტურდება, შეიძლება დავუშვათ ალბათობა ბერიძეთა საგვარეულოს ქართლში ფორმირებაზე.

აქვე კიდევ ერთხელ უნდა გავიხსენოთ მოსაზრება საგვარეულოს ტაო-კლარჯეთულ (მის შემადგენლობაში შედიოდა სამცხე ჯავახეთიც) წარმომავლობაზე, რაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ფუძე „ბერის“ იმ მნიშვნელობას უნდა უკავშირდებოდეს სასულიერო საქმიანობით რომ შემოიფარგლებოდა.

არსებობს გადმოცემა, ბერიძეთა, პირიქით, აჭარიდან გურიაში საცხოვრებლად გადასვლაზე. ასეთია, მაგალითად, თქმულება მახინჯაურელ მზეჭაბუკ ბერიძის შთამომავლებზე, რომლის ნაწილი ჩოხატაურის რაიონის სოფ. ხიდისთავში დამკვიდრებულა. ხოლო ვინც ადგილ-

ზე დარჩენილა სოლოღლებად (სოლოღაშვილები – ჯ. ბ.) დანერილან (ი. ბექირიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 59, 60).

ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში საგვარეულოს წინაპრების ოსმალთა მარნუხებიდან დახსნის მისწრაფებასთან უნდა გვეკონდეს საქმე. აჭარის მოსახლეობის ნაწილი ხომ რწმენის შესანარჩუნებლად და დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზებისთვის ქვეყნის მეზობელ კუთხეებს აფარებდა თავს.

იმავე გურიაში მცხოვრებ 120 წლის თანასოფელელს შეხვედრია წარმოშობით ვარჯანისელი, წონიარისის მეურნეობის ყოფილი თავმჯდომარე, ჯელილ ბერიძე. როგორც ღრმად მოხუცებულს უთქვამს – მისი წინაპრები აქ მაშინ გადასახლებულან, როცა „მოხდა ჩხუბი“ თურქებთან (ი. ბექირიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 64). თუ ამას სარწმუნო წყაროდ მივიჩნევთ, მაშინ, ოსმალთა მიზეზით, გურიაში ვარჯანისის მკვიდრთა ნაწილიც გადასულა.

შეიძლება თემას ოდნავ გადაუხვიოთ, მაგრამ, სავარაუდოდ, ანალოგიურ მოვლენასთან უნდა იყოს დაკავშირებული სოფლების – ჯალაბაშვილებისა და მოსიაშვილების ისტორიაც. როგორც ცნობილია, ამ გვარების

წარმომადგენლები აჭარაში დიდი ხანია აღარ სახლობენ, რაც იმაზე უნდა მითითებულიყოს, რომ ისინი, ოდესღაც, აქაური მკვიდრნი იყვნენ და სხვადასხვა მიზეზით (მათ შორის, ალბათ, ოსმალთა ოკუპანტთა გამოცხადებით) მიატოვეს მშობლიური ალაგები. მართალია, სოფ. მოსიაშვილებში ამჟამად მოსიძეთა რამდენიმე ოჯახი ცხოვრობს, მაგრამ ეს არ ცვლის ჩვენი მოსაზრების არსს, რადგანაც მოსიძე მოსიაშვილის სახენაცვალის ფორმა უნდა იყოს.

ქვეყნის მასშტაბით გვარის ერთიადგილიდან საცხოვრებლად მეორეზე გადასვლა ჩანს აჭარაში მცხოვრები თავდგირიძეების, ჯაყელების, შერვაშიძეების და ა. შ. მაგალითზეც, რომლებიც ჩვენს კუთხეში საქართველოს სხვა რეგიონებიდან დამკვიდრდნენ.

ბერიძეებთან მიმართებით, ჩვენს მხარეში აღმოჩენილი დოკუმენტებიდან, საყურადღებოა ხვანიაურელი (განთიად-კაპრეშუმის) მემამულის იასე ცინცაძის სიგელი, რაშიც ვკითხულობთ: „...ეს წყალობის წიგნი დაგინერე მტკიცე, უქცევადი, მიზეზშამოუღებელი, დრო პატრონობისა შინა შეუცვალელებელი; იაჯე და გაჯეებინე, შეგინყალე და გიბოძე ჩვენ პატრონმან იესე ცინცაძემან

შენ მიქელას, ფაყვადეს, შენსა შვილებსა გიორგის, იოვანეს და გაბრიელს; მოგვიცემია ერთი საყვანე ზვანიაური. გიბედნიეროს ღმერთმან ჩვენსა ერთგულად სამსახურში. ან ამისნი მონამენი არიან იასე ფირანიშვილი, ბერიძე ბეჟიტაი, ლაშვარაძე, სხვა ჩვენი კარის მდევნი, უზედაესნი და უქვედაესნი“ (დ. ბაქრაძე, „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“, ბათუმი, 1987, გვ. 33).

მეცნიერი ამ დოკუმენტს არ ათარიღებს. მხოლოდ იმას ამბობს, რომ სიგელი ნაგლეჯ ქალაღდზეა დაწერილი, დასმული აქვს ბეჭედი, რაზედაც ამოკვეთილია ჯვარი და გვარი ცინცაძე. ჯვარზე დაყრდნობით მისახვედრი უნდა იყოს, რომ ეს საბუთი აჭარაში მაჰმადიანობის გავრცელებამდეა შედგენილი. ამასვე ადასტურებს მასში ნახსენები გვარ-სახელებიც. სავარაუდოდ, ეს უნდა იყოს XVI საუკუნის 50-იანი წლები. სამწუხაროდ, ამ დოკუმენტში ნახსენები ბეჟიტა ბერიძის ვინაობა და მისი შთამომავლობის დადგენა შეუძლებელი აღმოჩნდა.

ქვემო აჭარის ბერიძეთა უძველესი სამკვიდრეობები, ისტორია და ყოფიარება

საერთო მოსაზრებით, ბერიძეები ჩვენს კუთხეში ქრისტიანობის (ოსმალთა შემოსევამდე) დროიდან ცხოვრობენ. ოდითგან მოყოლებული ბინადრობენ ქვემო აჭარის სოფლებში: ზვარეში, ზესოფელში, კოკოტაურში, ნონიარისში, ცხმორისში, დანდალოში, ზენდიდში, ვარჯანისში, კვამტაში, გოგიაშვილებში, აქუცაში, ჯალაბაშვილებში, ხარაულაში, მოსიაშვილებში, აბუქეთაში, გეგელიძეებში, ახოში, ტაკიძეებში და ა. შ.

თქმულებით, რაც ექიმ ფელულ ბერიძისგან გვსმენია, ქედის რაიონის ბერიძეთა ერთ-ერთი უძველესი დასახლება ზვარეს ციხის მახლობლად გაჩენილა, სადაც დამკვიდრებულა გურიიდან (ჩოხატაურის რაიონის ს. ხიდისთავიდან) გადმოსული სამი ძმა.

თუ გადმოცემებს დაეჯერება, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ბერიძეების ამ სოფლიდან აჭარაში დამკვიდ-

რება წინმსწრებია ოსმალთა მიზეზით საგვარეულოს მახინჯაურის შტოს საცხოვრებლად ამავე ადგილზე გადასვლისა, ანუ ორივე შემთხვევაში ჩოხატაურის ხიდის-თავი აჭარის ბერიძეთა საერთო სამკვიდრებელი ჩანს (ამ ტოპონიმთან მიახლოებული ადგილის სახელი – ხიდი-თავია ბერიძეებით დასახლებულ გოგიაშვილებში, თუმცა, ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში დამთხვევასთან უნდა გვქონდეს საქმე). ეს სოფელი გურიიდან ჩვენს რეგიონში გადმოსული საგვარეულოს ერთადერთი ფუძე რომ არ უნდა იყოს ადასტურებს თქმულება სოფ. მოსიაშვილების ბერიძეების ოზურგეთიდან წარმომავლობაზე.

ერთ-ერთი ვერსიით, ხიდისთავიდან ზვარეს ციხესთან საცხოვრებლად გადმოსულ ძმებს თავდაპირველად ადგილთა სახელების – კოლომბრისისა და ამოლმართის (ამჟამინდელი ს. ზესოფლის) ტერიტორიაზე დაუდიათ ბინა, საიდანაც შემდგომ ზვარეში და კვაშტაში გადასულან (გამრავლების კვალობაზე მათი შთამომავლობა აქუცასა და კოკოტაურში დასახლებულა. კოკოტაურიდან, ოდნავ მოგვიანებით, ბერიძეთა ნაწილი ცხმორისშიც დამკვიდრებულა).

თუ დღევანდელ სტატისტიკას გადავხედავთ, ზესოფელში (რომლის კომპაქტური დასახლება ახლა ამოღმართის ზემოთ მდებარეობს) 80%-ზე მეტი პერიძე სახლობს, კოკოტაურში კი საგვარეულოს რაოდენობა 50%-მდეა. სხვათა შორის, ცხმორისიდან პერიძეთა ნაწილი სოფ.

პერიძეების კომპაქტური დასახლება
სოფ. აბუქეთაში

დანდალოში და ამჟამინდელ 80% ბერიძეების საბინადრო სოფ. მოსიაშვილებში გადასულა. კოკოტაურსა და გეგელიძეებში დაუდიათ ბინა აბუქეთაში მცხოვრებ ბერიძეებს, სადაც გვარის 80 %-ზე მეტი ბინადრობს. აღსანიშნავია, რომ ოსმალთა პერიოდში მიტოვების შემდეგ, აბუქეთა ბერიძეებმა ხელმეორედ აითვისეს. ვფიქრობთ, გაზვიადებაში არ ჩაგვეთვლება თუ ვიტყვით, რომ ბერიძეები, ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, ქვემო აჭარის არც სხვა სოფლებში არიან უმცირესობაში, რის გათვალისწინებითაც, წიგნში ქედის მუნიციპალიტეტის დასახლებებთან დაკავშირებული საკითხები ამ გვარის ფუძეებისა და ადგილის დედის, სხვა საგვარეულოებთან ერთობლივი გარჯისა და თანაცხოვრების ნიშნითაა მიმოხილული.

სტრატეგიული დანიშნულების მქონე ზვარეს ციხის გვერდით დასახლება ჩვენი წინაპრებისგან, ალბათ, მუდმივ სიფხიზლესა და ბრძოლისუნარიანობას მოითხოვდა, რადგანაც აჭარისწყლის ხეობა დასაბამიდან აზიის ქვეყნების, საბერძნეთ-რომის დამაკავშირებელ სამხედრო, სავაჭრო და კულტურული ურთიერთობის ერთ-ერთი ჭიმკრად ითვლებოდა, რის დასტურია აჭარისწყალზე

ზვარეს ეკლესია

V-VIII საუკუნეებში აგებული თაღოვანი ხიდები (ე. დავითაძე, „სოფლის აღმამენებელი“, თბ., 1985, გვ. 94).

ზვარეს ციხე, ოდითგან საღორეთის, ცივასულას, ზენდიდის, ძენწმანის და აჭარისწყლის ხეობაში არსებული სხვა უძველეს ციხე-კოშკებთან ერთად, საფორტიფი-

კაციო სისტემის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კომპლექსს ქმნიდა, რაც წარმატებით ემსახურებოდა ამ მხარის შეუღწევლობას. სასიგნალო სისტემებით აჭარისწყლის თითქმის ყველა თავდაცვითი პუნქტი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ერთმანეთთან (ტ. ებრაღიძე, „სოფელ ზვარეს ისტორიიდან“, „დიდაჭარობა“, თბ., 2009, გვ. 376).

რადგანაც ზვარეს ციხე ბერიძეების საცხოვრებელი სოფელ ზვარეს ისტორიის ორგანული ნაწილია, მიზანშეწონილად ვცანით, აქვე გავაცნოთ მკითხველს მისი მოკლე აღწერილობა. მით უმეტეს, რომ ბოლო პერიოდამდე აღნიშნულ ისტორიულ ძეგლზე არანაირი საკვლევო სამუშაოები არ ჩატარებულა. მისი შესწავლა განაპირობა ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთზე ეკლესიის საძირკვლის მშენებლობამ (ტაძარი 2003 წელს გაიხსნა) და შემთხვევითმა აღმოჩენებმა.

აგებულია ზვარესა და აჭარისწყლის ხერთვისში, მდინარის სიღრმეში შეჭრილ კლდოვან ბორცვზე, რაც დედაქანთან ვიწრო ყელითაა დაკავშირებული. ბორცვი მდინარის დონიდან 15-20 მ-თაა აზიდული და სამხხრივ მიუვალია. წარმოადგენს საფორტიფიკაციო არქიტექტურის გარემო-

სთან შერწყმის ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშს (ბორცვის შე-
საბამისად წაგრძელებული ფორმა აქვს). ციხის ფართობი
50-55 მ² შეადგენდა; სიგრძე 10, 5 მ, სიგანე 5, 5 მ, კედლების
სიფართო 110 სმ-ს. ნაშენია საშუალო ზომის ადგილობრივი
და რიყის ქვებით. შემორჩენილია ციხის სამხრეთ-დასავ-
ლეთი, ჩრდილო-აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთი კედლის
ნაშთები, რომლის სიმაღლე 3-4 მეტრამდე აღწევს.

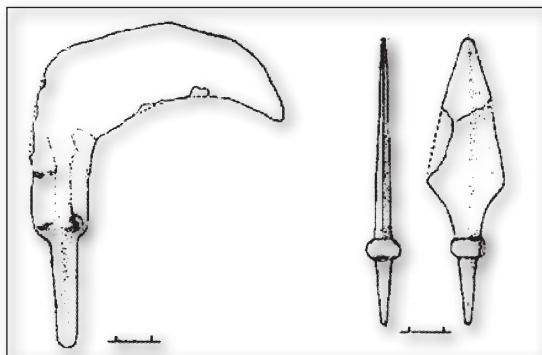
წყლით უზრუნველყოფისთვის სიმაგრის სამხრეთ-
დასავლეთ ნაწილში აუგიათ გვირაბი. ციხის სამხრეთ მო-
ნაკვეთში აღმოჩნდა მარანი ხუთი ქვევრით. მათგან ერ-
თი მთლიანი ეკლესიის საძირკვლის მშენებლობისას იქნა
ნაპოვნი, დანარჩენები ძალზედ დაზიანებულია. ხუთივე
ქვევრი მიწაში ჩაკირვის გარეშე იყო ჩადგმული. ცნობი-
ლია, რომ ძვ. წ. აღ. VI საუკუნიდან მოყოლებული ვიდრე
ახ. წ. აღ. XI საუკუნემდე მარნებში ქვევრები სწორედ ამ
ნესით იდგმებოდა. მათი დაკირვა შუაფეოდალური ხა-
ნიდან, კერძოდ XI საუკუნის 80-იანი წლებიდან, იკიდებს
ფეხს, რის შემდეგაც მთელ საქართველოში გავრცელდა.
რაც შეეხება აჭარისწყლის ხეობას აქ წარმოდგენილია
როგორც დაკირული, ისე დაუკირავი ქვევრები.

ზვარეს ციხის არქეოლოგიურ მასალებს შორის აღმოჩნდა მოჭიქული და მოუჭიქავი კერამიკული ნაწარმი. მათგან მოჭიქული ჯამის ნატეხების სახითაა წარმოდგენილი, რისთვისაც დამახასიათებელია სუფთად განლექილი მოყვითალო ან მოვარდისფრო კეცი. გვხვდება ყვითელი და მწვანე ჭიქურით დაფარული ნიმუშებიც. შემკული ყოფილა ნაკანრი მარყუჟიანი რგოლებით, გაშლილი სპირალებითა და ურთიერთგადამკვეთი ხაზებით, სხვადასხვა სახის გეომეტრიული ორნამენტით.

მოპოვებულ მოუჭიქავ მასალებს შორის უნდა გამოიყოს ადგილობრივი ჯამის პირისა და ტანის ფრაგმენტები, რისთვისაც დამახასიათებელია აკეცილი გვერდი... საინტერესოა, ასევე, ტუჩიანი დოქის პირისა და ყელის ნატეხი, რაც მარნის ტერიტორიაზე იქნა გამოვლენილი. აღსანიშნავია, რომ ღვინის სუფრასთან მისატანი ჭურჭელი სწორედ ტუჩიანი და ნისკარტიანი დოქი იყო.

ცალკე უნდა გამოიყოს ლითონის ორი ნაკეთობა, რაც შემთხვევითი აღმოჩენების რიცხვს განეკუთვნება. პირველი რკინის ისრისპირია... აქვს ფოთლისებრი პირი. ამგვარი ისრისპირები საკმაოდაა აღმოჩენილი ჟინვალის

ზვარეს ციხეში
ნაპოვნია
ისრისპირი და
ვაზის სასხლავი

ნაქალაქარისა და ფშავის არაგვის განვითარებული შუა საუკუნეების ძეგლებზე. განსაკუთრებით საინტერესოა მეორე რკინის ნივთი, რაც ვაზის სასხლავი უნდა იყოს. აქ-ეს მორკალურ-ნალდისებრი და ნამგლისებრი პირი. სავარაუდოდ, დაბლარი ვენახის გასასხლავად უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი. ნიშანდობლივია, რომ ზვარეს ციხეზე არ გვხვდება ოსმალთა დროინდელ ჭურჭელთა და სხვა საგანთა ნაშთები (ტ. ებრალიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 375, 378).

მკვლევართა მოსაზრებით, აღნიშნული ციხე აიგო და ფუნქციონირებდა შუა საუკუნეებში. XI საუკუნემდე აგებული უნდა იყოს. ამჟამად აქ აღმოჩენილი ექსპონატები ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში ინახება.

ქვევრები და მარანი ვახსენეთ და აქვე ზვარეს და-
ნიშნულეზაც გავიხსენოთ. უძველესი ქართული სიტყვაა.
გვხვდება 1392 წლის ერთ-ერთ სიგელში. სულხან-საბა
ორბელიანის განმარტებით, ზვარე სამზეურ ადგილს ეწ-
ოდება „მზვარე, მზუარე – ადგილი მზის მდეგი“ (იხ. მისი
„ლექსიკონი ქართული“, თბ., 1991, გვ. 473, 474). მისივე თქმით,
ზუარი მეპატრონის ვენახს ნიშნავს. ა. რობაქიძის მიხედ-
ვით კი, ზვარე დიდი ვენახია.

ადგილობრივ ბერიძეთა გადმოცემით, აქ ოდითგან
გაშენებული ყოფილა ვენახი და ზვარეს ციხეში არსებუ-
ლი ქვევრები სოფლად დაწურული ღვინოთი ივსებოდა.
ზვარე აჭარის ტოპონიმებში ფიქსირდება ჭვანის საკრე-
ბულოს – თერნალში და უჩამბის საკრებულოს – ტბეთში
(ი. სიხარულიძე, „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია“,
ბათუმი, 1958, ნიგნი I, გვ. 75).

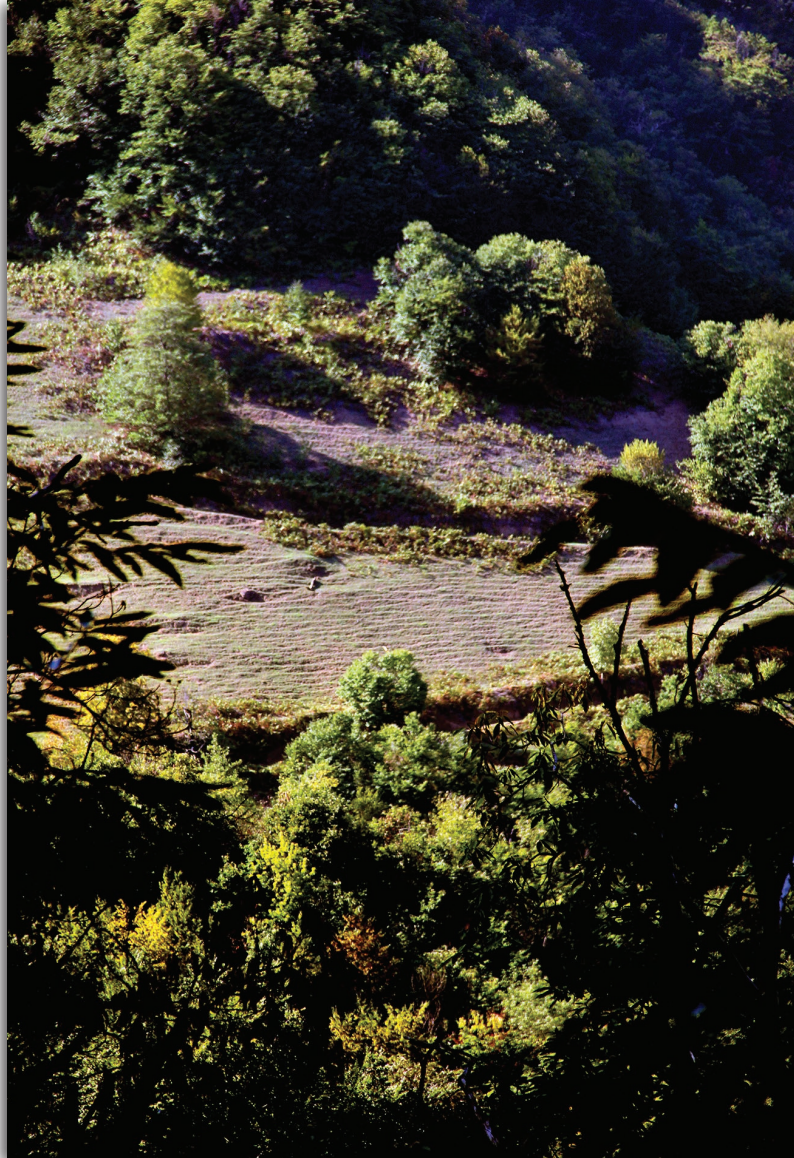
ყურადღებას იქცევს ზვარეს ციხის მიმდებარე სხვა
სამოსახლოთა წარმომავლობაც, რასაც ზესოფლის ერთი
ტოპონიმის მაგალითზე უძველეს პერიოდად მივყავართ.

გვარა იმ პერიოდის სახელი ჩანს, როცა ადამიანები
გორებზე გვარებად, „სახლებად“ ცხოვრობდნენ და მათ...

საერთო ტოტემური სახელი გააჩნდათ (ფრინველის, მხეცის და ა. შ.); (ნ. ბერძენიშვილი)... ასეთ სახელებს ისტორიულად უნდა ჰქონოდათ საზღვრული წევრი (დაბა, სოფელი, ციხე, ქალაქი...), რაც დროთა განმავლობაში უნდა დაჰკარგვოდათ (ა. შანიძე).

თუ აღნიშნული მოდელები უძველესი წარმომავლობისაა, მაშინ აჭარაში დადასტურებული ანალოგიური წარმოების ტოპონიმებიც ამავე წყებაში უნდა განვიხილოთ. მაგ. ქორთა (ს. ზესოფელი, ქედის რაიონი, ს. ქიძინიძეები, შუახევის რაიონი), ხართა (ს. გორგაძეები, ხულოს რაიონი)... მაშასადამე ამ ტიპის ტოპონიმებს არქაული ფორმა და შინაარსი შემოუნახავთ... (მ. ქამადაძე, „ტოპონიმია“, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, „აჭარა“, I, ბათუმი, 2007, გვ. 61). სხვათა შორის, ადგილის სახელი ქორისათია ზვარეში, საქორია კოკოტაურში, რომლებიც დღეისთვის სათესებია.

ქვემო აჭარის საგვარეულო დასახლებების უძველესობას უნდა ადასტურებდეს სხვა სოფლების ტოპონიმებიც. მაგალითად, კოკოტაურში დაფიქსირებული ადგილის სახელი ქვაკაცა (ამჟამად ტყე) და დანდალოს

გესოფლის ქორთა

თემის ტაკიძეებში არსებული ქვაკაცი. ამ უკანასკნელს უნდა უკავშირდებოდეს თქმულება საირმეყელის მთაზე არსებულ სიძე-სარძლოს სახელით ცნობილ ქვაკაცებზე. სარძლო, ს. ბალაძეების ზემოთ მდებარე, მთა გვანცას ასული, დანინდული მთა კარჩხალის ვაჟზე ხინოსთვის მიუთხოვებიან. კარჩხალმა ეს ვერ აიტანა და ღმერთს სიძე-სარძლოს და მაყრიონის გაქვავება შესთხოვა, რაც აღსრულებულა კიდეც (თ. კობახიძე, „აჭარის ენციკლოპედიური ცნობარი“, ბათუმი, 2010, წიგნი I, გვ. 501). იგივე თქმულება დანდალოელი რასიყ ბერიძისგან (ყოფილი აჭარის ყადისგან) გამიგონია, ოღონდ იგი ზემოხსენებულ საირმეყელის მთას გომის სახელით მოიხსენიებდა.

ქვაკაცის პირის გამოსახულების ნიმუშები ნაპოვნია ბეშუმში, ზენდიდში და სხვაგან. ზოგადად ქვაკაცები ადგილმდებარეობის – ნასოფლარისა და ნაქალაქარის, არქაულობაზე მიუთითებს (იხ. ჯ. მიქელაძე, „დოღმენური კულტურის ძეგლები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში“, ბათუმის უნივერსიტეტის „საისტორიო მაცნე“, XIII, 2004, გვ. 152-163).

გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის ექსპონატები იქნა აღმოჩენილი წონიარისში. სავარაუდოდ, ძვ. წ. აღ.

VIII-VII საუკუნეების ნიმუშებს განეკუთვნება აქ ნაპოვნი ბრინჯაოს ორნამენტირებული მშვილდსაკინძი, ცხოველების თავებით შემკული ბრინჯაოს საკიდი, ასევე, ტანსაცმლის მოსართავი ფიბულა, ცხენის აღკაზმულობისა და ქამრის შესაკრავი ბალთა, მინიატურული ჭურჭელი თუ წალდი, ხანჯალი და საჩეხი (ქედის საისტორიო მუზეუმის ექსპონატები).

მკვლევართა მოსაზრებით, ამ და სხვა ანალოგიურ მონაპოვრებზე დაყრდნობით, შესაძლებელია ვივარაუდოთ აჭარაში გვიანბრინჯაო-ადრეული რკინის ხანის ბრინჯაოს მეტალურგიის საწარმოო კერის არსებობა, რაც, უნებლიეთ, კოლხურ-ხალიბურ მეტალურგიას გვახსენებს. ხალიბების შესახებ პირველ ცნობას ძველი ბერძენი ისტორიკოსის ქსენოფონტის „ანაბაზისში“ ვხვდებით.

არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს, რომ წინათ კვაშტა (საყორნიაქედი) ანტიკური ხანის ნამოსახლარს წარმოადგენდა. სწორედ აქ აღმოჩნდა იმ ტიპის კერამიკული ნაწარმი, როგორიც არაერთგზის იქნა ნაპოვნი ფიჭვნარის ძვ. წ. აღ. კოლხურ და ბერძნულ სამაროვნებზე (ა. კახიძე, შ. მამულაძე, „კვაშტის ანტიკური ხანის ნამოსახლარი“, სდსძ, XVII, გვ. 56).

აქაური მონაპოვრებიდან მნიშვნელოვანია ძვ. წ. აღ. V საუკუნის თიხის საბეჭდავები და ხელსაფეკავი, ასევე, პატარა ზომის დოქები, რომლებზედაც დატანილია ისეთივე ჩუქურთმა (წრეში ჩასმული წერტილების სარტყელი) და წინვოვანი ორნამენტი (ადამიანის თვალის გამოსახულება), როგორიც ფიჭვნარის ძვ. წ. აღ. V ს-ის ადგილობრივ ჭურჭელზეა. ამასთან, ამ ტიპის ჭურჭელი ფიჭვნარისა და კვამტის გარდა კოლხური კულტურის სხვა რეგიონებისთვის უცნობია.

ფიქრობენ, რომ არ უნდა იყოს გამორიცხული, ეს ნაკეთობანი კვამტაში ფიჭვნარიდან იყოს შეტანილი ან კიდევ ამ ცენტრის ნაწარმის მიბაძვით დაემზადებინათ.

კვამტის ნამოსახლარის ექსპონატები (ქედის ისტორიული მუზეუმი)

კვაშტიდანვეა ფრაგმენტები რკინის ხელშუბისა, რის მსგავსი კვლავ ფიჭვნარის სამაროვანზეა აღმოჩენილი (ა. კახიძე, შ. მამულაძე, „აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები“, ბათუმი, 1993, გვ. 74, 75).

ანტიკური ტიპის დასახლება ვახსენეთ და აქვე „კვაშ“ ფუძის შემცველ ერთ-ერთ ტოპონიმზე გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება, რაც რაჭაში, ონის რაიონში, ფიქსირდება. ესაა კვაშხიეთი, სადაც ოდნავ ახალი, გვიანდელი ხანის ანტიკური ნამარხი აღმოჩნდა (ქსე, თბ., 1980, ტ. V, გვ. 490). ასე, რომ ორ ერთი ფუძის მქონე ძეგლში უძველეს ეპოქათა თანმიმდევრობას ვხედავთ.

კვაშტა, ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, ქვაყრილს უნდა ნიშნავდეს. პ. ინგოროყვას გამოკვლევით, ბოლოკიდური „ტი“, „ტა“ შეიძლებაოდა ყველა სახელს დამატებოდა, რითაც მას საალერსო-კნინობითი მნიშვნელობა ეძლეოდა (ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშ. გვ. 151).

ზესოფლის ერთ-ერთი ტოპონიმის უძველესობის, ნონიარისის გვიანბრინჯაო-აღრერკინის ეპოქის ექსპონატებისა და კვაშტის ანტიკური ხანის ნამოსახლარის მიხედვით, შეიძლება გავაკეთოთ ერთგვარი დასკვნა, რომ

„...უძველესი დროიდან მოკიდებული აჭარის ტერიტორიაზე ქართველური მოდგმის არაერთ ტომსა თუ თემს უცხოვრია. მართალია ეს ხანა უძველეს წერილობით წყაროებში ბუნდოვნადაა ასახული, მაგრამ, სამაგიეროდ, მხარის გეოგრაფიული ნომენკლატურის არქაულ ფენას მრავალმხრივ საყურადღებო მონაცემები შემოუნახავს...“ („სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, I, გვ. 58).

აქვე, ქვემო აჭარის ზოგიერთი სხვა სოფლის სახელწოდებათა წარმომავლობაც მიმოვიხილოთ. ზესოფელი, პროფ. ი. სიხარულიძის განმარტებით, იგივე ზემოსოფელია (ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 153). სხვაგვარია ადგილობრივთა მოსაზრება. როგორც ცნობილია, „ზე“ რთული ფუძეების სანყისი ნაწილია და ნიშნავს შესაძლებლობით მოთხოვნილებაზე მეტს, ანუ სხვებისგან განსხვავებულს. იბადება კითხვა – მაინც რით უნდა ყოფილიყო განსხვავებული ზესოფელი სხვა დასახლებებისგან? აქაურთა თქმით, უპირველესად, ღვთის სამსახურისადმი ცხოვრებაში ძღვნილობით.

გადმოცემებით, ბერად აღკვეცა სოფლის მოსაზღვრე ბეთლემის სამონასტრო კომპლექსზე ხორციელდებოდა,

ზესოფელი

საიტკენაც მიმავალ გზას, სიახლოვისა და მოხერხებულობის გამო, სწორედ ამ სოფლის (შესაძლებელია, მისი პირველი დასახლების) გავლით გადიოდნენ. აქვე, კოლომბრისისა და ამოლმართის ტერიტორიაზე, ყოფილა ეკლესია და საყდარი, ანუ ძალუმად ჩქეფდა სამონასტრო ცხოვრება. აქედან გამომდინარე, ზესოფელი უფრო ზენასოფელს უნდა ნიშნავდეს, – ასკვნიან აქაურები.

ერთ-ერთი ვერსიით, ზესოფელი კავშირში უნდა იყოს სოფლის ერთ-ერთ ტოპონიმ ზედაშესთან (ოსმალ-

ზედაშე ვაზის ზვრიით

თა დროს დამახინჯებული და შემდგომ გავრცელებული ფორმა – ზედაიშე), ხალხურ ყოფაში საეკლესიო დღესასწაულისთვის საგანგებოდ შემონახული საუკეთესო ღვინოს სახელწოდებასთან, რასაც იყენებენ ზიარების დროს, ან ჯვრისწერის წესის შესრულებისას (ქსე, თბ., 1979, ტ. IV, გვ. 498). ანუ ამ შემთხვევაშიც წინა პლანზე საეკლესიო ატრიბუტია წამოწეული.

ბოლო პერიოდში ჩემი ვაჟის, გრიგოლ (ენრიკო) ბერიძის, ინიციატივით ზედაშეში ისევ გაშენდა ვაზის ზვარი.

ზესთაფლის ბაზილიკური ეკლესია

**სრულიად საქართველოს
კათოლიკოს-პატრიარქი**

0114, თბილისი, მეფე ერეკლე II-ის მოედანი №1
ტელ.: (995 32) 2990378, 2989540; ფაქსი: 2987114

**CATHOLICOS-PATRIARCH
OF ALL GEORGIA**

1, King Erekle II sq, Tbilisi, 0114
Tel.: (995 32) 2990378, 2989540; Fax: 2987114

ბრძანება №91

სრულიად საქართველოს საპატრიარქოსადმი

18 მაისი 2014 წელი

საქართველოს ეკლესიის მრევლისადმი და, საერთოდ,
მოყვასისადმი გაწეული უანგარო მსახურებისათვის ABC
ფარმაციის გენერალურ დირექტორს, ბატონ გრიგოლ
(ენრიკო) ბერიძეს გამოეცხადოს მადლობა.

სრულიად საქართველოს
კათოლიკოს-პატრიარქი

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის
სამადლობელი გრიგოლ (ენრიკო) ბერიძის მიმართ

ამოღმართის საყდრის საგარაუდო ბალავარი

ოდნავ ქვემოთ, სოფლის ცენტრში, ააშენა მან ბაზილიკური ეკლესია (არქიტექტორი დავით სვანიძე), რასაც საძირკველი სხალთის მთავარეპისკოპოს სპირიდონის ლოცვა-კურთხევითა და დეკანოზ სერაფიმეს (ბერი სი-სოს) ძალისხმევით ჩაეყარა. 2015 წლის 1-ლ აგვისტოს, წმინდა სერაფიმე საროველის ხსენების დღეს, აქ წირვა-ლოცვა პირველად აღევლინა და ნათლობა გაიმართა. იმავე დღიდან ტაძარს წმინდა სერაფიმე საროველის სახელი ეწოდა.

ზესოფლის უძველესი საყდრის სავარაუდო საძირკვლის ნაშთები ამოღმართზე დღემდე შეინიშნება. ტაძარი უფრო დარბაზული ტიპისა უნდა ყოფილიყო, რაც გამოკვლევას საჭიროებს. მდებარეობდა, ვაკე ადგილას, დეკანოზ სერაფიმე ბერიძის (ბერი სისოს) წინაპართა უძველეს სამკვიდროში. არსებობს შესაბამისი ტოპონიმიც – „საყდრიძირი“.

* * *

ბერიძეთა კოლომბრისის თავდაპირველი დასახლება დაფუძნებულია ბუნებრივ მღვიმესთან (15 მეტრიან გვირაბთან) ახლოს, რასაც, ალბათ, მომხდურთა შემოსევისას ბავშვებისა და მოხუცების სამალავის ფუნქცია უნდა შეესრულებინა. აქვეა ჭელათი (სოფლის ყველაზე სამზეური ადგილი) კლდის დახრილი (წინ გამოშვერილი) ლოდით, რაც შესაძლებელია ბერად აღკვეცილებს სადგომად გამოეყენებინათ. აღსანიშნავია, რომ კოლომბრისის ტერიტორიის საწყის ნაწილზე, ბათუმი-ახალციხის ცენტრალურ მაგისტრალთან, წველების ქარხანა ფუნქციონირებდა, რაც ამჟამად უმოქმედოდაა.

შეიძლება მკითხველმა ტენდენციურობაში ჩაგვითვალოს მშობლიურ სოფელზე შედარებით ვრცლად თუ ვილაპარაკებთ, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც, მასზე საუბრისას, მაქსიმალურად შევეცდებით პარალელები ქედის რაიონის სხვა სოფლებთანაც გავავლოთ.

ზესოფელი მდებარეობს მესხეთის ქედის სამხრეთ კალთაზე, მდ. აჭარისწყლის მარჯვენა მხარეს, ზღვის დონიდან 480 მეტრზე. დაბა ქედიდან დაშორებულია 7

სოფ. ზვარეს ხედი

კმ-ით. ანალოგიურია ზვარესა და ვარჯანისის ადგილმდებარეობაც. დაბა ქედიდან დაშორების 1 კმ-ით ცდომილების გარდა (იხ. ქსე, დასახ. ნაშრ. გვ. 317, 517). გამოდის, რომ დასახლებისას ჩვენი წინაპრები აქცენტს იდენტურ მთაგორიან გარემოზე აკეთებდნენ.

ეს, რომ ასეა ადასტურებს ჩვენი შტოდან თურქეთში მუჰაჯირებად წასული ბერიძეების მაგალითიც, რომლებმაც, უნიაში შეჩერების შემდეგ, საცხოვრებლად ადგილმდებარეობით ზესოფელთან მიახლოებული დასახლება გოზლული (მომდინარეობს სათვალედან) აირჩიეს.

შედარებით დაბლა, ზ. დ. 275 და 360 მ სიმაღლეზე, მდებარეობს წონიარისი და კვაშტა. თანაც, სხვებისგან განსხვავებით, ეს უკანასკნელი მდ. აჭარისწყლის მარცხენა მხარესაა განლაგებული. სამაგიეროდ, დაბიდან ორივეს დაშორება ზვარესა და ვარჯანისის მსგავსია, ანუ ამ შემთხვევაში მამა-პაპანი ერთმანეთთან სიახლოვეს ანიჭებდნენ უპირატესობას.

წინაპართა გონიერებაზე მეტყველებს, ასევე, მათ მიერ საცხოვრებლად სამზეური ადგილების შერჩევა, რაც კარგი მოსავლიანობის საწინდარია. ჩვენი სოფელი მზის

ბერძენთა საცხოვრისი სოფ. ტიბეთაში (წონიარისის თემი)

არეალში აისიდან დაისამდეა მოქცეული. აქ ალიონზე მზის პირველი სხივები აღმოსავლეთიდან ამოიწვერება-ხოლმე. მზით გამთბარ, ნოყიერ ნიადაგზე ერთ მწკრივში დარგული ბოსტნეული კულტურებისა და თამბაქოს მოყვანაში მოკრძალებული წვლილის შეტანის პარალელურად, ბავშვობიდან სულ მაინტერესებდა წვიმის შემდეგ მათზე შემორჩენილი ნამი მზის სინათლეზე რატომ ლიცლიცებდა, დილას და საღამოს მნათობი წითელ და ყვითელ შეფერილობას რატომ ღებულობდა; რატომ იყო

ცისარტყელა ფერადი; მზის სხივები ატმოსფეროში მრავალჯერადად რატომ გაიბნეოდა?

ბავშვური შთაბეჭდილებები გულუბრყვილოა და ხშირად ოცნებაში აისახება, თუმცა მიზანდასახულობით ოცნება დროთა განმავლობაში შეიძლება რეალობადაც იქცეს. ასე მოხდა ჩემს შემთხვევაშიც. თხევადი ნივთიერებების სტრუქტურული აგებულების შესწავლამ იმ დონეზე გამიტაცა, რომ 1986 წელს მოსკოვის უნივერსიტეტის ფიზიკისა და ქიმიის ფაკულტეტებზე ამ თემას სადოქტორო დისერტაცია მივუძღვენი. „სინათლის გამბნევი გარემოს ოპტიკა და მისი გამოყენება ფიზიკურ ქიმიაში“ – ასე ერქვა ნაშრომს, რაც ოპტიკაში ახალ მიმართულებად შეფასდა. ასე, რომ მეცნიერებაში ჩემს ღვაწლსა და შრომისმოყვარეობას დასაბამი ზესოფლიდან მიეცა.

მზე ვახსენეთ და აქვე მისი მარადიული სითბოსა და სინათლის გამომხატველ სიმბოლოზე – ბორჯღალზე ვიტყვით ორიოდ სიტყვას, რაც ჩემი ძმის, ნაზიმის, ზესოფლის ფუძე საცხოვრებლის სახურავის დედაბოძზეა გამოკვეთილი. სავარაუდოდ, მინიმუმ სამი საუკუნისა

ნ. ბერიძის საცხოვრებლის
ბორჯღალოსანი ძეგლი

უნდა იყოს. როგორც ცნობილია, ბორჯღალო ერთი ცენტრის ირგვლივ განუწყვეტელ მოძრაობასა და ნათებას აღნიშნავს, რაც საქართველოში უხსოვარი დროიდან გვხვდება. მისი ერთ-ერთი ფუნქცია ადამიანის

ავი თვალისა და ავი სულისგან დაცვაცაა.

ზემოთ წინაპრებთან მიმართებით წონიარისსა და ვარჯანისზე ვსაუბრობდით (მისი სახელწოდება, სავარაუდოდ, ვარჯიდან (ხის ტოტიდან), სხვა მოსაზრებით, პირის სახელ – „ვარჯანადან“ უნდა მომდინარეობდეს) და აქვე დავაკონკრეტებთ რა აკავშირებთ მათ ზვარელ, ზესოფელ და კვაშტელ ბერიძეებთან. როგორც ცნობილი პიროვნება, ანგარდაცვლილი, ჯელილ ბერიძე მიყვებოდა, ჩვენ ერთი ფუძისანი უნდა ვიყოთ, ანუ, სავარაუდოდ, წონიარისელთა და ვარჯანისელთა წინაპრებიც კოლომბრისიდან უნდა იყვნენ გადასულები. მავანს ეს აკვიატ-

ებად რომ არ მოეჩვენოს, აქვე ვიტყვით, რომ თვითმიზნად სულაც არ დაგვისახავს თანამოგვარეებს რაიმე უპირატესობა დავუმტკიცოთ. ყველაზე დიდი სიმდიდრე ისაა – ერთმანეთის ახლო-მახლო რომ ვცხოვრობთ, ერთი ღირებულებითა და მამულისადმი ერთგულებით ვსულდგმულობთ ბერიძეები.

საამაყოა, რომ ამის მაგალითს საგვარეულოს ქალე-ბიც იძლეოდნენ. 1917 წელს ოსმალთა მიერ მიტაცებულ ქართულ მიწებზე მოგზაურობისას ექვთიმე თაყაიშვილი გაოცებული დარჩენილა ოლთისელი (იუსუფეველი) ხიმ-შიაშვილების დედის, ასი წლის ბერიძეთა გვარის წარმო-მადგენლის, მეხსიერებითა და განსწავლულობით. ზეპი-რად სცოდნია „ვეფხისტყაოსანი“ და შვილებსაც შეას-წავლა-თურმე (ი. ბექურიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 64).

გადმოცემით, ბერიძეთა მანდილოსნებიდან ზოგიერ-თი დედაბრული დამწერლობის კარგად მცოდნე ყოფი-ლა, რაც ოსმალთა ტყვეობისას ქართული ცნობიერების გადარჩენასთან ასოცირდებოდა. ამ დამწერლობის ფუძე იყო მხედრული – ჩვეულებრივ ქართულ ასოებს უკეთ-დებოდა ერთგვარი მოხაზულობა, რათა მტერს ვერ გა-

ერკვია ქართული ასო-ბგერები და ნაწერის შინაარსში ვერ ჩამწვდარიყო.

ბერიძეთა ქალიშვილები, მეზობლად მცხოვრები სხვა გოგონების მსგავსად, გარეგნული მომხიბვლელობით გამოირჩეოდნენ, რამაც ასახვა აჭარულ ზეპირსიტყვიერებაში ჰპოვა. ამის ნიმუშებია ფრაგმენტები ხალხური ლექსებიდან: „გევიარე ზვარეს, გოგვები გავდნენ მთვარეს“; „გევიარე ზოზოფელს*, გოგვები გავდნენ დოდოფლებს“**.

* * *

სანამ ბათუმი-ახალციხის ცენტრალურ მაგისტრალს გაიყვანდნენ, ძველ გზებზე გამავალი ერთ-ერთი მარშრუტით (ხინო-ზერაბოსელი-ჩაქვი-ნონიარისი) მექარავნეები აჭარის ქედებს გადადიოდნენ და ქობულეთიდან, ბათუმის გვერდის ავლით, ჩადიოდნენ ქედას. კინტრიშის ხეობიდან ნონიარისში გადასასვლელად ყველაზე უფრო

* ერთხანს ზესოფლის სახელწოდება.

** დედოფლებს.

მოხერხებული იყო ზერაბოსლიდან კურვაზე გადამავალი გზა (კურვა მთაა, ამავე ფორმითა და სახელით ფიქსირდება ბერიძეების ფუძე ახოშიც; ი. სიხარულიძე, „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია“, ბათუმი, 1959, წიგნი II, გვ. 134). ზესოფლის სიმაღლეებიდან ვაჭრები უკან დაბრუნებისას ჩაქვისკენ იღებდნენ გეზს. აქედან საქონლის ტრანსპორტირებისთვის შავი ზღვა გამოიყენებოდა.

ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს, რას წარმოადგენდა ამ დროისთვის მდინარე აჭარისწყლის გასწვრივ გაშვებული გზა, რის შესახებაც ბაბუაჩემისგან, ახმედ ბერიძისგან, ბევრჯერ მსმენია. წინათ ქვემო აჭარაში კომპაქტური დასახლებები ცოტა ყოფილა. აჭარისწყლის პერიმეტრი ხეხილის სიუხვით გამოირჩეოდა. მდინარის გასწვრივ მხოლოდ გზა-ბილიკი გადიოდა. აჭარისწყლის ხეობის ვიწროებში ცხენიანი კაცის გავლაც კი დიდ სირთულეს წარმოადგენდა. ზვარეს ციხის მიუვალობას სწორედ ეს ფაქტორი განაპირობებდა.

მიუვალი იყო ციხის გარშემო დასახლებებიც. მაგალითად, ზესოფელი თავისი რელიეფით წარმოადგენდა ბუნებრივ ზღუდეს. ქვავნარი კედლებით აზიდული

ჩარჩხალას ჩანჩქერი

სოფლის ქვისაგორავისა და რუთავის ფერდობებზე კაცი კაცს გვერდს ვერ აუვლიდა. პირუტყვიც კი ვერ გაბედავდა გასვლას. დანარჩენი ტერიტორიებიც – ჩარჩხალას ჩანჩქერის, სავაელის ბოლოსა და ჭელათის მხრიდან ადგილმდებარეობის სირთულით გამოირჩეოდა. ხშირი და გაუვალი ყოფილა აქ არსებული ტყეებიც, რაც წინვოვანი და ფოთლოვანი მდიდარი ფლორით (წაბლით, მუხით, ნაძვით, ფიჭვით და ა. შ.) იყო წარმოდგენილი.

მიუდგომელი იყო ზესოფლის მახლობლად მდებარე ბეთლემის მთაც (ბუნებრივი ზეგანი), სადაც, როგორც ზემოთაც ვთქვით, სამონასტრო კომპლექსი უნდა არსებულიყო. აქვე ხორციელდებოდა ბერად აღკვეცაც, რაზედაც აქ არსებული ბერთა სადგომების (კელიების) ნაშთები უნდა მიაწიშნებდეს. ბეთლემის ტაძარი (სალოცავი) ცამდე აზიდულ სიმაღლეზე, როგორც ჩანს, წინაპრებს იმისთვის უნდა აეგოთ, რომ მას მომხდურის მსახვრალი ხელი ვერ შეხებოდა.

ბეთლემი ვრცელი ტერიტორიაა. ესაზღვრება ჩაქვისთავს. მდებარეობს ზ. დ. 800-1000 მ. სიმაღლეზე. ბუნებრივად ულამაზესი ადგილია. აქედან გამომდინარე ნყლის

ბეთლემის მთა

სამი ნაკადი ბათუმის წყალმომარაგების სისტემის ერთ-ერთი სათავეა. ზოგადად, აჭარაში ტოპონიმ ბეთლემის არსებობა იმის დასტურია, რომ ეს სახელწოდება ადგილებს იესო ქრისტეს თაყვანისცემისთვის ერქმეოდა. იგი ხომ ახალი აღთქმით ქრისტეს შობის ადგილია.

დღემდე დავის საგანია რომელი სოფლის შემადგენლობაში შედის ბეთლემი – ზენდიდის, გულუბისა თუ ზესოფლის. პირადი შეხედულებით, იგი ჩვენი კუთხისა და სრულიად საქართველოს კუთვნილებაა და ამ თემაზე

პოლემიკა ცოტა არ იყოს უხერხულია. იგივე შეიძლება ითქვას ქილისეზეც (ბერძნულად ეკლესია), რაც, სავარაუდოდ, ასევე, ქვემო აჭარის ერთიანი სამონასტრო კომპლექსის ორგანული ნაწილი უნდა ყოფილიყო.

მდებარეობს სოფლების გულებისა და ზესოფლის შემადგენლობაზე. ერთმანეთისგან მიჯნავს წყალგამყოფი ქედი, ზ. დ. 1200 მ. სიმაღლის მქონე სანუმპის მთიდან მდ. აჭარისწყლის გადაკვეთამდე. ბერთა სადგომების ნაშთები (კელიები) ქილისეზეც შეინიშნება, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ამ ადგილას მონასტერი არსებობდა (თანამედროვე პერიოდში აქ სამლოცველო ისევ ამოქმედდა).

აქედან თვალწინ იშლება აჭარისწყლის ხეობისა და ზვარეს ციხის ვრცელი პანორამა, რაც პირადად მინახავს სტუდენტობისას, როცა მოსკოვში სწავლისას საზაფხულო არდადეგებზე შინ ვიმყოფებოდი. ქილისეს იქით ზესოფლის რუთავი, ყანამრგვალა, ფონათი და საბუქარათია (ამჟამად სათესი და ტყე), ქვემოთ ქორთა, რაც ტიბარტყელის მთაგრეხილს უერთდება (ჰყოფს ბეთლემსა და კვაშტას) და გადადის სოფლების – ვარჯანისის, წონიარისისა და გობრონეთის სიმაღლეებზე. აქედან შეიძლე-

ბა შევნიშნოთ, ასევე, გოდერძის უღელტეხილის, ახოს, გეგელიძეების, დანდალოს, ცხმორისის, აბუქეთის, კანტაურისა და კიბეთას სანახებიც. მეორე მხარეს კვაშტა და ვაიოა. კვაშტის იქით მერისის ხეობის ხედები. რაოდენ შთამბეჭდავია, როცა თვალუწვდენელი მწვერვალიდან ამ სანახაობას მთლიანობაში აღიქვამ.

ქილისეზე ასვლა მარტოდ გადავწყვიტე. აქეთკენ მიმავალ გზას დავადექი ნაძვარიხევის მხრიდან (აქ ნაძვი არ ფიქსირდება და ეს ადგილი უფრო ნაჯვარიხევს უნდა ნიშნავდეს. აქაურ ფერდობს ხომ ლოდების განლაგებით სწორედ ჯვრის ფორმა გააჩნია), საიდანაც უყვის ტყიანი მთაგრეხილით ადგილამდე მივალწიე. მომიხდა ციცაბო კლდეზე, ქარაფის პირას, გავლა. მწვერვალამდე ცოცვა-ცოცვით მივედი და ბერების კელიასაც შევახე ხელი. აქ მყოფს გარკვევით მესმოდა თანასოფლელთა საუბრის ხმები. უკანა გზაზე ძირს საქათმისა ნაბლოვანი ტყით დავეშვი, რისთვისაც ხშირ ეკალ-ბარდზე ზემოდან გავლა მომიხდა. ყველაფერ ამას სულ 4 საათი მოვანდომე.

ქილისეზე მეორედაც ავედი, ოლონდ, ჩემი საკანდიდატო დისერტაციის ხელმძღვანელთან, პროფესორ მი-

სამლოცველო მთაზე — ქილისე

ხეილ შახპარონოვთან, ერთად, რომელიც მოგზაურობის მოტრფიალე იყო. ამჯერად მარშრუტი შევცვალე. მაღლობისკენ მიმავალ გზას დავადექით ზესოფლის რუთავის მხრიდან, ადგილიდან, საიდანაც სათავეს იღებს ჩვენი სოფლის წყლის არხი. აქედან სანუმპის მთამდე ბარდნალას გავლით მივალწიეთ.

– ეს სანახაობა ნამდვილი წალკოტია. სილამაზით შვეიცარიის ალპებივითაა. ქრისტიანობის აღმსარებელთა უძველესი თავშესაფრის ნაშთები აქ არაერთი ყოფილა, რაც წინაპართა ღვთისმოსაობაზე მეტყველებს, – თქვა

აჭარისწყლის ხეობის სილამაზისა და სიძველის მხილველმა შახპარონოვმა.

– აჭარაში ქრისტიანობა ჩვ. წ. აღ. I საუკუნეში გავრცელდა და შემდეგ მოიცვა სრულიად საქართველო. აქ პირველი ტაძრის დაფუძნება ანდრია პირველწოდებულის სახელს უკავშირდება. ასე, რომ ღვთისმსახურებას ჩვენს მხარეში ოდითგან მისდევდნენ. ამისთვის მტერს ხელი რომ არ შეეშალა, – ვუთხარი მას.

მკითხველი პირადი შთაბეჭდილებებით რომ არ გადავღალო, ქვემო აჭარის, როგორც მართლმადიდებლო-

აჭარისწყლის ხეობა

ბის კერის თემას მივუბრუნდები. ბეთლემის, ქილისესა და ზესოფლის გარდა, ქედიდან დანდალოს ჩათვლით, ეკლესიებისა და მონასტრების ნაშთები შეინიშნება დაბა ქედაში (თქმულებით, წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია), ზენდიდში (ეკლესია და მონასტერი) ზვარეში (ერთი ეკლესია და ორი საყდარი), ცხმორისში (წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია), კვაშტაში, დანდალოში და ა. შ.

სხვათა შორის, ჩემი ვაჟისთვის, გრიგოლ (ენრიკო) ბერიძისთვის, იმერეთის სოფელ შროშაში მცხოვრებ თაბაგარებს (გვარის პირვანდელი ფორმა თაბაქარი) უთქვამთ, რომ თითქოს მათ წინაპრებს შემონახული ჰქონდათ, ოსმალთა მიერ იავარქმნილი, ქედის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიის ერთ-ერთი კედლის ქვის ნამტვრევები.

საგულისხმოა, რომ დღემდე ხელვაჩაურში თაბაქიძეები სახლობენ და თაბაგარებთან კავშირს არ უარყოფენ. მიუღებელია თაბაქარების ოსმალთა დროინდელ თაბაქოღლებთან დაკავშირება, რომლებიც სინამდვილეში ბერიძეები არიან და მათ ასე თამბაქოს მოყვანის გამო ეწოდათ.

დასანანია, რომ აჭარაში არქეოლოგიური მოგზაურობისას დ. ბაქრაძე არ დაეყრდნო ადგილობრივთა ცნობას ს. ზენდიდში ნაეკლესიარის არსებობაზე, რადგანაც იმდროისთვის იგი ნანგრევის სახით აქ მართლაც იდგა და დღემდეა შემორჩენილი. დარბაზული ტიპისაა. სავარაუდოდ, IX-X საუკუნეებში უნდა იყოს აგებული. უფრო შორს მიდის პროფესორი ი. მოსულიშვილი, რომელიც მას VI-VIII საუკუნეების ძეგლად მიიჩნევს (ც. ბეჟანიძე, „ზენდიდის ციხე. ბეჟანიძეთა საგვარეულო“, ბათუმი, 2013, გვ. 26).

ცხმორისის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიას პროფესორმა რამაზ ხალვაშმა გამოკვლევა მიუძღვნა, რის ნაწყვეტს უცვლელად ვთავაზობთ მკითხველს. მისი თქმით, აღნიშნულ ეკლესიას „...მრავალ სასწაულს უკავშირებდნენ. ერთ-ერთი მათგანი ცნობილ მწერალს ტბელ აბუსერისძეს (1190-1250 წ.წ.) აღუწერია ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში „ახალნი სასწაულნი წმიდისი გიორგისნი“, რაშიც პირველად იხსენიება ცხმორისი: „დაბასა ერთსა რომელსა ეწოდების ცხმორისი“.

ცხმორისის წმინდა გიორგის ეკლესია იერარქიულად ექვემდებარებოდა ქუთაისის მიტროპოლიტს. XVI

საუკუნის მესხური დოკუმენტის „სამცხე-საათაბაგოს მღვდელთ მთავარნი და მწყემსნი“ მიხედვით: „აჭარა დანდალოს ქვემოთი ქუთათლის სამწყსო ყოფილა“. ტბელ აბუსერისძის თხზულებიდან ვგებულობთ, რომ მწერალი თავად სტუმრობდა ცხმორისის წმინდა გიორგის ეკლესიას და სასწაულიც იქვე ჩაუწერია. ჩანს ისიც, რომ ცხმორისის მკვიდრნი ყოველთვის დიდ იმედს ამყარებდნენ თავიანთ მფარველ წმინდანზე და ამაყოფნენ წმინდა გიორგის სასწაულთმოქმედი ტაძრით, რის წინაც ორი ცხმორისელი ხელოსნის – კუანილისა და პონილის ტყვეობიდან თავდახსნის სახსოვრად ბორკილებს ინახავდნენ.

ცხმორისელ კუანილს ბორკილები მადლიერების ნიშნად შეუწირავს წმ. გიორგის ტაძრისთვის და ეს რელიკვია ტბელ აბუსერისძის დროსაც ეკლესიის წინ თვალსაჩინო ადგილზე ყოფილა გამოფენილი: „ანცა ჰკიდვან ბორკილნი იგი წინაშე მისსა“ – გვაუწყებს მწერალი.

ამავე მოთხრობაში ცენტრალური ადგილი უკავია შუარტყლის წმინდა გიორგის ეკლესიის სასწაულებრივ მშენებლობას. იგი შუარტყელ ქვითხუროს – ბასილს

მარტოდ... აუგია. მკვლევრები მას XII საუკუნის პირველი ნახევრით ათარიღებენ...

ცხმორისის წმ. გიორგის ეკლესია შუარტყლის ტაძარზე ძველი ყოფილა. კუანილისა და პონილის სასწაულიც XII საუკუნემდე მომხდარა, როგორც ამას ტბელ აბუსერიძე გვაუწყებს: „რომელი იყო ესე სასწაული უწინარეს ამის საკვირველისა (ე. ი. შუარტყლის ტაძრის) აღშენებისა“. აქედან გამომდინარე, ცხმორისის ტაძარს XI საუკუნით ათარიღებენ.

...წმინდა გიორგის მიერ ტყვეთა გამოხსნის სასწაულები მთელ მსოფლიოში იყო ცნობილი, ამის გამო დიდ კაბადოკიელ წმინდანს „ტყვეთა მხსნელსაც“ უწოდებდნენ... ცხმორისის მკვიდრი ხელოსნები – კუანილი და პონილიც, როცა სიღარიბისგან თავდასაღწევად („ლონედ სიგლახაკისა თვისისა“) სპარსეთის საზღვართან ახლოს საშოვარზე („მოსარენლად“) იყვნენ წასულნი და მაჰმადიანებმა („აგარიანთა“) დაატყვევეს, წმ. გიორგის შეევედრნენ განთავისუფლებას: კუანილი გულმოდგინედ მარხულობდა, პონილი „მცირედ ურწმუნო იქმნა“, თუმცა ისიც ევედრებოდა წმინდანს და როცა გიორგო-

ბის დღესასწაული დადგა, წმ. გიორგი გამოეცხადა მათ. ორივე აღიტაცა და კუანილი („რომელმან უმეტესი აჩვენა სარწმუნოება“) უმაღვე („მეყსა“) ცხმორისის ეკლესიის კართან დასვა, პონილი კი („ურწმუნო ქმნისათვის“) მხოლოდ საქართველოს საზღვართან მოიყვანა. ამ უკანასკნელმა დიდი გაჭირვებით „ძლითლა სლვით“ მოაღწია მშობლიურ სოფლამდე.

კუანილისა და პონილის ამბის პოპულარობის მიზეზი ნათელია. გარდა იმისა, რომ იგი ცხმორისის წმ. გიორგის სასწაულთმოქმედებას შეეხებოდა, მორალურ სწავლებასაც შეიცავდა. იგი ჯერ ცხმორისის ტაძრის მომლოცველებს, ხოლო შემდეგ ტბელ აბუსერისძის მოთხრობის ყველა მკითხველს მარტივ ჭეშმარიტებას შეაგონებდა, რომ ღვთის რწმენა და ქრისტიანული მსახურება გულმოდგინებას საჭიროებდა...

ღვთისა და წმინდანების მაღიდებელნი ცხმორისის დაბაში ყოველთვის მრავლად ყოფილან, მას შემდეგაც, როცა აჭარის სხვა სოფლებთან ერთად ცხმორისიც ოსმალებმა დაიპყრეს და ისლამის გავრცელება დაიწყეს. ცხმორისის წმ. გიორგის ეკლესიამ XVIII საუკუნის 30-იან წლებამდე

იარსება და ამ პერიოდში, უმრევლოდ და უფუნქციოდ დარჩენილი, ნანგრევებად იქცა: ძველათ აქ დიდი ეკლესია ყოფილა. 1730-იან წლებში დაუქცევიათ – წერს ზ. ჭიჭინაძე“. ასე ტრაგიკულად დასრულდა ერთი დიდი პერიოდი, ბერიძეებითა და სხვა საგვარეულოებით დასახლებული, ამ პატარა ქართული სოფლის ისტორიაში.

აქვე ცხმორისის სახელწოდების მოკლე მიმოხილვასაც შევთავაზებთ მკითხველს, რაც პროფ. რ. ხალვაშის განმარტებით, უკავშირდება ფლორონიმ ცხემლის ლაზურ შესატყვისს „ცხომურ“-ს და წარმოადგენს მისგან ნაწარმოებ ნაგენეტივარ სახელს, რასაც დართული აქვს სახელობითი ბრუნვის ნიშანი: ცხმორ-ის-ი.

მკვლევარ ი. ბეჟირიშვილის მიხედვით, ძველ ქართულ სახელწოდებებში დასტურდება საკუთარი სახელი ცხმორი. გვხვდება XVI საუკუნის რაჭის სიგელებშიც (ი. ბეჟირიშვილი, „აჭარის გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკონი“, ბათუმი, 2001, გვ. 306).

ქედის ისტორიული მუზეუმის ექსპონატებს შორის ყურადღებას იქცევს დანდალოში (ნაჯარეთის უბანში) შემთხვევით აღმოჩენილი ქვაზე ამოტვიფრული ჯვარი, რაც, სავარაუდოდ, ახ. წ. აღ. VI-VII საუკუნეებით თარიღ-

დანდალოში აღმოჩენილი
ქვაზე ამოტვიფრული ჯვარი

დანდალოში ნაპოვნი ქვაზე
ამოტვიფრული ვერძი

დება და აქ ოდითგან ქრისტიანული სალოცავის ფუნქციონირებაზე მიანიშნებს.

ჯვრის გამოსახულება ხეზე ამოკვეთილ ორნამენტში გამოვლენილია სოფ. ახოში. ირიბმკლავიანია და გამოხატულია მკვეთრი სტილიზებული სახით (თ. კომახიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 366).

იგივე დანდალოში იქნა ნაპოვნი ქვაზე ამოტვიფრული ვერძი. რა თქმა უნდა, პარალელის გავლების უფლე-

ბას თავს ვერ მივცემთ, მაგრამ, აქვე, უნებლიეთ, ოქროს სანმისი გვახსენდება, რაც ვერძს უკავშირდება და კოლხეთის სამეფოს ძლევამოსილებისა და სიმდიდრის სიმბოლოდ ითვლებოდა. სხვათა შორის, ტოპონიმი ქორიკისერია (ამჟამად ქვიანი ადგილი) ზესოფელში, რაც, ვფიქრობთ, ყორიკისერის დამახინჯებული ფორმა უნდა იყოს.

ქვემო აჭარაში ეკლესია-სალოცავების არსებობაზე გავრცელებულ მოსაზრებას ეხმაურება ზოგიერთ სოფელში ძველი ვიზუალურობის მქონე წინაპართა მრავალსაუკუნოვანი საძვალეები. მათ შორის ქრისტიანული ზესოფლის შუაჭალის უბანშია სავარაუდებელი, რაც დღემდე არქეოლოგიურად შეუსწავლელია.

საგვარეულოს ქრისტიანობისადმი ერთგულებაზე მეტყველებს, გადმოცემები ბერიძეთა წინაპრების სასულიერო მოღვაწეობაზე. ჯალაბაშვილებელი გვარის ნაწილი მიიჩნევს, რომ მათი ფუძის უძველესი წარმომადგენლები საეკლესიო საქმიანობას ეწეოდნენ. ანალოგიურია ზემო აჭარის (ფურტიოს, ოლადაურის) ბერიძეთა მოსაზრებაც, რომლებიც თავიანთ თავს მღვდელ ფარნას შთამომავლებად მიიჩნევენ. თქმულებით, ფარნა

ზესოფლის შუაჭალის საფლავი

გამაჰმადიანებას აღდგომია წინ, რისთვისაც ოსმალებმა ქვევრში ჩასვეს, ღვინო დაასხეს და აწამესო (ი. ბექურიშვილი, „აჭარის ისტორია გვარსახელებში“, ბათუმი, 1996, გვ. 60).

ზოგიერთი ვარაუდით, ბერიძეთა გვარი თავის ძირითად საქმიანობას, ღვთისმსახურებას, აგრძელებდა აჭარის გამაჰმადიანების პერიოდშიც (ჯ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 34). სავარაუდოდ, ამის ერთგვარი გამოხატულება უნდა იყოს ოსმალთა დროს ზესოფელში „ბერ“ ფუძის მქონე ბეროლის არსებობა.

ქრისტიანულმა ფენომენმა დაივანა ქვემო აჭარის სოფლების ტოპონიმიკაშიც. ზესოფლის ადგილთა სახელების – საყდრიძირის, ნაჯვარიხევისა და ზედაშეს გარდა, ასეთებია მაგალითად, ნაჯვარევი (სოფლები ზვარე და ტაკიძეები (დანდალოს თემი), ბზეკალო (სოფ. ზვარე, არის ზენდიდშიც. თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო „ბზაკალო“, რადგან აქ წინათ ბზებს ახარებდნენ, რაც აღდგომის წინა კვირის – ბზობის საეკლესიო დღესასწაულის განუყრელი ატრიბუტია. ბზა, ალბათ, ირგვებოდა აქ არსებული საყდრის ტერიტორიაზეც); მკვლევარი ტ. ებრალიძე ზვარეს ტოპონიმებად თვლის, აგრეთვე, ნასაყდრალს და ჯვარილელეს (იხ. მისი დასახ. ნაშრ. გვ. 378), რაც პროფ. ი. სიხარულიძის ნაშრომში არ გვხვდება; ტოპონიმი ჯვარიქედი და ნასაყდრია – სოფ. ცხმორისში, საყდარი – სოფ. ტაკიძეებში, ჯვარნიგზა (გზა ჯვრის ფორმისა), სოფ. ჯალაბაშვილებში, ნასაყდრევი – სოფ. გეგელიძეებში და სხვა. თუ ამას დანდალოში აღმოჩენილ, ზემოხსენებულ, ქვაზე ამოტვიფრულ ჯვარს დავამატებთ შეიძლება განვავრცოთ მოსაზრება, რომ სასიქადულო შემოქმედის – ზურაბ გორგილაძის, ერთ-ერთი

ცნობილი ლექსის ფრაზები სწორედ ასეთი თემატიკის
გამოძახილია:

ვარჯანისთან, ნაჯვარისთან,
დაჯვარული ქვები წვანან,
ქვებში ჩუმად დაქვითინებს
ჩემი დიდი ნენეს „ნანა“.
დერდებს გულში ვიბეჭსნიდი
„აჭარელი ვიყავ განა“...

როგორც ზემოდან ჩანს, ბერიძეების სამკვიდრებე-
ლი სოფლების ტოპონიმებში გარკვეულ დამთხვევას-
თან გვაქვს საქმე. მაგალითად, ნაჯვარევია (ზვარესა და
ტაკიძეებში), წინა ვითარების აღმნიშვნელი – ნასაყდრი,
ნასაყდრალი და ნასაყდრევია (ცხმორისში, ზვარესა და
გეგელიძეებში) და ა. შ., რაც, სავარაუდოდ, საგვარეულ-
ოს ღვთის სამსახურისადმი ერთნაირი გულმოდგინების
გამოძახილი უნდა იყოს.

* * *

როგორც ცნობილია, წმ. ნინო ქრისტიანობის საქადა-
გებლად ჩვენს ქვეყანაში ვაზის ჯვრით შემოვიდა. აქედ-

ან მოყოლებული, ვაზი იყო და არის ქართველთა საფიცარი... თავის დროზე თ. სახოკიამ აჭარაში ვაზის 50 ჯიში აღრიცხა. აქედან 40 გადარჩენილია, – ხაზგასმით მითითებდა იგი (ე. დავითაძე, „სოფლის აღმაშენებელი“, თბ. 1985, გვ. 119, 120).

შედარებისთვის გურიაში 60 ჯიშიდან – 20, სამეგრელოში 55-დან – 14 შემორჩა (შ. აბაშიძე, ა. ნაკაშიძე, „მშობლიური სახელები“, ბათუმი, 2012, გვ. 10).

მკვლევარ ტ. ებრალიძის მტკიცებით, ამჟამად აჭარაში ფიქსირებულია 80 ადგილობრივი ჯიშის ვაზი (იხ. მისი დასახ. ნაშრ. იქვე).

თითქმის ყველგან გვხვდება უზარმაზარი ქვევრებისა და მარნების ნარჩენები (ზოგიერთ ჭურში ჩასხმული ღვინო უნახავთ, ზოგშიც ღვინის ლექი), რაც იმაზე მითითებს, რომ აქ იმთავითვე მეღვინეობით იყვნენ დაკავებულინი.

ჩვენში მევენახეობის განვითარებაზე, ზვარეს ციხის მარნის გარდა, მეტყველებს სოფ. წონიარისში ნაპოვნი დიდი ზომის საწნახელი. თიხის მილებით ღვინო ქვევრებში ნაწილდებოდა, რომელთა რაოდენობა 15-ს შეად-

გენდა (თითო ტონის ტევადობისა). ერთ-ერთმა მათგან-
მა ჩვენს დრომდე მოაღწია.

სოფ. ზვარეში, დ. ჯაბნიძის საკარმიდამოში, დღემდე
შემორჩენილია ტონანახევრიანი ქვევრი. 1977 წელს სოფ.
აქუცაში დაფიქსირდა დიდი ქვის ლოდში ნაკვეთი საწნა-
ხელი. ქვემო აჭარაში გვხვდებოდა კლდეზე ქვით მიშენე-
ბული საწნახელებიც (თ. კომახიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 337).

შედარებით მომცრო ქვევრები და საწნახელი ჩვენს
საკარმიდამოშიც იქნა ნაპოვნი. მახსოვს მაშინ ქედის

ნ. ბერიძის საკარმიდამოში შემონახული ქვევრის ნაშთები

სკოლა-ინტერნატში ვსწავლობდი და როცა ამის შესახებ თანაკლასელებს – მერაბ გათენაძესა და ვახტანგ პაპუნიძეს (შემდგომში ჩვენი რეგიონის ხელმძღვანელი) მოვუყევი სურვილი გამოთქვეს ჩემთან და ფელულ ბერიძესთან ერთად ისინი მოგვენახულებინა. წინათ აქ დიდი მარანი იქნებოდა, – გამოვიტანეთ საერთო დასკვნა. ეს მოსაზრება მე აჭარის სოფლების ისტორიაზე მოცემულ საშინაო დავალებაში არგუმენტებით განვამტკიცე. ვახტანგმა თავის მხრივ ზენდიდზე მოამზადა საინტერესო მასალა. კლასში ორივე ფრიადოსანი ვიყავით და ჩვენმა ნაშრომებმა საყოველთაო მოწონება დაიმსახურა.

მევენახეობა ქვემო აჭარაში აგრარული სფეროს პრიორიტეტული დარგი რომ იყო ჩანს ქედის მუნიციპალიტეტის სოფლების ტოპონიმებიდანაც, რაც აქ წინათ ვაზის ზვრების არსებობაზე მიუთითებს. ესენია: ჭადიეთ-ინყალი და გიდელათი (სოფ. კვაშტა. გიდელს იყენებდნენ დაკრეფილი ყურძნის მალლარიდან ძირს ჩამოსაშვებად); ზენჭალა და ბაცელური (სოფ. აქუცა); გარანეულა და ვენახი (სოფ. კოკოტაური); წალკოტი (ალბათ, ძალიან ლამაზი ვენახის ბაღი) და ნატბევი (სოფ. წონიარისი); წუ-

წონიარისის „წალკოტი“

ბანი (სოფ. ვარჯანისი); ყურძნალი, ქვედობანი და საწი-
ლე (სოფ. ცხმორისი); შარაქვეშა (სოფ. გოგიაშვილები);
წინავაკე, თივაურები (სოფ. დანდალო); ჭყანიში (სოფ.
მოსიაშვილები. ზანური ტოპონიმია. ზოგადად, ამ წარ-
მოშობის ადგილთა სახელებს ქედის რაიონში შუალედ-
ური ადგილი უჭირავს. ისინი აქ აჭარისწყლის ხეობის
მოსახლეობის ზანებთან ხანგრძლივი კონტაქტებისა და
კონსოლიდაციის შედეგად უნდა გაჩენილიყო); სასვენო,
თხემლნარა (სავარაუდოდ, დაბლართან ერთად, აქ მალ-

ლარი ვენახიც უნდა ყოფილიყო) და მამული (სოფ. აბუქეთა. ამ შემთხვევაში ვაზი მამულთან ასოცირდება. ტოპონიმი მამულებია – სოფ. ზვარეში); აგარა (სოფ. ზვარე. ეს სახელწოდება, ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, ძველად სახნავ-სათესს და ვენახსაც ერქვა. ამ სახელწოდების სათესია სოფ. ტაკიძეებში) და სხვა.

* * *

აჭარაში გვხვდება ისეთი უძველესი ციხეები, ხიდები და ტოპონიმები, რომელთაც ხალხი დიდი თამარის სახელს უკავშირებს. წმინდა გვირგვინოსნის კულტი ჩვენში ღვთის კულტის ტოლფასია. ძველი რიხითა და სიამაყით გადამხობიან აქ შემორჩენილი თაღოვანი ხიდები აჭარისწყალს. რვაასი წლის წინათ ნაგებნი დღესაც ხერხემლის სიმტკიცით უძლებენ დროის ქარაშოტს (ე. დავითაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 4).

„...შუა წელი ამ ხიდისა ორი მტკაველი სისქე თულაა, მაგრამ ქვა და კირი ისე შედუღებულია ერთმანეთს, რომ ერთ განუყოფელ მრთელს წარმოადგენს. ადამიანს ძალზე ანცვიფრებს ის სითამამე, რა სითამამითაც ძველი

დროის ოსტატს ეს ქვის თვალი ერთი ნაპირიდან მეორე ნაპირზე გადაუტყორცნია! მისი მაშენებელი საფლავიდან რომ წამოდგეს, ბევრს ახლანდელს ინჟინერს აწურვინებს ოფლს, – წერდა თ. სახოკია (იხ. მისი „მოგზაურობანი“ (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი), ბათუმი, 1985, გვ. 200).

სამწუხაროდ, ამ ნაგებობებიდან დაბა ქედისა და ცხმორისის თაღოვანმა ხიდებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. 1895 წლის არნახული წყალდიდობისა თუ სხვა მიზეზით დანგრეულან ისინი. წონიარისის ხიდს ბოლო პერიოდში, 2008 წელს, ჩაუტარდა რესტავრაცია (გამაგრებითი სამუშაოები). რაც შეეხება დანდალოს თაღოვან ხიდს მას არაერთი თქმულება უკავშირდება.

ერთ-ერთი მათგანის მთხრობელი ჯალაბაშვილებელი ყიმეთ ბერიძე ყოფილა, რომელიც 1995 წელს 82 წლის იყო. თამარმა დანდალოს ხიდი (ახლაც არსებობს) იმისთვის გააკეთა, რომ ხალხს შეეყვარებოდა მისი თავი და მტერიც რომ შემოსეოდა გამოეყენებინა. ამ ხიდთან მან მტერზე გაიმარჯვა, მაგრამ ბევრი დანდალოელი დაიხოცა, რომლებიც იქვე დაუსაფლავებიათ. ამ ადგილს ნაომვარი ეწოდაო (ი. ბექირიშვილი, „ამას შენზე ამბობენ აჭარავ“,

ბათუმი, 1995, გვ. 62). ამ შემთხვევაში უზუსტობასთან გვაქვს საქმე, რადგანაც „ნაომვარი“ ცხმორისის ტოპონიმია (ამჟამად მთის ფერდობი). როგორც სათესი, ადგილის სახელი „ნაომარია“ ფიქსირებული სოფ. მოსიაშვილებში (გორგიულის უბანი), რასაც ცხმორისის ტოპონიმის ანალოგიური დატვირთვა უნდა ჰქონოდა. აღსანიშნავია, რომ დანდალში, თალოვანი ხიდის გარდა, თამარის სახელობისაა აქ არსებული უძველესი ციხე.

დანდალს თალოვანი ხიდი

თამარ დედოფლის სახელთან ასოცირებული სხვა ტოპონიმებიდან ყურადღებას იქცევს ზესოფლის მეფის წყარო (ამჟამინდელი ნეფინყარო), რაც ადგილს, სავარაუდოდ, მეფეთ მეფის უკვდავსაყოფად უნდა შერქმეოდა. აკი ჩვენში ფართოდაა გავრცელებული ლეგენდები – გვირგვინოსანი აჭარისწყლის ხეობაში გავლით არაერთხელ ყოფილა, „მეფის წყაროს“ შესვამდა და სავალს „მეფის გზითვე“ გააგრძელებდაო. ტოპონიმი ნეფისწყაროა ბერიძეების სამკვიდრო ზემო აჭარის რაქვთაში.

* * *

1560-იანი წლებიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს უდიდესი განსაცდელის ჟამი დაუდგა. ჩვენი კუთხე ოსმალთა სამსაუკუნოვანი ტყვეობის ქვეშ მოექცა, რასაც საეკლესიო და სამეურნეო ცხოვრების დაქვეითება, მოსახლეობის იძულებითი გამაჰმადიანება, მისი ეროვნული ცნობიერების ხელყოფა მოჰყვა.

ოსმალთა მიერ სამხრეთი საქართველოს დაპყრობის შემდეგ აქ მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის აღმოსავლური წესი დამყარდა... მიწებით სარგებ-

ლობის უფლება მხოლოდ მუსლიმან სამხედრო პირებს ეძლეოდათ... ასე, რომ სულთანი აქაურთა გამაჰმადიანებისთვის, გარდა ცეცხლისა და მახვილისა, მიმართავდა ეკონომიკურ იძულებას; ან გამუსლიმანება, სამხედრო სამსახურში შესვლა და მიწის შენარჩუნება, ან მამულის, ქონების დაკარგვა და გადასახლება (ხ. ახვლედიანი, „სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში“, ბათუმი, 1956, გვ. 28).

მოსახლეობა აღწერეს და დაბეგრეს სხვადასხვა გადასახადით. მათვე დაეკისრათ ჯარიმებისა და ბაჟის გადახდა. გადასახადებს დაუქვემდებარეს – ხორბალი, ხილი, ბოსტნეული, ღორი, ცხვარი, ფუტკარი, წისკვილი და სხვა.

ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა 2011 წელს თბილისში დასტამბული „აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები“, რომლის ოსმალური ტექსტის თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები, ფოტოასლებთან ერთად, გამოსაცემად მოამზადეს ზ. შაშიკაძემ და მ. მახარაძემ. „აჭარის ლივის ვრცელი დავთრით“ ქვემო აჭარის ნაჰიეში ბერიძეთა საცხოვრისებიდან დასახელებულია: სოფელი

დანდალო (2) – 13 კომლით, 10 ათასი ახჩა* გადასახადით; ახო (3) – 8 კომლით, 7930 ახჩა გადასახადით; ცხმოორისი (5) – 4 კომლით, 2770 ახჩით; კვაშტა (7) – 8 კომლით, 12500 ახჩით; აქუცა (9) – 5 კომლით, 3000 ახჩით; წონიარისი (10) – 7 კომლით, 7000 ახჩით; ვარჯანისი (11) – 4 კომლით, 18320 ახჩით; ზვარე (12) – 11 კომლით, 6200 ახჩით; ზესოფელი და ზენდიდი (13,14) – 5-5 კომლით, 5000 ახჩით და სხვა.

მომხდური ყოველმხრივ ქართული კულტურის კვალის გაქრობასაც ლამობდა. ზ. ჭიჭინაძის ცნობით „...აქეთკენ დიდრონი წიგნების ტყავებისაგან ჩასაცემელ ჩუსტებს, ქალამნებს და სხვა რამეებს აკეთებდნენ...“ (იხ. მისი „ქართველების გამაჰმადიანება“, თბ. 1907 წ. გვ. 81)

„...მონასტრების მეჩეთებად გადაკეთების წინ ოსმალებმა სალოცავებში კოცონები დაანთეს და შემდეგ წვერმოლესილი იარაღებით გულმოდგინედ ფხეკდნენ ფრესკებს“ (Е. Такайшвили, „Археологическая экспедиция 1917 года в Южной провинции Грузии“, Тб., 1952, стр. 35). ასე ცდილობდნენ ისინი ჩვენში ეროვნულობის ამოშანთვას.

* 1328 წლიდან ბრუნვაში შემოღებული ვერცხლის ფული, რაც 1687 წლიდან ყურუშით შეიცვალა. უდრიდა 8 კაპიკს.

ერთადერთი, რაც დამპყრობმა სანყის ეტაპზე ხელუხლებელი დატოვა ეს ქართული სახელები იყო, თუმცა დროთა განმავლობაში მათი კვალიც გააქრეს ხსენებიდან. „აჭარის ლივის ვრცელი დავითით“, რაშიც ოსმალთა აქ შემოსვლისას მათ მიერ მოსახლეობისთვის დანესებული გადასახადის გადამხდელთა ვინაობა ლამის პირდაპირ სახელ-გვარითაა დასახელებული, „ზემო და ქვემო აჭარაში“ ყველაზე ხშირი ყოფილა სახელი გოგიჩა (42), შემდეგ გიორგი (27) (რაც ნმინდა გიორგის-ქართველთა მფარველის თაყვანისცემა-პოპულარობით უნდა იყოს გამოწვეული), გოგია (10) და ბოლოს დავითი (3) (შდრ. „ტბეთის სულთა მატეანეში“ სახელი გიორგი 76-ჯერაა დასახელებული; სახელი გოგია ორჯერ (ქვემო აჭარაში ამ ფუძით ნაწარმოები სოფელი გოგიაშვილებიცაა – ჯ. ბ.), სახელი დავითი კი 20-ჯერაა მოხსენიებული). ყველა სხვა დანარჩენი სახელის შემთხვევაში (და, დოკუმენტურ წყაროში, ასეთი 479 სახელია) ერთი და იგივე სახელი ერთჯერ ან მაქსიმუმ 3-ჯერ მეორდება (ე. დავითაძე, „ერთი სოფლის ხუთი საისტორიო ფურცელი“, ჟურნ. „ჭოროხი“, 2014, №5, გვ. 100).

ამ სახელებიდან ქვემო აჭარის სოფლებში გვხვდება: გაბრიელი, მახარა, ენუქი, ლევანი, იოსები, რამაზი, შალვა, თამაზი, ამირანი, აღდგომელა, იასე, ანანია, ოქროპირი, კვირიკე, ვარზელი, ზაქარა, ბაბუნა, თედორე, გონარი, მახარობელი, გირგოლა, ბასილი, ზაქარია, ხახუტა, სუბარი, ტარიელი, მარკოზი, შაბუა, იოანე, ხოხობა, გარსევანი, დარისპანი, მოსე, ანდრია, ზურაბი, სამსონი, გუბაზი, ათანასე და სხვა.

სახელთა კონტექსტში მიზანშეწონილია ზესოფლისა და ცხმორისის საერთო ტოპონიმი – ნიკოლაური (ამჟამად სათესები) მიმოვიხილოთ, რაშიც, შესაძლოა, ქართული საკუთარი სახელი ნიკო ამოვიცნოთ. ეს მეტყველებს იმაზე, რომ მართალია, მომხდურთა ტყვეობისას ქართული სახელები შეიცვალა, მაგრამ მათგან ნაწარმოები სოფლების ტოპონიმები მაინც შემორჩა და დღემდე აგრძელებს არსებობას.

* * *

ოსმალთა ბატონობის დასაწყისში მათ მიმართ დაუმორჩილებლობის ერთ-ერთი გამოვლინება იყო სარწმუ-

ნოების თავისთავადობის გადასარჩენად აქაურთა მიერ სოფლების მიტოვება. „აჭარის ლივის ვრცელი დავთრიდან“ ჩანს, რომ ზემო და ქვემო აჭარის დასახლებებიდან მოსახლეობა პირწმინდად გაკრეფილა. ქვემო აჭარაში ასეთი ხუთი სოფელი ყოფილა. მათ შორის ბებიაჩემის – იხსან სურმანიძის ძენწმანი.

გვხვდება ისეთი სოფლებიც, სადაც მხოლოდ ორი კომლი იყო შემორჩენილი. ფუძიდან აქაურთა უმრავლესობის განრიდებას უნდა უსვამდეს ხაზს, ასევე, ცხმორისისა და ვარჯანისის დემოგრაფიული ვითარება, სადაც მხოლოდ 4-4 კომლი სახლობდა, აქუცაში, ზესოფელსა და ზენდიდში 5-5 კომლი და ა. შ.

მოსახლეობის მშობლიური ალაგებიდან აყრას ტყეში ვაზისა და ფუტკრის გახიზვნა მოჰყვა. ღვინო შფოთისა და არეულობის მომტანი სასმელიაო და მომხდურმა ვაზზე მიიტანა იერიში. ერთ-ერთი თქმულებით, ჩვენს წინაპრებსაც გადაუმაღავთ ვაზი. ამასთან მიმართებით, ჩემი თბილისის უნივერსიტეტში სწავლის პერიოდი მახსენდება, როცა სტუმრად წვეულ თანაკურსელებთან – ალეკო თავხელიძესთან (საქართველოს მეცნიერებათა აკად-

ემიის ყოფილი პრეზიდენტი) და ნოდარ ამაღლობელთან (წლების განმავლობაში თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი) ერთად ზედაშეს ტერიტორიისკენ გავემურეთ. თავდაპირველად, სამზიარი კლდეების მიდამოებში მინდოდა მათთვის ბერთა კელიები მეჩვენებინა, მაგრამ გაუვალობის გამო იქამდე ვერ მივაღწიეთ.

გზად ზედაშეს საეკლესიო ღვინოსა და ამ თქმულების შესახებ რომ გავიხსენე მათ, ვაზის შორს გადახვეწის გათვალისწინებით, სოფლის სიმაღლეების გადალახვა შევთავაზე. გადავიარეთ თუ არა ზედაშე ტყის მასივი გამოჩნდა. ბეთლემის მისადგომებთან გახიზნავდნენ ვენახს, ასე უფრთხილდებოდნენ მამა-პაპანი ეროვნულ ფასეულობებს-მეთქი, დავიჩემე. დამეთანხმნენ. „ჩაღმა ჩაყრილო ვენახო, სად წადი და სად მოგნახო“, – ნათქვამია ერთ-ერთ აჭარულ ხალხურ ლექსში, – თქვეს სინანულით ალექომ და ნოდარმა.

აჭარაში დატრიალებულმა ვაზის ტრაგედიამ, მისი გადარჩენის ამბავმა, თვით მაჰმადიანური საკულტო ნაგებობების ჩუქურთმებში და ორნამენტებში ჰპოვა ასახ-

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში სწავლის პერიოდი.
სხედან: მარჯვნიდან პირველ რიგში ვალერიან ახალაძე, მეორე რიგში
ჯემალ ბერიძე, ალბერტ (ალეკო) თავხელიძე (მეოთხე); დგას რაფიელ
ჩიქოვანი (მეორე რიგში მარჯვნიდან მეორე). 1952 წელი.

ვა, რაც ქართველობისთვის აჭარელთა თავდადებული ბრძოლის გამოძახილია, – დავამატე მე.

„აჭარის ლივის მოკლე დავთრით“ ოსმალებს შემოსავლების დაანგარიშებაში ნახსენები აქვთ სანთლისა და კანდელების სახლებიც (ეკლესიები – ჯ. ბ.), რომელთა შემოსავალი წელიწადში 500 ახჩით შემოიფარგლებოდა თურმე. როგორც ჩანს, დამპყრობმა ესეც დაბეგვრას დაუქვემდებარა. შემოსავლებში მათი ხსენების ახსნა მხოლოდ ამით თუ შეიძლება.

ამ კონტექსტში ფუტკრისა და მეფუტკრეობის ფენომენი უნდა გავიხსენოთ. როგორც ცნობილია, თაფლის წარმოების გარდა, მამა-პაპანი ფიჭაში შემავალი ცვილისგან სანთელს ამზადებდნენ, რათა უფლისთვის მიტევება და მოწყალება ეთხოვათ. გადამთიელთა ზრახვანი სწორედ ამის შეზღუდვა-აკრძალვას ისახავდა მიზნად. ამიტომაც წინაპრებმა ფუტკრის ოჯახები შორეულ ტყეებში დააბინავეს. მრავალსაუკუნოვანი წიფლის ხეებზე სკების შემოდგმით იცავდნენ მათ მტრისგან. ზესოფელში არსებობს შესაბამისი ტოპონიმიც „ხეფუტკარა“.

ოსმალთა აჭარაში შემოჭრის შემდეგ გვიან მოხდა აქაურთა მაჰმადის რჯულზე მოქცევა, მიუხედავად იმისა, რომ მომხდური ქრისტიანული ადათ-წესების წინააღმდეგ ბრძოლის ყველა მეთოდს იყენებდა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ბოლოს აქაურთა შინაური ცხოველების ყოლაშიც შეიტანეს ცვლილება. როგორც ცნობილია, ისლამი ღორს არ სწყალობს, რის გამოც ადგილობრივები იძულებულნი გამხდარან თავიანთი ღორები დასახლებებიდან მოშორებით მდებარე ტერიტორიებისკენ გადაერეკათ.

ასეთი შინაარსის ერთ-ერთი თქმულება ზ. ჭიჭინაძესაც ჩაუწერია სოფ. საღორეთში, საიდანაც ეს პირუტყვი აგარის ზემოთ მდებარე ქედიყურის მთისძირიდან ბეთლემის მიდამოებში გადაურეკიათ, ამიტომაც კარგა ხანს ტყეში თეთრ ანუ შინაურ ღორებს ხვდებოდნენ თურმე. მათი ნაწილი გაველურებულა (თ. კომახიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 520).

ტოპონიმი საღორეთხევი (ამჟამად უბანი, სათესი) ფიქსირდება წონიარისში, საღორეთი (დღეისთვის სათესი) ახოში, რომლებიც აქ, სავარაუდოდ, იგივე მნიშვნელობით უნდა გაჩენილიყო.

* * *

მომხდური მამა-პაპათა წარმომავლობასაც შეეხო. ყველაფერი იღონა ერთ მუშტად შეკრული ჩვენი მხარისა და აქ მცხოვრები საგვარეულოების დასანანეწვრებლად, რათა მასზე ებატონა. ერთი გვარის განშტოებებად და-ქუცმაცებისთვის აქაურებს ძირეულ გვარებს უცვლიდნენ, ახლის ფუძეებად კი სახელებს, პროფესიას და ფიზიკურ თვისებებს ადგენდნენ, მათზე თურქული „ოღლის“ დართვით. ასე იქნა მიღებული ბერიძეთა დიდი გვარიდან – დემურჯოღლები, ლეკოღლები, ქოროღლები, ქოსოღლები, აბუქეთოღლები და სხვა.

აქ მხოლოდ ჩვენი შტოსთვის თავსმოხვეულ დემურჯოღლებზე ვიტყვით ორიოდ სიტყვას. მისი ფუძე დემურია და გამორიცხულია საფუძვლად თურქული დემირი (რკინა) დადებოდა. უფრო ბერძნული დემიურგიდან უნდა იყოს წარმოშობილი (დემურ, დემ(ი)ურ. „გი“ ბოლოსართია), რაც პლატონის ფილოსოფიაში ღმერთი, სხვა მნიშვნელობით შემოქმედი, მაორგანიზებელი ძალაა („უცხო სიტყვათა ლექსიკონი“, თბ., 1989, გვ. 121). ვფიქრობთ, რომ პარა-

ლელი ამ უკანასკნელ ახსნასთან მოეძებნება, რაც თავის მხრივ პიროვნულ სიმტკიცესა და შემართებას ითხოვს.

აქვე ოსმალთა დროს ვარჯანისში გავრცელებულ ბაძიებზე გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება, რაც სოფლის უბანია. „ბაძი“ თურქულია (მდიდარ მესაქონლეს, მინათმფლობელს, ან ვაჭარს ნიშნავს), რასაც ბოლოში ქართული „ძე“ აქვს დართული. ასეთი დამახინჯებული ფორმა მიიღო ერთგან ჩვენმა გვარმა. შეძლებულობაზე ხაზგასმა სხვა ფორმით შეიძლებოდაო, – მითხრა ერთხელ გულდანყვევით ჯელილ ბერიძემ.

მტარვალი აქაურთა გვარებს, რა თქმა უნდა, იმისთვის ამახინჯებდა, თურქული „ოღლებით“ იმიტომ ცვლიდა, რომ ფესვებისგან მოწყვეტით მათ ფუნქცია დაკარგვოდათ და თურქულ სივრცეში განეცადათ ასიმილაცია. მამა-პაპათა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ისინი, როგორც ჩანს, სულთანს ფორმალურად ემორჩილებოდნენ, რათა ამით რეპრესიები აეცილებინათ და ძირძველი წარმომავლობა შეენარჩუნებინათ.

სინამდვილეში მომავალი თაობები გულში ყოველთვის სათუთად ინახავდნენ – ვისი გორისაც იყვნენ. მათ-

ში მარადჟამს ცოცხლობდა ცოდნა შორეული წინაპრებისგან წარმომავლობისა და ძირეული გვარების შესახებ. სხვაგვარად წარმოუდგენელია ავხსნათ თ. სახოკიას მიერ ბერიძეების აჭარაში პირვანდელი სახით შემორჩენილ გვარებს შორის დასახელება (იხ. მისი „მოგზაურობანი (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი)“, ბათუმი, 1985, გვ. 209, 210).

რაკი, სამი საუკუნის გასვლის მიუხედავად, ზედმინევნით იცოდნენ რა გვარის მატარებლები იყვნენ და თხემით ტერფამდე ქართველობდნენ, ბერიძეთა გვარიშვილობა ხელუხლებელი სახით მოტანილად ჩაითვალა. ამ გვარის წარმომადგენელთა ეროვნულობაში მკვლევარი თავადაც დარწმუნებულია. აჭარაში ჩამოსვლისას თ. სახოკიასთვის გამცილებლობა წმინდა ქართულით მოსაუბრე, თავისი მხარის ისტორიისა და ადგილთა სახელების მცოდნე და განსწავლულ, ამ საგვარეულოს ოთხ წარმომადგენელს გაუწევია, რასაც „მოგზაურობანის“ ავტორზე წარუშლელი შთაბეჭდილება მოუხდენია.

ზოტიცელიდან ღორჯომამდე მას სულიმან ბერიძე დამგზავრებია, რომელიც ბრძენ წინაკაცად, გულად და შეძლებულ პიროვნებად ითვლებოდა. ხულოდან ფურ-

ტიოსკენ თედოს ჩაფრად განწესებული – იუსუფ ბერი-
ძე აცილებდა. ფურტიოში სტუმარს გულუხვად ხულოს
მეჯლისის წევრმა, ყადმა (მოსამართლემ), ნური ბერი-
ძემ უმასპინძლა. აქედან ოლადაურში და სარიჩაირის სა-
ზაფხულო საძოვრებზე კი მკვლევარს თან ხულოს ნაწი-
ლის (მაზრის) უფროსი ალექსანდრე ბერიძე ახლდა.

* * *

აჭარის მოსახლეობის ისტორიულმა მეხსიერებამ რწმე-
ნის შესანარჩუნებლად წინაპართა ბრძოლის, მხარის ძალად
გამუსლიმანებისა და ქრისტიანობისთვის აქაურთა თავდა-
დების არაერთი თქმულება-გადმოცემა შემოგვინახა.

ქრისტიანობისთვის ყველაზე დიდი ბრძოლა დანდა-
ლოს მოსახლეობამ გამოიარა. ამათი გმირობის საქმეები
ყველასთვის საკვირველი და სამაგალითო ყოფილა.

მთელი დანდალო მტკიცედ დადგა ოსმალის წინა-
აღმდეგ. თვით დედაკაცებმაც კი აიღეს ხმალ-ხანჯალი
ხელში და მტრის პირისპირ გამოვიდნენ საბრძოლვე-
ლად. ამათ გადაწყვიტეს, რომ ან მამა-პაპის რჯულზე
უნდა დავრჩეთ ანდა დავწყდეთო, ჩვენი გათათრება არ

შეიძლებაო. დაიწყეს ბრძოლა... ოსმალნი ათასობით და-
ხოცეს (ზ. ჭიჭინაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 71).

სამწუხაროდ, შესაბამისი მასალა ვერ მოვიძიეთ, მაგ-
რამ გვარის ეთნარქის, ბატონ ვაჟა ბერიძის, კვლევებზე
დაყრდნობით ოსმალებთან ბრძოლა გურიის ბერიძის ცი-
ხესაც გადაუტანია.

დანდალოელი ბერიძეებისგან ერთი ასეთი თქმულება
გამიგონია. ოსმალთა დროს სოფ. ტაკიძეებში ლამლამო-
ბით მოსახლეობა იმ ადგილას დადიოდა, სადაც ნაჯვარ-
ევის (ნაჯვარეულის) მონასტერი იდგა. მათ წინ მზეთუ-
ნახავი დები – გვანცა და ლელა მიუძღვებოდნენ და რე-
ლიგიურ რიტუალებს ასრულებდნენ თურმე. მომხდურმა
ოქრო და ვერცხლი არ დაიშურა, ოღონდ დები თავიდან
მოეშორებინათ. ისინი ერთ-ერთმა ბალაძეებელმა პირ-
შავმა დედაბერმა გასცა. გვანცა და ლელა თავდამსხმე-
ლებს არ დანებდნენ და კლდეზე გადაიჩეხნენ. ამიტომაც
აქაურ მთებს გვანცა-ლელას სახელი ეწოდაო. ახლა ასე
იხსენიებენ ტყესაც დანდალოს თემის ს. ბალაძეებში.

რწმენისთვის თავგანწირულთა შორის ყოფილა აქა-
ური უდრეკი მანდილოსანი, თამთა აბუსერისძეც, რომე-

ლიც 1637 წელს დაშანთვით სასტიკად უწამებიათ, მაგრამ ვერ გაუტეხიათ (ა. დიასამიძე, „ნამდინარეზე წყალი ჩაივლის“, თბ. 2003, გვ. 80, 81).

მამა-პაპათა რწმენის არშეცვლის გამო მტარვალს განსაკუთრებული სისასტიკე გამოუჩენია სოფ. ვარანეულის მკვიდრთა მიმართ. ოსმალ დამპყრობლებს სოფლის მცხოვრებნი ცხმორისის თაღოვან ხიდთან მიურეკიათ, ხიდზე წმინდა გიორგის დარბეული ეკლესიიდან გამოტანილი ხატები დაუყრიათ და ხალხისთვის მათზე გადასვლა უბრძანებიათ. ასკერები მათრახებითა და ხმლებით დარევიან ხალხს, მაგრამ არც ერთ ადამიანს ნაბიჯიც არ წაუდგამს წინ. მაშინ დედების ჩვილ ბავშვებს მისწვდომიან. ხოცავდნენ და აქაფებულ წყალში ყრიდნენ. ამის დამნაშავე დედებიც პირდაპირ წითლად შეღებილ აჭარისწყალში ცვიოდნენ თურმე... გაჩანაგებული და გავერანებული სოფლისთვის ვარანეული (ვერანეული) უწოდებიათ (ნ. ნოღაიდელი, „თქმულებები ქრისტიანობისთვის თავდადებულთა შესახებ აჭარაში“, „დიდაჭარობა“, 2010, გვ. 241, 242). ამჟამად იგი კოკოტაურის შემოგარენში მდებარე ვენახია. მსგავსი რამ მომხდარა აჭარის ზოგი-

სრულიად საქართველოს
კათოლიკოს-პატრიარქი
ილია II

ერთ სხვა სოფელშიც. იმდენ აქაურს (საფიქრებელია, სხვა გვარებთან ერთად, ბერიძეებსაც) თავდადება გამოუჩენიათ წინაპართა მრწამსის მიმართ.

საგულისხმოა, რომ საქართველოს სამოციქულო ეკლესიამ ქრისტიანობისთვის აჭარაში მონყვეტილი დედები და მამები წმინდანებად შერაცხა. დამკვიდრდა ქართული გვარების დალოცვის ტრადიციაც. 2010 წელს

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა, უნ-
მინდესმა და უნეტარესმა, ილია მეორემ სამების საპატ-
რიარქო ტაძარში საქართველოში ყველაზე მრავალრი-
ცხოვანი ბერიძეთა გვარი დალოცა, რისთვისაც სპეცი-
ალურად აჭარიდან თბილისში დეკანოზი სერაფიმე და
ბერიძეთა სხვა წარმომადგენლები ჩავიდნენ. აჭარელი
ბერიძეები საკუთარ გადარჩენასა და სიმრავლეს ღვთის
დიდ წყალობად მიიჩნევენ და მზად არიან, მამა-პაპა-
თა სახელოვანი ტრადიციების დარად, ურყევად იდგნენ
ქვეყნის სამსახურში.

* * *

ბერიძეების სამოსახლოთა ტოპონიმებზე დაყრდნო-
ბით, წინაპართა უდრეკობის შემცველი ჩანს ადგილთა
სახელები – ნაქუხვარაი და ბაირალიძირი (ს. გეგელიძე-
ები), ოხერხევი (ს. წონიარისი), ცხრაძმათი (ს. ახო და წო-
ნიარისი), სროლისი და ჭიშკარკოხი (ს. ზვარე), სასრიქე-
დი (ს. კვაშტა), დანდალო და სხვა.

ტოპონიმი ნაქუხვარაა სოფლებში ზენდიდსა და ბა-
ლაძეებში. სავარაუდოდ, ადგილობრივთა მხრიდან მომ-

ხდურთა წინააღმდეგ გამოყენებული თოფ-იარაღის ქუხილის მაგვარი ხმის აღმნიშვნელად უნდა გაჩენილიყო, რაც აქაურთა დაუმორჩილებლობაზე უნდა მეტყველებდეს (ც. ბეჟანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 36).

ანალოგიური დატვირთვისა უნდა იყოს ტოპონიმები – სროლისი და სასრიქედი, რომლებიც, შესაძლებელია, მტრის მოგერიებისას სროლასთან კავშირში განვიხილოთ.

ჭიშკარკოხი ზედ კარის ზღურბლზე მომდგარ მომხდურზე კოხივით, ანუ მსხვილ სეტყვასავით, დაცემას, მედგარი წინააღმდეგობის განევას უნდა ნიშნავდეს.

ბაირალიძირი, სავარაუდოა, ყოფილიყო ადგილი, სადაც აქაურ მეომრებს დროშა ისე მყარად სჭეროდათ ხელში, რომ ადგილობრივების გადამთიელებთან შებმაში უდრტვინველად ეფრიალა. ბერიძეთა ნაწილზე თქმულებაა, ჯარის მედროშეები ყოფილან, ამიტომ ბაირახტრებს ეძახდნენო (ი. ბექურიშვილი, „აჭარის ისტორია გვარსახელებში“, ბათუმი, 1996, გვ. 60).

ოხერხევი ადგილის მტრისთვის სამარედ ქცევაზე უნდა მეტყველებდეს, ანუ ხევში შემოსულ მომხდურს

განზრახვა ოხრად რომ უქციეს. სავარაუდოდ, აქაურები ბრძოლის ტაქტიკაში კარგად უნდა ყოფილიყვნენ გარკვეულნი.

ცხრადმათი უფრო ცხრადმის ფენომენს კი არ უნდა უსვამდეს ხაზს, არამედ ბრძოლაში აქაურთა გვერდიგვერდ მტკიცედ დგომას, რაც ძალა ერთობაშია ჭეშმარიტების უპირატესობაზე უნდა მეტყველებდეს.

საწყისი „გულ“ რთული ფუძეების შემადგენელი ნაწილია და ნიშნავს გულთან დაკავშირებულს. ამ კონტექსტში ზესოფლის ტოპონიმი გულატყე, ალბათ, გულად-თა, ანუ მამაც და უშიშარ მეომართა, ადგილსამყოფელი უნდა ყოფილიყო. დამპყრობს ელვისებურად თავს რომ დაესხმებოდა და მოულოდნელი სვლით მუსრს გაავლებდა-ხოლმე.

საინტერესოა ბერიძეთა საცხოვრისის ტოპონიმ დანდალოს წარმომავლობა. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „დანდალი“ ლაგამს, პირის მახეს ნიშნავს, ანუ იგივე სადავეს ცხენის, ვირის, თუ აქლემის დასამორჩილებლად. აქედანაა გამოთქმა „ლაგამი ამოსდო“, „ალაგმა“. აქაურები მომხდურს „ლაგამს“, „აღვირს“ ამ-

ოსდებდნენ და ზევითკენ გასაქანს არ აძლევდნენო – ასეთია ერთ-ერთი თქმულება დანდალოს სახელწოდებისა.

არსებობს განსხვავებული მოსაზრებაც, დანდალო აჭარისწყალზე ხიდის აგების, ანუ მდინარის დამორჩილების, მისთვის ლაგამის ამოღებისგანაა წარმომდგარი (აჭარის სახ. მუზეუმის შრომები, ბათუმი, 1961, გვ. 21).

დამპყრობთა მიმართ შეურიგებლობის გარდა, აქაურებს ადგილობრივთა ცეცხლსასროლი იარაღით აღჭურვაშიც შეჰქონდათ თავიანთი წვლილი. ამ მხრივ ქვემო აჭარაში ოსტატობით გამოირჩეოდა ბერიძეთა ცხმორისის შტო, რომელიც, მიქელაძეთა საგვარეულოსთან ერთად, ფილთა და კაჟიან თოფებს ამზადებდა. საველე ეთნოგრაფიული მასალებით, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ცხმორისში 25 სამჭედლო არსებობდა თურმე (თ. კომახიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 329).

თოფი „მაჭახელა“

* * *

1878 წელს აჭარა ოსმალთა უღლისგან გათავისუფლდა და ჩვენში რუსული მმართველობა დამყარდა. მართალია, მშობლიური კუთხე დედასამშობლოს დაუბრუნდა, მაგრამ საბოლოო თავისუფლებამდე ისევ სისხლიანი და ხიფათიანი გზა იყო გასავლელი. ოდნავ მოგვიანებით, ცხადი გახდა, რომ ძველი დამპყრობელი ახალმა მოძალადემ შეცვალა. რუს მოხელეებს, აჭარის საუკეთესო მიწების ხელში ჩაგდება სურდათ, რომელთაც მხარს ოსმალთა ემისრებიც უმაგრებდნენ, მოსახლეობას მშობლიური მიწიდან აყრასა და ოსმალეთში გადახვეწას რომ ურჩევდნენ, სადაც, მათი თქმით, ქართველებს ცხოვრების საუკეთესო პირობები ექნებოდათ. ბევრი აცდუნეს კიდევ... მდგომარეობა დამძიმდა იმით, რომ უკან მოსულებს რუსი ჩინოვნიკები მამულებს არ უბრუნებდნენ (თ. კომახიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 32, 33).

სამწუხაროდ, უცხოეთში ქვემო აჭარის ბერიძეთა გარკვეული რაოდენობაც გადაიხვეწა. მათ შორის ბაბუაჩეში ახმედი და-ძმებთან ერთად. მაშინ ზესოფელი თით-

ახმედ ბერიძე

ქმის დაცარიელებულა და ისინი ნაჩქარევად აყრილ მუჭაჯირთა ნაკადს იძულებით გაჰყოლიან. ეს ისე სტიქიურად მომხდარა, რომ ახლობელთა ნაწილი ადგილზე დარჩენილა. შემდგომში, დარწმუნებულან რა აქაურთა მიმართ ფუჭ შეპირებაში, ჩვენს ნათესავებს სამშობლოსკენ გამოუწიათ გულმა, მაგრამ მათგან დაბრუნება, დიდი ძალისხმევის ფასად, მხოლოდ ბაბუამ მოახერხა.

ა. ბერიძის საცხოვრებელი ზესოფელში

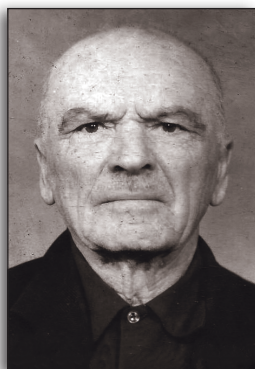
იგი იმდენად ეროვნული ორიენტაციის პიროვნება იყო, რომ მჭიდრო ურთიერთობა გააჩნდა 1918 წელს დაფუძნებულ „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელ კომიტეტთან“. გადმოცემით, მონაწილეობას ღებულობდა 1919 წლის აგვისტოში კომიტეტის ინიციატივით ბათუმში მოწყობილ ყრილობაში, რომელმაც, ავთოსმოსურნეთა დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, აჭარის დედასამშობლოსთან განუყრელობის მტკიცე სურვილი დაადასტურა.

ბაბუას თურქეთში დარჩენილი დედმამიშვილებიდან უსუფი, ასლანი და აიშე ისე აღესრულნენ, ვერა და ვერ ეღირსნენ სანატრელი მამულის ხილვას. იმქვეყნად თან გაიყოლეს საქართველოს მონატრების განცდა. ძმებმა იქაურ ქართველებზე იქორწინეს. აიშე კი მუჰაჯირ ერისთავზე გათხოვდა, რომლის შთამომავლები – ფახრი, ოსმანი და უსუფი უნიადან და თერმედან სტუმრად გვენგეოდნენ-ხოლმე. გულის ამაჩუყებლად გვიყვებოდნენ ჩვენი სახლიკაცების სწრაფვაზე როგორმე მემლექეთოსთვის შეევლოთ თვალი. მამა-პაპათა ალაგებს მოფერებოდნენ.

ჩემს დიდ ბაბუას, ხუსეინ ბერიძეს, ეგვიპტეში დაბადების გამო, ეგვიპტელს (მისირელს) უწოდებდნენ. ეს განაპირობა იმან, რომ მისი მამა ახმედი სალოცავად მექას გამგზავრებულა. იქიდან ეგვიპტეში გადასვლისას, გზად, ოსმალთაგან ორი დიდგვაროვანი ტყვე ბერძენი ქალი გამოუსყიდია, რომელთაგან ერთ-ერთზე, დიდ ბეზიაზე, უქორწინია.

ასე, რომ ჩვენს ძარღვებში ნაწილობრივ ბერძნული სისხლი ჩქეფს. ყოველთვის ვუფრთხილდებით და ვაფასებთ ბერძნებთან ურთიერთობას.

დიდი ბებია ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ძველი ბერ-

ქაზიმ ბერიძე

ძნული და ქართული მითოლოგიები თემატიკით უახლოვდებიან ერთმანეთს, ჩვენი ხალხები ერთი და იგივე რელიგიური აღმსარებლობისა არიან. მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა, რათა მამაჩემი, ქაზიმ ბერიძე, მშობლიურთან ერთად, ბერძნულ კულტურას ზიარებოდა. კარგად მახსოვს როგორ გვიყვებოდა

მამა ჰომეროსის „ოდისეაზე“, რომელმაც უკიდევანო ზღვით მოგზაურობისას ხიფათით სავსე თავგადასავლები გადაიტანა.

თვით ჭაბუკ ალექსანდრე მაკედონელს თან ჰქონია თურმე ეს წიგნი შორეულ ლაშქრობებში, დღესაც ყოველი ასაკის კაცისთვის რომ მოუწყინრად საკითხავია (ჰომეროსი „ოდისეა“, თბ., 1975, გვ. 5).

მამაჩემის დიდება, სანიმუშო დიასახლისობისა და შთამომავლებზე ზრუნვის გარდა, საოჯახო მეურნეობასაც უნარიანად უძღვებოდა. მაშინ ყველაფერი ადგილზე იწარმოებოდა.

* * *

წინაპართა აგრარულ საქმიანობაზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ქვემო აჭარის სოფლებში არსებული ადგილთა სახელები და ნივთმტკიცებები. პირველ რიგში, ხაზგასასმელია საცეხველების (ჩამურების) სიმრავლე, რაც იმის ნიშანია, რომ მამა-პაპანი კარგად ფლობდნენ ქვის დამუშავების ტექნოლოგიას. საცეხველებში კეტით უმთავრესად პურის და ღომის მარცვლებს ცეხავდნენ,

ე.ი. ძველთაგან პური და ღომი მოჰყავდათ. არსებობს შესაბამისი ადგილთა სახელებიც. ცხმორისა და აბუქეთაშია მაგალითად, ნაპურვალი (ამჟამად სათიბი და სათესი), აქუცაში და ტაკიძეებში – ნაღომვარი (დღეისთვის სათესი, ბუჩქნარი, ტყე), ზესოფელშია – ნაღომევი

ზესოფლის საცხეველი

(ამჟამად ტყე), თუმცა, როგორც დ. ბაქრაძე ირწმუნებოდა, ღომის კულტურა მას სოფ. საღორეთს ზევით არ შეხვედრია.

XIX საუკუნის მიწურულს პური აჭარაში მხოლოდ აქა-იქ ითესებოდა. მოჰყავდათ პურის საშემოდგომო და საგაზაფხულო ჯიშები. შემოდგომის პურეულიდან გავრცელებული იყო დოლაიპური, ნიქსარულა (ქოსაი), ტრედისფერა და სხვა. გაზაფხულის სახეობებიდან კი განსაკუთრებული ჯიშის დიკა (თ. კომახიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 368,

369). სხვათა შორის, ტრედისფერის სახელწოდების პური წინათ ცხმორისის მიდამოებში იყო გავრცელებული.

გადმოცემით, ზესოფლის ზედაშეში, ნადოლაბევის ტერიტორიაზე, არსებობდა წისქვილი, სადაც მოწეულ მოსავალს აფქვევდნენ, მსგავსად ქვემო აჭარის სოფლების უმრავლესობისა.

დროთა განმავლობაში პური სიმინდმა ჩაანაცვლა. აჭარაში გავრცელებული იყო მთისა და ბარის საგვიანო და საადრეო წითელი, თეთრი და ღია ყვითელი ფერის სიმინდები. მათ შორის, წონიარისულა (ეტყობა, ბერიძეთა საბინადროს ადგილობრივი ჯიში). სიმინდს მამაკაცები ტაკვეცით, საზორავით ფშენიდნენ-ხოლმე.

აღსანიშნავია, რომ ჩემი მშობლიური სოფლის სიმინდი თავისებური, სასიამოვნო არომატით გამოირჩევა. როგორც ჩანს, აქაურ ყანებს დათვი ამიტომაც „სტუმრობდა“ და ანადგურებდა.

ერთხელ, ზესოფელში მეუღლესთან ერთად წვეულ ჩემი სადოქტორო დისერტაციის კონსულტანტს, პროფესორ გიორგი როზენბერგს, რომელთაც ცოლთან, ცი-ალა ბეჟანიძესთან, ერთად ვუმასპინძლე, ვუთხარი, ად-

გილობრივები ნადირს უსაფრდებიან, მისგან დასაცავად სიმინდის ყანებში საფრთხობელებს აკეთებენ-მეთქი. ამ დროს დიდი ხონჩით გამაბრუებელი სურნელის მოხარშული ჭყინტი მოგვართვეს. დააგემოვნა თუ არა, გიორგი მომიბრუნდა და მითხრა – ახლალა მივხვდი რატომ ჰყვარებია დათვის თქვენი სიმინდი.

– მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში, როცა საყოველთაო გაჭირვება იყო, ჩვენი მოსახლეობა შიმშილისგან სწორედ სიმინდის კულტურამ იხსნა. მაშინ სულზე მხოლოდ 300 გრამ პურს იძლეოდნენ. ამიტომაც მშობლები სკოლა-ინტერნატში მჭადს მატანდნენ-ხოლმე, რაშიც სოიო იყო შერეული და მჭადს სირბილეს მატებდა. ყუათიანი საკვები იყო, – მივუგე მე.

სოფლიდან სამზიარი კლდეების მიმართულებით გავისეირნეთ. გიდობას ციალა გვინევდა. გიორგის მეუღლე ქალბატონი გალინა მუსკოდიევა (ცნობილი ჟურნალისტი „გრინიოვას“ ფსევდონიმით) ყველაფერზე ემოციურად რეაგირებდა. ქმრის დარად ისიც მოხიბლული იყო საქართველოთი და ყოველივე ქართულით. უკანა გზაზე სკოლიდან დაბრუნებული ბავშვები რომ შემოგვხვდნენ,

გალინამ ციალას უთხრა – თითქმის მთელი საბჭოეთი შემომივლია და ასეთი კობტად ჩაცმული და მორთულ-მოკაზმული მონაფეები არსად მინახავს. თქვენებური ეზოებიც განსაკუთრებულად მოვლილია. აქაურები ფიზიკურად ამტანები რომ არიან იქიდანაც ჩანს, რომ ისეთი სიმიინდი მოჰყავთ არა მგონია ასეთი მაღალი და ხშირქოჩრიანი სიმიინდის ყანები სხვაგან სადმე იყოსო.

სიმიინდთან და პურთან ერთად, ქვემო აჭარაში ქერი, ჭვავი, სელი, ბოსტნეული და სხვა კულტურები მოჰყავდათ. ქერი ჩვენს რეგიონში სხვა სახეობებთან შედარებით უკეთ ხარობდა. ქედის მუნიციპალიტეტის სოფლებში გვხვდება ამ ტერმინიდან ნაწარმოები ადგილთა სახელები. ასეთია მაგალითად, ნაქერვალი – წონიარისში, აქუცაში, კოკოტაურში (აქვეა ნაქერალიც), ხარაულაში, ახოში და სხვა.

ჩვენმა წინაპრებმა იცოდნენ ქერის დოლის პურთან და სხვა მარცვლეულებთან შერევა. სუფთა სახით ქერის პურად გამოყენება აჭარაში მიღებული არ იყო.

აქაურებს ფეტვი ქერზე ადრე მოჰყავდათ. აჭარაში უძველესი კულტურაა. იმავე ხანგრძლივობისა უნდა იყ-

ოს სოფ. ტაკიძეების შესაბამისი ტოპონიმი – ნაფეტვარი, რაც ამჟამად სათეს-სათიბია. ფეტვისგან მამა-პაპანი ამ-ზადებდნენ ბურღულს. იყენებდნენ, აგრეთვე, საქონლი-სა და ფრინველის საკვებად.

შინაური ფრინველი ვახსენეთ და, ამასთან მიმართე-ბით, ზესოფლის ტოპონიმ საქათმისათან უნდა გავავ-ლოთ პარალელი, თუმცა, გამორიცხული არაა, იგი სოფ-ლად გარეული ტყის ქათმის გადაფრენის ადგილი ყოფი-ლიყო და ნადირობასთან იყოს კავშირში.

გაცილებით მეტი ოდენობით გვხვდება აჭარაში ჭვა-ვიდან მომდინარე ადგილთა სახელები. ნაჭვავარია – კო-კოტაურში, ახოში, ჯალაბაშვილებში, ტაკიძეებში (ამჟა-მად ბუჩქნარი, სათესი და სათიბები), ნაჭვავებია – დან-დალოსა და გოგიაშვილებში (დღეისთვის სათესები).

მოსავლის აღების შემდეგ ჭვავის სალენად კევრს იყ-ენებდნენ. ნარმოადგენდა წინისაკენ თანდათან დავიწ-როებულ და თავანეულ სქელ ფიცრებს, რომლებსაც ძირ-ზე კოხები (კაჟის ნატეხები) ჰქონდა. საკევრი ქვა (კოხი) მუქი ყომრალი ფერისა იყო, მაგარი და ცეცხლგამძლე.

კევრში ხარებს აბამდნენ და კალოზე ატარებდნენ („ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“ თბ., 1985, გვ. 262, 270).

გლუვზედაპირიანი კალო ჩვენი საცხოვრებლის სი-
ახლოვესაც გვექონდა. მახსოვს, ბავშვობაში ზედაშედან
ურმით ჩამოზიდულ ჭვავის ძნებზე კევრიანი ხარების
ზემოდან ტარებისას, კევრის ფიცრებზე დაგვაყენებ-
დნენ, რაც განუზომელი სიხარულით გვაგვსებადა. ანალ-
ოგიური კალოები იყო ქვემო აჭარის სხვა სოფლებშიც.
მაგალითად, ზვარეში რამდენიმე.

ცნობილია, რომ სელის თესლისგან ზეთს ხდიან, მისი
ბოჭკოსგან კი ქსოვილს ამზადებენ, რასაც პრაქტიკული
გამოყენება აქვს ცხოვრებაში. ჩვენი წინაპრები მის მოყ-
ვანას ყურადღებას ამიტომაც აქცევდნენ. ამ ტერმინი-
დან მომდინარე ტოპონიმიც ნასელვარი – დანდალოში,
ჯალაბაშვილებში, მოსიაშვილებში (გორგიულის უბანი),
გოგიაშვილებში, აბუქეთაში, აქუცაში (ამჟამად აქ სათე-
სები, ჩაი და ბუჩქნარია) და სხვა.

ტოპონიმი ნაკანაფვარია – სოფ. ჯალაბაშვილებში
(კანაფისგან, როგორც წესი, თოკს ამზადებდნენ. იგივე
დანიშნულებით გამოიყენებოდა დამუშავებული ცაცხ-

ვის კანიც), ნაბრინჯვალი – მოსიაშვილებში (გორგიულის უბანში) და ხარაულაში. ბრინჯი ქაობიან ადგილებში მოჰყავდათ. როგორც ჩანს, ქვემო აჭარაში მცირე ოდენობით იწარმოებოდა. სხვანაირად ეს ადგილის სახელი სოფლებში არ გაჩნდებოდა.

გვხვდება ტოპონიმები, რომლებიც იმ ხეხილის სახელებს უკავშირდება ჩვენში რომ ხარობს. ასეთებია: თუთაგვერდი (გეგელიძეები), წყავნარი და ვაშლათი (ვარჯანისი), ვაშლათხევი და ტყემალათი (ზვარე) და სხვა. ზვარეშია, ასევე, ადგილის სახელები – ლეკნარი, კატნარი და კოძირი (რკოძირი, იგივე მუხის ადგილსამყოფელი). აჭარაში ტყისა და ხეხილის დარგვა-გაშენება ოდითგან სამადლო საქმედ ითვლებოდა. ხის მცნობის მეთოდები წინაპრებს მამა-პაპათაგან ჰქონდათ ნაანდერძევი. ამიტომაც უფროთხილდებოდნენ და მომავალ თაობებს გადასცემდნენ.

* * *

ხალხური რენვისა და ტრადიციების, სამშენებლო მასალის დამზადებისა თუ სახლის უძველესი მნიშვნე-

ლობის, სხვა შინაარსისაა ადგილთა სახელები – აკვანეთი (ზვარეში და გეგელიძეებში), კვირიკეთი (გეგელიძეებში), საყავრეთი და ქაქუთი (კვაშტაში), ხარისანოლი (ვარჯანისში), ნაქვითკირევი (მოსიაშვილებში), საბადური (აბუქეთაში და ახოში), ვანი და თეთრობი (ცხმორისში), ჯაბნიბი (ზვარეში), ბასილაური (წონიარისში), ბაზალეთი (ახოში) და სხვა.

აჭარაში ოდითგანვე მზადდებოდა „ხარატულა აკვნები“, რომელთაც ცაცხვის, ნაბლისა თუ წიფლისგან აკეთებდნენ. მამა-პაპათა არაერთი თაობა სწორედ აკვნითაა გაზრდილი. მოგზაურობდა აკვანი სიცოცხლის სიმბოლოდ, ვიდრე რწევაში არ გაცვდებოდა (ე. დავითაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 130, 131, 132). როგორც ჩანს, ზვარეში და გეგელიძეებში არსებული ტოპონიმი – აკვანეთიც იქ მის დამზადებასთან დაკავშირებით გაჩნდა.

კვირიკობა ხატის დღესასწაულია ივლისის ერთ-ერთ ორშაბათს. ივლისის ქართული ხალხური სახელწოდება – მკათათვეა, უფრო ძველი ფორმა – კვირიკობისთვე. ვფიქრობთ, ტოპონიმი „კვირიკეთი“ კვირიკობასთან ერთ კონტექსტშია განსახილველი.

წინათ ქვემო აჭარაში სახლის სახურავად ძირითადად ნაბლისა და წიფლის ყავარი გამოიყენებოდა, რაც ოც წელზე მეტხანს ძლებდა. ხიდან ყავრის გახდისას ყავრის სიგრძეზე დახერხილ მორს ოთხ ნაწილად აპობდნენ... შემდეგ ნაოთხალს ლორფინებად და მესერად აქცევდნენ, რასაც კვერკეტოს დახმარებით ყავრის სახდელი დანით ხდიდნენ (თ. კომახიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 331, 348). კვაშტის ადგილის სახელი – საყავრეთი სწორედ ყავრის ადგილზე დამზადების გამო უნდა დაფუძნებულიყო.

აჭარაში არსებობს ნადური სიმღერა „ქაქუთურა“, რაც, სხვა ანალოგიური სიმღერების მსგავსად, ჯგუფური მუშაობისას შრომის ნაყოფიერების ამაღლებას, მის სტიმულირებას უწყობდა ხელს. შესაძლებელია, კვაშტის ტოპონიმი „ქაქუთი“ აქედან წარმოიშვა. არსებობდა სახალხო დღესასწაულიც „ქაქუთობა“. აღსანიშნავია, რომ „ბერ“ ფუძის მქონე ბერაძეები ქაქუთში ცხოვრობენ, თუმცა ნაკლებად სარწმუნოა ეს სახელწოდება სოფლის ნიგვზნარს ამასთან დაკავშირებით შერქმეოდა.

ძვ. წ. აღ. საქართველოს ზღვისპირეთის ე. წ. დიონური დასახლებების გათხრებისას ხშირად შეინიშნებოდა

ხარის კულტთან დაკავშირებული, თიხის რქისებრსადგისებიანი საკურთხევლები (თ. კომახიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 61). ქართველმა კაცმა ხარს ჰიმნივით ფასდაუდებელი შედეგური „ურმული“ უმღერა. რაც შეეხება ვარჯანისის ტოპონიმ „ხარისანოლს“, იგი სოფლად ამ მარჩენალი შინაური ცხოველისთვის განკუთვნილ ადგილს უნდა ნიშნავდეს. სხვათა შორის, ხარი, ვენახი და პურის თავთავი ბერიძეთა გერბის ატრიბუტებია.

ქვითკირი (ქვიტკირი) ერთად შედუღაბებული ქვა და კირია. ეპოქის შესაბამისად არსებობდა ქვიტკირის სახელი და გალავანი. სოფ. მოსიაშვილების ადგილის სახელი – ნაქვითკირევი კი აქ მსგავსი ნაგებობის სხვადასხვა მიზეზით ხელყოფაზე უნდა მეტყველებდეს.

საბადური ბადით თევზაობისთვის გამოსადეგი ადგილია, საბუდარი – ბუდე. ერთმანეთისგან განსხვავდებიან მეორე და მესამე ხმოვნების ადგილმონაცვლეობით. სოფლებს ახოსა და აბუქეთას დიდი ღელეები ჩამოუდის სათესისა და სათიბ-საძოვრების ახლოს. ეს ტოპონიმიც რელიეფის შესატყვისია.

სახლის მნიშვნელობით ვანი ორჯერაა მოხსენიებული უძველეს თხზულებაში – „შუშანიკის ნამება“. დატუსაღებული შუშანიკის ნახვის შემდეგ გამოვედი და „ნარვედ სწრაფად ვანად (ე. ი. სახლად – ჯ. ბ.) ჩემდაო“.

„ეპისკოპოსი იგი სახლისაი მის პიტიახშისაი... არა მუნ იყო, არამედ კაცისა ვისამე ...ვანად მისრულ იყო“, ანუ ოდესღაც ვანი საქართველოში სახლს, ბინას აღნიშნავდა. სავარაუდოდ, იგივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ცხმორისის ტოპონიმ – „ვანსაც“, რაც ამჟამად სათესია.

ადგილის სახელი – ვანისხევია ბერიძეების საცხოვრის სოფ. გეგელიძეებში, ნავანევი – აბუქეთაში, ვანები – გარჯანისში.

თეთრი ფერის აღმნიშვნელი ტოპონიმები ცოტა როდი ყოფილა აჭარაში. მათ შორისაა ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ხუცუბანსა და გვარას შორის მოქცეული ტერიტორია თეთროსნის სახელწოდებით, სადაც არსებული ტაძარი თუ ეკლესია შემკული იყო თეთრ ცხენზე ამხედრებული თეთრი გიორგის ფრესკით. ასე, რომ თეთროსანი „თეთრ“-ი, იგივე წმინდა, გიორგის კულტანაა დაკავშირებული (თ. კომახიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 506). თეთრ-

ფუძის შემცველია, ასევე, ცხმორისის ტოპონიმი – თეთრობი, რაც მთაა. ალბათ, ასე მის მწვერვალზე თოვლის დიდხანს შემორჩენის გამო ეწოდა. პროფ. ი. სიხარულიძის განმარტებით, ეს ადგილი სათიბი და სათესია. სინამდვილეში მთის მიმდებარე ტერიტორიებია და არა ტოპონიმ „თეთრობის“ აღმნიშვნელი.

ბერიძეების სხვა გვარებთან ჰარმონიული თანაცხოვრების გამოცხილი უნდა იყოს ზვარესა და წონიარისის ტოპონიმები – ჯაბნები და ბასილაური. ჯაბნები უნდა მომდინარეობდეს საკუთარი სახელიდან – ჯაბანადან. ზვარეში გვარი ჯაბნიძეცაა. იგივე სახელწოდება აქვს შუახევის მუნიციპალიტეტის ერთ-ერთ სოფელს. მკვლევართა ნაწილის აზრით, ამ შემთხვევაში გვარი სოფლის სახელად გაფორმდა.

რაც შეეხება ბასილაურს იგი უბანია წონიარისში და ასე აქ ბასილაძეების ბინადრობის გამო ეწოდა.

ბაზალეთი სოფელია დუშეთის მუნიციპალიტეტში, ბაზალეთის პლატოზე, მდ. ტანისხევის მარცხენა ნაპირას. აქ ადამიანი ჯერ კიდევ ძველი ქვის ხანაში სახლობდა (ქსე, თბ. 1977, ტ. II, გვ. 141). აქვს... აღმოსავლეთ არაგვი,

სამხრით ციხე ბოდავისა და ტინის მთა, დასავლით გრემის ხევი და ალევის მთა, ჩრდილოთ ქართალის მთა... არს აქა ტბა ბაზალეთისა (ვახუშტი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, თბ. 1941, გვ. 64, 65), რაც სოფ. ახოს ანალოგიურ ადგილის სახელს არც დასახლების სიძველითა და არც რელიეფურად არ უახლოვდება და ამ ნიშნით მისი აჭარაში არსებობა გამორიცხულია.

მიუღებელია ვარაუდი, რომ ტოპონიმ „ბაზალეთის“ ჩვენს კუთხეში გაჩენა, შესაძლებელია, საქართველოს მარცხად შეფასებული, ამავე სახელწოდების, 1626 წლის ძმათამკვლელი ომის გამომდინარე იყოს, რასაც აჭარის გავლით გიორგი სააკაძის თურქეთში გადახვეწა მოჰყვა.

ბაზალეთის ტბას ი. ჭავჭავაძემ გენიალური ქმნილება მიუძღვნა. ტბის ძირას ოქროს აკვანია. იგი აქ თამარ მეფეს ჩაუდგამს, რაზედაც ერს „...თავისთა ცრემლით ნადებით ტბა კარვად ზედ გადაუხურავს“-ო.

„...იქნებ აკვანში ის ყრმა ნევს, ვისიც არ ითქმის სახელი, ვისაც დღედაღამ ჰნატრულობს ჩუმის ნატვრითა ქართველი...“ – მისტირის მეფეთ მეფის ძღვევამოსილ ეპ-

ოქას დიდი მგოსანი და ერის მისწრაფებას გამოხატავს, თუმცა ქედის მუნიციპალიტეტის აღნიშნულ ტოპონიმს ვერანაირი პარალელი ვერც ამ ლექსით მოვუძებნეთ.

* * *

ბერიძეების ფუძეებიდან კერამიკული პროდუქციის ადგილზე წარმოების ერთ-ერთ კერად ითვლებოდა ზესოფელი, სადაც, ზედაშეს ტერიტორიაზე არსებული ნითელი და თეთრი თიხისგან მზადდებოდა სხვადასხვა ნაწარმი. ამასვე ადასტურებს აქ დღემდე შემორჩენილი გამომწვარი თიხის უძველესი ნამტვრევები. საბჭოთა პერიოდში სოფლის უბან – შუაჭალაში კრამიტის ქარხანაც კი არსებობდა.

ოდითგან აქ კეთდებოდა ღარიანი კრამიტი, კეცები (არის შესაბამისი ადგილის სახელიც – საკეცე), წყალგაყვანილობის მილები, მათი გადასაბმელი ყალიბები (თუმბები) და ა.შ. აქაური კრამიტი, როგორც სამშენებლო მასალა, გამოირჩეოდა თიხის ხარისხით (კარგი ზედადობით) და საუცხოო გამოწვის უნარით. მისი დამზადე-

ბა ძველი სამშენებლო ტრადიციების გაგრძელებად ითვლებოდა.

თიხის კეცები ორი სახისა გახლდათ. ღია, რაზედაც სახურავად თუნუქი იყო გამოყენებული და თიხისავე სახელურებიანი. აჭარაში მასობრივად ღია

ზედაპეში დამზადებული კეცი

კეცები იყო გავრცელებული.

აქ დამზადებული თიხის მიღებით სოფლამდე მიყვანილი იყო სასმელი წყლები. ერთი მათგანი რუთავიდან (ქილისეს ტერიტორიიდან) იღებს სათავეს, რაც ჩვენ ერთხელ უკვე ვახსენეთ. გარდა ამისა, ილიაძეების სახლის სიახლოვეს მიწიდან ამოდის არტეზიული წყალი; არის ე. წ. ქვის წყალიც, რაც შუაჭალაში, კლდის ძირში, გამოედინება.

თიხის მიღებით ადგილამდე წყლის მიყვანა და კერამიკული პროდუქციის წარმოება დასტურდება სხვა სოფ-

ლებშიც. მაგალითად, ზვარეში, სადაც დაფიქსირებულია რამდენიმე წყლის ავზი მათზე მიერთებული წყალგაყვანილობით. აქვე, სამზიარ ქედზე, მეთუნეთა მთელი დასახლება არსებობდა. როგორც ზემოთაც ითქვა, არქეოლოგთა მიერ ჩვ. წ. აღ. XI-XIII საუკუნეების ადგილობრივი ჯამის პირისა და ტანის, ასევე, ტუჩიანი დოქის პირისა და ყელის ფრაგმენტები აღმოჩნდა ზვარეს ციხეში.

ზესოფელში გვხვდება გოგირდისა და ტალახის აბანოების გამოსავლები – ჯუჯუხეთაში (ბნელ ადგილს უწოდებენ) და საბუქარათში, რაც ერთხანს სამკურნალოდ გამოიყენებოდა.

* * *

ქვემო აჭარის სოფლებში უამრავია მინათმოქმედებასთან და მეცხოველეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები – სათესების, სათიბების, საძოვრების სახით. ესენია: ხებნელა, ნაბაკევი, ნაბელღავა, გოგნიბოლო, კილდითავი (ზესოფელი); ჭალა, გოგოური, ბოსტანათი, ჭანჭახი (კვაშტა); შიგნიგვერდი, გრძელყანები, საცხორია, სკამლოგინა (წონიარისი); ბალთაყანა, ზეყანა, ბაჯგათი,

მთაყანები (ვარჯანისი); სავარდია, წყაროპირი, წყაროთ-
ვალი (ჯალაბაშვილები, გოგიაშვილები, გეგელიძეები);
მოყორვილა, კებაური, კასრათი, იანეული, კენტაური,
ჭელლათი, ვირიზურგა, კონცხათი (ზვარე) და სხვა.

როგორც ნაშრომში მიმოხილული ადგილთა სახელე-
ბიდან ჩანს პრაქტიკულად ყველა ქართული წარმომავ-
ლობისაა და უცხოური (ოსმალური) წარმოშობის ტოპო-
ნიმები არ გვხვდება. სწორედ მათი მეშვეობით მოგვეცა
შესაძლებლობა გავაკეთოთ დასკვნა, რომ ბერიძეები
ოდითგან ხასიათდებოდნენ მებრძოლი სულისკვეთე-
ბითა და ღვთისმოსაობით, გამოირჩეოდნენ სამშენებლო
და კერამიკული ნაწარმის დამზადებით, ხელოსნობით,
მინათმოქმედებით, მეცხოველეობით, მეფრინველეობ-
ით, მეფუტკრეობით, მეთამბაქოეობით, მეღვინეობით
და ა. შ., რა საქმიანობის უმრავლესობას ეწევიან და თვი-
სებებს ავლენენ დღესაც.

მათი გამრჯელობის ერთგვარ შეფასებად შეიძლება
ჩაითვალოს ქვემო აჭარაში მოწყობილი სახალხო დღე-
სასწაულები – „ქედელობა“, „ზვარელობა“, „ზესოფლო-
ბა“, „ცხმორისობა“, „მერისობა“, სადაც აქაურთა შრო-

„ზესოფლობა“

მის წყალობით, ქედის დალოცვილ მიწაზე მოწეული ხვა-
ვი და ბარაქა, მუნიციპალიტეტის სოფლებისთვის დამა-
ხასიათებელი ყოფითი ტრადიციები და ამის ამსახველი
ხალხური კულტურაა წარმოდგენილი.

ფუძით ქედელ (აჭარის სხვა მხარეების) ბერიძეებს,
ბუნებრივია, საქალაქო აღმშენებლობაშიც შეჰქონდათ
და შეაქვეთ თავიანთი წვლილი. სამთავრობო, სამართალ-

დამცველ, კულტურისა თუ სხვა სტრუქტურებში მოღვაწეობით ისინი ძალისხმევას არ იშურებენ სრულიად საქართველოს, აჭარის რეგიონისა და ქ. ბათუმის ასაღორძინებლად. მისაბაძია, რომ ჩვენი ქალაქის განსავითარებლად გამიზნული არაერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება მათი მონაწილეობით ხორციელდება.

ბერიძეთა ღვანლის აღიარებაა მათი საპატიო მოქალაქეებად არჩევა და სახელის უკვდავსაყოფად ქუჩებისთვის სახელწოდებების მინიჭება. ქედის მასშტაბით

ჯელილ ბერიძის მემორიალი სოფ. წონიარისში

დეკანოზი სერაფიმე ბერიძე
(ბერი სისო)

საპატიო მოქალაქის ნოდება, დროის სხვადასხვა ინტერვალით, წარმოშობით ვარჯანისელ სამეურნეო დარგის ღვანლმოსილ მუშაკს – ჯელილ ბერიძეს, ხარაულებელ ამაგდარ პედაგოგს – ოთარ ბერიძესა და დეკანოზ სერაფიმე ბერიძეს (ბერი სისოს) მიენიჭა. რაც შეეხება შუახევს, რაიონის საპატიო მოქალაქეობა პროფესორს, მედიცინის მეცნიერებათა დოქტორს, აჭარის ჯანდაცვის ყოფილ მინისტრს, აკაკი ბერიძეს მიეკუთვნა.

გმირი სამართალდამცველის ზურაბ ბერიძის სახელს ატარებს ქ. ბათუმის ერთ-ერთი ქუჩა. იწყება აკ. წერეთლის ქუჩიდან და მთავრდება პუშკინის ქუჩასთან. განლაგებულია ჯორჯიაშვილისა და 9 მარტის ქუჩებს შორის. ადრე ატარებდა კალიაევის სახელს.

* * *

ბერიძეთა საგვარეულომ ქვეყანას სხვა არაერთი ცნობილი პიროვნება აღუზარდა. მათი რაოდენობა დიდია. ჩამოვთვლით მხოლოდ იმათ ერისა და ქვეყნის წინაშე განსაკუთრებული ამაგი რომ მიუძღვით. მათ შორისაა: ბერიძე ვახტანგ ვუკოლის ძე (1914-2001) – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, პროფესორი, გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ინსტიტუტის დირექტორი, ქართული ენციკლოპედიის მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წევრი და თავმჯდომარე. ახალციხის, ხონის, იყალთოს, სოფელ უდაბნოს საპატიო მოქალაქე.

ბერიძე ივანე (1833-1890) – პოეტი, პროზაიკოსი, პუბლიცისტი, სასამართლოს მუშაკი, ილია ჭავჭავაძის დაფუძნებული წრის წევრი, „საქართველოს მოამბის“ აქტიური თანამშრომელი;

ბერიძე ალექსანდრე ლონგინოზის ძე (1858-1917) – ფერმწერი, გრაფიკოსი. ახალი ქართული რეალისტური მხატვრობის ერთ-ერთი ფუძემდებელი;

ბერიძე ვუკოლ მიხეილის ძე (1883-1963) – ენათმეცნიერი, რუსთველოლოგი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, პროფესორი (ქსე, თბ. 1977, ტ. II, გვ. 322).

ბერიძე გიორგი ივანეს ძე (1909-1983) – ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, საქართველოს მეცნიერებისა და ტექნიკის დამსახურებული მოღვაწე, რუსეთის სამეცნიერო-ტექნიკური საზოგადოების საპატიო წევრი.

ბერიძე ვლადიმერ გიორგის ძე (1913-1980) – საქართველოს დამსახურებული არქიტექტორი.

ბერიძე ალექსანდრე მიხეილის ძე (1917-1996) – თადარიგის გენერალ-მაიორი, პროფესორი;

ბერიძე მერაბ ალექსანდრეს ძე (1932-1990) – გეოლოგია-მინერალოგიის მეცნიერებათა დოქტორი;

ბერიძე ჯემალ ლევანის ძე – ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის ტელეკომუნიკაციური ქსელებისა და კომუნიკაციის სისტემების კათედრის გამგე, საქართველოს პარლამენტის ორი მოწვევის წევრი (1992-1995, 1995-1999 წ.წ.).

ბერიძე თენგიზ გიორგის ძე – ბიოქიმიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი და სხვა.

* * *

ბერიძეთა საბრძოლო შემართება და უდრეკობა ქართველ კლასიკოს მწერალთა შთაგონების წყაროდ იქცა. ვაჟა ფშაველა და ალექსანდრე ყაზბეგი თავიანთ გენიალურ ქმნილებებში ჩვენს საგვარეულოს მამულისადმი თავდადებისა და მიზნისკენ დაუცხრომელი სწრაფვის ნიშნით წარმოგვიდგენენ. ამ მხრივ გამორჩეულია 1911 წელს დაწერილი ვაჟა-ფშაველას მოთხრობა „ბერიძე გაუტეხელი“, რასაც დიდმა შემოქმედმა „საშობაო მოთხრობა ფშაველების ცხოვრებისა“ უწოდა.

ამ ნაწარმოების პერსონაჟი, ხალხში გაუტეხელი ხასიათით ცნობილი, მოხუცი ხევისბერი ბერიძეა. მისთვის მიუღებელია უკან დახევა და საზოგადო საქმისთვის თავმიძღვნილი ამ შეუპოვრობას ეწირება კიდეც. სალოცავისკენ მიმავალ გზაზე, თოვლისა და ნამქერის არაფრად ჩამგდები, ზვავში შთაინთქმება.

„როგორ შეიძლება, რომ ბერიძემ არ მოანთოს სანთლები ლუდიანს კოდებზე! მან უნდა მისცეს ხალხს წესი და რიგი: როგორ დარიგდეს პური, ქადის ნაჭრები, ხორცი, ლუდი; უნდა ხევისბერმა აღმართოს და შეაჯღეროს დროშა. დიდს, მიუტევებელს ცოდვას იზამს ბერიძე თუ ყველა ეს წესი არ აასრულა წმინდად, უკლებლად...“ – ამბობს ვაჟა-ფშაველა თავის მოთხრობაში და ამ ფრაზებით წარმოგვიდგენს დიდი გვარის, ურყევი სულის, მქონე ხევისბერის მოვალეობას.

ხალხს სწამდა თურმე „ხევისბერს მუდამ ცაში თავზე დაჰბრუნავს უზარმაზარი არწივი“-ო, რაც ვაჟა-ფშაველას თხზულებებში მითურ ღვთისშვილთა სიმბოლოდაა აღთქმული. გამოდის, რომ რჩეულებს ფრინველთა სახით მხრებზე ღვთისშვილნი, ანგელოზნი ასხდებოდნენ, რაც მათ მედიმიურ (ადამიანებსა და სულებს შორის შუამავლის) ცოდნასა და ღვთაებრიობას ანიჭებდა: „არწივი ციდან ჩამოფრენილიყო, უხილავად შესჯდომოდა მხრებში დაღლილ-დაქანცულ ხევისბერს და უადვილებდა განრისხებულ, გამწარებულ ბუნებასთან ბრძოლას“ – ამბობს ერთგან ვაჟა.

მამულისთვის ზვარაკად შეწირვის ნიმუშები არიან პოემა „ბახტრიონში“ წარმოჩენილი პერსონაჟები – ბერი-ძეთა ოჯახის რვა თავგანწირული მეომარი. ბახტრიონის ბრძოლა ჩვენი ქვეყნის მტრისგან გათავისუფლებას ისახავდა მიზნად და ამ ფონზე ავტორი გვიხატავს მთიელი ქართველი ქალის, შვიდი ვაჟის ბრძოლაში დამკარგავი დედის, სანათას სახეს, რომელსაც „მარტოს აუნთავ სანთლები“. ფშაველთა სალოცავს ავედრებს განსაცდელის წინაშე მდგარ ივერიას. უცნობ მგზავრს იგი თავის თავს ასე აცნობს:

სანათაი ვარ მე, შვილო,
აფხუშოური ქალია,
აქა ვარ გამოთხოვილი,
ბერიძე მყვანდა ქმარია.
შვიდი გავზარდე ვაჟკაცი,
თითო ლომისა დარია,
შვიდივ გამიწყდა ერთ დღესა,
მაშაც იმათთან მკვდარია.

და გლოვობს იგი თავის ვაჟკაცებს – ჯულუარასა და საბასა, წარბდაღურბლილს ივანესა თუ ბატარას, შუბიანასა...

ჰეროიკული თემატიკისაა, ასევე, პერიოდებზე აჭარ-
აში გავრცელებული ერთი ასეთი გადმოცემა. მომხდუ-
რის წინააღმდეგ ბრძოლაში თავი გამოუჩენია სწორუ-
პოვარ მებრძოლს, ვინმე ჭაბუკ, დავით ბერიძეს. მტერი
ჭიანჭველასავით ესეოდა, მაგრამ ხმლით ისე მარჯვედ
იგერიებდა მათ, ერთი მოქნევით რამდენიმეს ჩეხდა. ბო-
ლოს გადამთიელნი ერთობ მოეძალნენ. ჯერ ერთი ხელი
ჩამოათაღეს, მერე მეორეც. სასიკვდილოდ განწირულს
„სამშობლოს გაუმარჯოსო“ წარმოუთქვამს და სული გა-
ნუტევებია (ი. ბეჩირიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 61).

სამწუხაროდ, დღემდე მივიწყებულია არაერთი ღირ-
სეული მამულიშვილის სახელი. საქართველოს ისტო-
რია... მხოლოდ და მხოლოდ მეფეების ისტორიაა და იქ
ხალხის როლი არ სჩანსო – წერდა ახალგაზრდა ილია
ჭავჭავაძე. მართლაც, წარსულის ანალებშია ჩაკარგული
სამშობლოს სიყვარულში ჩაფერფლილი მისი არაერთი
შვილის სიცოცხლე. მათ შორის ჩემი წინაპარი, ბაბუა ახ-
მედის ბიძა, თეარ ბერიძეცაა.

როგორც ბაბუას უფროსი თაობებისგან გაუგონია,
იგი ბავშვობიდანვე ცნობისმოყვარეობით გამოირჩეოდა.

ძველისძველი სათავგადასავლო და საგმირო ამბები იტაცებდა. გარემო, სადაც თეარი იზრდებოდა შესაფერისი გამოდგა იმისთვის, რომ მის სულში პატრიოტული გრძნობები გაღვივებულიყო. იგი მშობლიურ ჭერქვეშ მრავალჯერ შესწრებია ახლობელ-ნათესავთა თავყრილობას, სადაც სამშობლოსთვის თავდადებულ რჩეულ შვილებზე მსჯელობდნენ-ხოლმე. აქედან დაისადგურა მის არსებაში მამულის სიყვარულის განცდამ. 27 წლისა ისე წავიდა წუთისოფლიდან ოჯახი არ შეუქმნია.

თეარი გამრჯე კაცობითა და მუყაითობით გამოირჩეოდა. ნამუსის ქუდის წმინდად ტარება აკვნით ჰქონდა ნაანდერძევი. იმდენად ძვირად უღირდა თითოეული ქართველის სიცოცხლე, რომ იმხანად გავრცელებული სისხლის აღების მანკიერ ჩვეულებას წინ აღუდგებოდა-ხოლმე. გულსუფთა და იმედიანი იყო. ბოლომდე უერთგულებდა ადამიანს. თეარის ყველაზე დიდი ღირსება ისაა მტრის მიმართ, რომ იყო უკომპრომისო, რაც 1845 წლის ადგილობრივთა აჯანყებისას გამოავლინა კიდეც.

აჭარაში მომხდარი ანტიოსმალური გამოსვლებიდან თავისი მასშტაბით ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი აჯან-

ყებები 1844-1850 წლებში მოხდა... რაც თანზიმათის უმკაცრესი რეფორმისა და სხვა გამოუვალი მდგომარეობის პირდაპირი შედეგი იყო. ისინი ეროვნული შეგნებისა და პატრიოტიზმის გამოვლენად უნდა იქნას მიჩნეული (ხ. ახვლედიანი, „ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან“, ბათუმი, 1978, გვ. 119).

სამხრეთი საქართველოს სახალხო განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ჩვენი საგვარეულოს მონაწილეობაზე მეტყველებს XIX საუკუნის პირველი ნახევრის გამოსვლებიც, რომელთაგან ერთ-ერთს ორგანიზებას უწევდა მემედ ჩახალოღლი, იგივე ბერიძე, ზვარედან (ასე მას ჭროლა და წვრილი თვალების გამო ეწოდა. ჩახალი, სხვა ახსნით, ტურაა და ოსმალებმა მოუხელთებლობის გამოც შეარქვეს). ზოგიერთი წყარო მას რატომღაც ზენდიდელად თვლის. იყო ს. ხიმშიაშვილის თანამედროვე.

იგი მემედ ბაირახტარის სახელითაცაა ცნობილი... ყოფილა არა ერთი, არამედ სამი ძმა ჩახალოღლი (ა. ახვლედიანი, „აჭარის საგმირო-საისტორიო ზეპირსიტყვიერება“, ბათუმი, 1970, გვ. 160, 163). ხალხის უფლებების დასაცავად მემედი არ ეპუებოდა, თავზარს სცემდა ოსმალებს და მათი ხელისუფლების განმხორციელებელ ბეგებს.

...ამდენად რა გასაკვირია, რომ მათი ინტერესები შეეჯახებოდა თავისუფლების მოყვარე „ოლქობის“* შემომღებ ჩახალოღლისას (ა. ახვლედიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 164). ამის პარალელურად არსებობს მოსაზრება, რომ იგი კლასობრივ ბრძოლას აწარმოებდა.

ბოლო პერიოდში ცხადი გახდა – 1815 წელს დაცემულ ხიხანის ციხესთან ჩახალოღლის არანაირი კავშირი არ ჰქონია. სელიმ ხიმშიაშვილმა თავად მიიღო გადაწყვეტილება ციხის კარების გაღების შესახებ (იხ. პროფ. რ. სურმანიძის „ღალატი თუ თავდადება“. ჟურნ. „ლიტერატურული აჭარა“, ბათუმი, 2003, №2, გვ. 62-75).

შეძლებულ და გამჭრიახ ჩახალოღლის ჰყოლია 100 კაციანი რაზმი. კავშირი ჰქონდა თავისუფლებისთვის მებრძოლებთან არა მარტო აჭარაში, არამედ სამცხე-ჯავახეთში, გურიაში, სამეგრელოში, ლაზეთში. ყოველი გამარჯვების აღსანიშნავად იგი სროლას ატეხდა თურმე. ჰქონია სპეციალური დაკვეთით დამზადებული დიდი ყალიბის კაჟიანი თოფი, რასაც აჭარაში „ჩახალოზას“ ეძა-

* აჯანყების.

ხდნენ (ხ. ახვლედიანი, „სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში“, ბათუმი, 1956, გვ. 100).

მემედ ჩახალოღლიზე ლექსი გამოითქვა, რაც მერი-
სის მცხოვრების, ბუჰანა შავიშვილის, ვერსიით გაზეთ
„ივერიაში“ დაიბეჭდა. გთავაზობთ მის ნაწყვეტს:

ჰაი გიდი, ჩახალოღლი,
ერთხანაც გიქროდა ქარი,
შემოიღევ ოლქაობა,
ზომ არ ქენი კაი ქარი,
ფაშას ყულე* დაუნგრე,
სასახლეს გაუდე მხარი...

(გაზ. „ივერია“, 1877, №13)

1845 წლის აქაურთა მასობრივმა გამოსვლამ, რაშიც
თეარ ბერიძეც მონაწილეობდა, აჩვენა აჭარელთა მეზ-
ობოლი სულისკვეთება და დამპყრობთა ჩაგვრისადმი შე-
ურიგებლობა. ადგილობრივებს განზრახული ჰქონდათ
ბრძოლა კუთხის სრულ გათავისუფლებამდე. ოსმალთა

* ყულე – ციხე.

აჭარაში შემოჭრის შემთხვევაში მზად იყვნენ წინააღმდეგობის გასაწევად.

მართალია, 1844 წლის აჯანყების შემდეგ აჭარის მოსახლეობა სამხედრო ბეგარისგან გაათავისუფლეს და გადასახადების რაოდენობა შეუმცირეს, მაგრამ ოსმალთა მხრიდან ასეთ ნაბიჯს დროებითი ხასიათი ჰქონდა. სულთნის ნაწილობრივმა დათმობამ ხალხიც ნაწილობრივად დააწყენარა. თანზიმათის რეფორმა ხონთქარმა

აჭარელთა აჯანყება (მხატვარი ე. ახვლედიანი)

აჭარაში მაინც გაატარა, რის გამოც აქაურები ბრძოლის-
თვის ემზადებოდნენ.

აღსანიშნავია, რომ თანზიმათის განხორციელებ-
ით ადგილობრივ ბეგებს თავიანთი უფლებები ჩამოერ-
თვათ. მათი ქონება (მინები) ხაზინას გადაეცა. გაიზარდა
გლეხთა გადასახადები. ეს და სხვა ღონისძიებები, რასაც
სულთნის მოხელეები ზემდგომი ორგანოების დავალებით
ატარებდნენ (პარალელურად გადასახადებს ყოფი-
ლი მემამულეებიც კრებდნენ) ხალხში უკმაყოფილებას
ინვევდა (ხ. ახვლედიანი „ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან“,
ბათუმი, 1978, გვ. 95, 99).

გადმოცემით, აჯანყების ერთ-ერთი მოთავე გერმა-
ნიაში სამხედრო განათლებამიღებული ჰაჯიასან-ბეგ
ბეჟანიძე ყოფილა, რომელსაც დიდი წვლილი შეუტანია
ადგილობრივთა იარაღით აღჭურვასა და ციხე-კოშკების
გამაგრებაში.

როგორც კი ხეობაში ასკერთა 20 ათასიანი ლაშქარი
შემოვიდა, აქაურები ისეთ... ადგილებში ჩასაფრდნენ,
რომ მტერს დიდძალი მეომარი ამოუწყვიტეს (ხ. ახვლედი-
ანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 117).

გადამწყვეტი ბრძოლა ახლანდელი ანჰესის მიდამო-
ებში, ე. წ. აკვედუკთან, გაიმართა, რაც აჭარისწყლის
ხეობაში ერთ-ერთ ყველაზე ვიწრო ადგილად ითვლება.
როგორც კი შეატყვეს, რომ ჩასაფრებულთა ტყვიების
სამიზნედ იქცნენ და ვერაფერს გახდებოდნენ, ოსმა-
ლებს განუზრახავთ უკან დახეულიყვნენ, მაგრამ ერთ-
ერთმა მოღალატემ მტერს სოფ. ხოხნის მხრიდან შემოვ-
ლითი გზა ასწავლა, რამაც ეს უკანასკნელი ქართველთა
რაზმის ზურგში მოაქცია და აიძულა ჩვენებურები ხელ-
ჩართულ ბრძოლაში ჩაბმულიყვნენ. ის იყო ოსმალებს
აქაურთა პოზიციები უნდა დაეკავებინათ, რომ ჰაჯი-
ასან-ბეგ ბეჟანიძის მშველელმა რაზმმა მოულოდნელი
დარტყმით ისინი უკუაქცია.

თეარ ბერიძე სწორედ ამ რაზმში შედიოდა და დამ-
პყრობს მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა. იგი, სხვა მე-
ომრებთან ერთად, კლდეების დარღვევასა და ზემოდან
ლოდების დაგორებაშიც იყო ჩართული, რა დროსაც ბე-
ვრი ოსმალთა გამოესალმა სიცოცხლეს. თეარი თოფის
სროლაშიც ერთობ განაფული ყოფილა. დატენილ ფილ-
თას მიაწოდებდნენ თუ არა, მიზანს იშვიათად აცდენდა.

თეარ ბერიძე (მხატვარი ჯ. გორგილაძე)

ერთ-ერთ ეპიზოდში თეარ ბერიძე, თანამებრძოლებთან ერთად, მომხდურის ძირითადი ლაშქრიდან ჩამორჩენილ რაზმს გადაეყარა. თოფის დასატენად დრო აღარ კმაროდა და ადგილობრივებმა ხმლები იშიშვლეს. თეარი მედგრად შეება მტერს. ის იყო კიდეც ერთი ასკერისთვის უნდა დაეხმებინა მზე, რომ ამ დროს იგი დამბაჩიდან გასროლით ფეხში დაჭრეს.

უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე იბრძოდა. ბოლოს რიცხობრივმა უპირატესობამ თავისი გაიტანა და შეუპოვარი მებრძოლი ბრძოლის ველზე გაჟუკაცურად დაეცა. საღამოთი თავმოკვეთილი იპოვეს მისი ცხედარი. ზესოფლის შუაქალაში თავდაპირველად მისი უთავო სხეული მიაბ-

არეს მიწას. ცოტა ხნის შემდეგ თავიც იპოვეს და პატრონის გვერდით მიუჩინეს სამუდამო განსასვენებელი.

ასე დასრულდა სიცოცხლე სამშობლოზე გულანთებული კიდევ ერთი ვაჟუკაცისა, თუმცა სანთელ-საკმევე-ლი თავის გზას არასდროს კარგავს. შემდგომში იმ ადგილას, სადაც ეს ბრძოლა გაიმართა, თეარის მშობლებს, შვილის სულის მოსახსენებლად, წყარო მოუწყვიათ, რაც გასული საუკუნის 70-იან წლებში გზის რეკონსტრუქციისას აუღიათ.

მთავარი სიმდიდრე ადამიანისთვის ხალხის სიყვარული და დაფასებაა – ამ მრწამსით განვლო წუთისოფლის ხანმოკლე დღენი თეარ ბერიძემ. მის ხსოვნას პოეტმა ჯემალ სურმანიძემ ლექსი მიუძღვნა, რითაც ვამთავრებთ წინაპარზე მიძღვნილ ამ მცირეოდენ მოგონებას:

* * *

არ უწერია სიკვდილი
ვაჟს უშიშარს და ჩაუქსა,
უთანასწორო ბრძოლაში
მომხდურს მედგრად რომ დაუხვდა.
არ შეეპუა მტრის ურდოს
და ბრძოლის ველზე დაეცა,
არად ჩააგდო სიცოცხლე
ოღონდ სამშობლო დაეცვა.
რჩეულს თუ ძალუძს ამქვეყნად
უკვდავყოს თვისი სახელი,
არასდროს დაიხურება
მისი ხსენების სარკმელი.
ხსოვნას გულადი ვაჟკაცის
მუდამ აქვს ნედლი ძირია,
თავდადებული რამდენი
გვყოლია ქართველთ შვილია.
იმისთვის ვჩნდებით, რომ მამულს
დავაძლევინოთ ჭირია.

2014

ბოლოთქმა

წიგნზე მუშაობისას თავიდანვე ჩემი ყურადღება მიიქცია ბერიძეთა საგვარეულო ციხემ, რომელიც, ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერით, გურიაში მდებარეობს და დღემდე არქეოლოგიურად შეუსწავლელია. სპეციალისტებთან ერთად რამდენჯერმე ვცადე მისი მონახულება, მაგრამ განზრახვის ასრულება სხვადასხვა გარემოების გამო ვერ მოხერხდა. რაკი ციხე გურიაშია, გამორიცხული არ იყო ამ კუთხეში გვართან მიმართებით სხვა შეხებასთანაც გვექონოდა საქმე. სწორედ ამან გადამაწყვეტინა წიგნი შესაბამისი მასალების გარეშე არ გამომეცა, რაც თავისთავად კვლევის არეალის გაფართოებასაც ნიშნავს.

კარგია, როცა სურვილს ფრთებს პირადად ასხამ, მაგრამ რაკი ჯანმრთელობის მდგომარეობა ამის შესაძლებლობას არ იძლეოდა გურიაში გამგზავრება ჩემს უმცროს ვაჟს, თამაზს (ფიზიკოსს, ბათუმის შ. რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის თანამშრომელს), მის უნივერ-

სიტეტელ მეგობარს, ისტორიკოს მერაბ მეგრელიშვილს და ამ წიგნის ერთ-ერთ რედაქტორს, ჯემალ სურმანიძეს, ვთხოვე, რომელთაც, ოდნავ მოგვიანებით, ექსპედიციის ნევრად ამავე უნივერსიტეტის სტუდენტთა მხარდაჭერის მთავარი სპეციალისტი ირაკლი ცეცხლაძე დაემატა.

მერაბი ჩვეული გულისხმიერებით მიუდგა საქმეს. სათანადო კონსულტაციების გაწევასთან ერთად, წინასწარ დაუკავშირდა ჩოხატაურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის თანამშრომელს, ქალბატონ ნათია კალანდაძეს, და ადგილობრივი მუნიციპალიტეტის საკრებულოს დეპუტატს, ბატონ რამაზ უჯმაჯურიძეს, რომლებმაც ორგანიზება გაუწიეს კვლევა-ძიებას.

ერთ-ერთი ვერსიით, ბერიძის ციხე ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტის სოფ. ერკეთშია, თუმცა ცდომილების გამოსარიცხად ექსპედიცია იქ ჩასვლამდე მდ. ბახვისწყლის შესართავს ეწვია და ვ. ბატონიშვილის აღწერილობის შესაბამისად დაიწყო ციხის ადგილმდებარეობის დადგენა. სოფ. ძიმითის ცხავათის თავამდე ფეხით ააღწიეს, რის ზემოთ, ვახუშტის თქმისა არ იყოს, მართლაც მოჩანს სურების ხეობა. 1970-1980-იან წლებში ამ ადგი-

ლას კულტურის კერა ფუნქციონირებდა. აქვე გამოედინება ნასაკირალის სამკურნალო წყლები. ადგილობრივები აქ დღესაც იკრიბებიან-ხოლმე, მაგრამ რაიმე მინიშნება ციხის აქ არსებობაზე არ დადასტურებულა.

სწორედ ამან წარმოშვა მოსაზრება, რომ ბახვისწყლის შესართავის ზემო ადგილებში ვ. ბატონიშვილს, უშუალოდ მიჯრით მდებარე ტერიტორია კი არა, სხვა ადგილი უნდა ეგულისხმა. ნიშანდობლივია, რომ ერკეთი რელიეფურად მართლაც ამ შესართავის ზემოთ მდებარეობს. აქედან 13-15 კმ-ში. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ვახუშტის დროს საქართველო (მათ შორის გურია) მცხოვრებლებით ტერიტორიის ათვისების მაღალი მაჩვენებლით არ გამოირჩეოდა, ალბათ, შესაძლებელია დავუშვათ ვარაუდი ბერიძის ციხის ამ სოფელში არსებობაზე.

სანამ დანიშნულების ადგილისაკენ გზას დაადგებოდა, ექსპედიცია ჩოხატაურში შეჩერდა და მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი დაათვალიერა, სადაც არაერთ საინტერესო წერილობით წყაროსა და ნივთიერ ექსპონატებს გაეცნო, რომელთა ნაწილი წიგნს დავურთე კიდევაც. ერკეთში (მგალობლიშვილების საცხოვრისის შემადგე-

ბაზე) ასულებს ციხის გარე ტერიტორიაზე საკუთრებე-
ლის უძველესი სვეტის ნაწილი შემოხვდათ, რაც, შესაძ-
ლებელია, აქ წინათ ტაძრის არსებობაზე მეტყველებდეს.
როგორც ცნობილია, ძველ ციხე-კოშკებს სამლოცველო-
ები გააჩნდათ, როგორც შიგნითა პერიმეტრზე, ისე მის
ფარგლებს გარეთაც.

აქვე მდებარე, დღემდე მოღწეული, უძველესი ნაგე-
ბობის ნაშთები თავისი მასშტაბით უფრო ციხეს კი არა
სამეთვალყურეო კოშკს წააგავს, რა მოსაზრებასაც თა-
ვის დროზე გამოთქვამდა პროფესორი ი. სიხარულიძე.
წარდგენილი ვიზუალური მასალების მიხედვით, ამავე
შეხედულებას იზიარებს არქეოლოგი, ბათუმის უნივერ-
სიტეტის პროფესორი შ. მამულაძე. ადგილობრივთა
თქმით, ქვების წყობით, ეს ძეგლი შუა საუკუნეებისა უნ-
და იყოს. გააჩნდა სათვალთვალ ადგილთან დამაკავში-
რებელი ზემოთ ასასვლელი კიბე.

კოშკის შემორჩენილი პირველი სართული კვადრა-
ტული ფორმისაა. მისი ფართობია 33.64 კვ.მ.; სიგრძე და
სიგანე – 5,80 მ.; კედლების სისქე 80 სმ; სიმაღლე – 2,70
სმ. ნაშენია დიდი ზომის რიყის ქვებით. მისი გალავანი

ბერიდის სამეთვალყურეო ციხე-კოშკი ერკეთში

ექსპედიციის წევრები სოფ. ერკეთში.
მარჯვნიდან: თამაზ ბერიძე, ნათია კალანდაძე, ჯემალ სურმანიძე,
რამაზ უჯმაჯურიძე, მერაბ მეგრელიშვილი, ირაკლი ცეცხლაძე.

კოშკის კედლებს სცილდება. მდებარეობს მათგან 1,5 მ-ის მოშორებით.

როგორც ჩანს, ეს სათვალთვალ ნაგებობა სურების ხეობაში განლაგებულ სხვა სტრატეგიულ პუნქტებთან ერთად საფორტიფიკაციო სიმაგრეს წარმოადგენდა, რაც ხელს უწყობდა ამ მხარის დაცულობას. საქართველოს სხვა მხარეების მსგავსად, სასიგნალო სისტემებით (კოშკებზე ანთებული ცეცხლის კვამლით) აქ არსებული

თავდაცვითი ობიექტები მჭიდროდ უკავშირდებოდა ერთმანეთს.

სათვალთვალო კოშკს ზემოდან გადმოჰყურებს ბუკის ციხე და XI საუკუნის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესია (ამჟამად დედათა მონასტერი). აქვე ბახმაროს ცივი და სასიამოვნო ჰავით გაჯერებული, გურია-აჭარის ულამაზესი მთებია, რომელთა გასწვრივ გადიოდა სამცხე-საათაბაგოსთან დამაკავშირებელი აბრეშუმის საქარაენე გზა.

აღნიშნული კოშკის სიახლოვეს მოჩანს მდ. სუფსის ხეობა, სადაც თვალწინ ულამაზესი საბერიძეოს უბანი იშლება.

დააკვირდი მკითხველო, გურიის ხიდისთავიდან ქვემო აჭარის ზესოფელში გადასული ჩვენი შტოს წინაპრების ძველი აბრეშუმის გზის ერთ-ერთ მარშრუტთან, ზვარეს ციხესთან, და აქვე მდებარე უძველეს ქრისტიანულ სამლოცველოებთან დამკვიდრებას და საგვარეულოს ნაწილის საერთო ხვედრსაც ჩასწვდები, რაც, როგორც ერთხელ უკვე აღინიშნა, ბერიძეების (და არა მარტო მათი) მამა-პაპათაგან მუდმივ სიფხიზლესა და ბრძოლისუ-

სუფსის ხეობის საბერძნეთის უბანი

ნარიანობას მოითხოვდა, როგორც მტრის მოგერიების, ასევე, ტვირთების გატარების თვალსაზრისით. აღარაფერს ვამბობთ, ისედაც საერთო სულიერ ღირებულებებზე, რასაც საქართველოში დასაბამი ანდრია პირველწოდებულით დიდაჭარიდან მიეცა და ოსმალთა ბატონობის ფაქტორმა საბოლოოდ ვერაფერი დააკლო.

საერთო სარწმუნოებრივ სივრცეზე, ზემოხსენებული, XVI საუკუნის მესხური დოკუმენტის „სამცხე-სა-

ათაბაგოს მღვდელთ მთავარნი და მწყემსნი“ გარდა, მეტყველებს თედო სახოკიას და ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობებიც. თ. სახოკიას მიხედვით, დედასაქართველოს ეკლესიური ერთიანობის დროს დანდოლას (დანდალოს) ზეით აჭარა მტბევარის სამწყსოში შედიოდა, ხოლო დანდოლას (დანდალოს) ქვეით აჭარა ქუთათლისა იყო...“ თვით ქუთათელი ხინოში (ქობულეთის მუნიციპალიტეტი – ჯ. ბ.) იჯდა და აქედან მართავდა სულიერად დანდალოს ქვეით აჭარას, ანუ „მეორე სამწყსოს“. და არა მართო აჭარას, მეზობელ კუთხეებსაც...

ამასთან დაკავშირებით ვახუშტის მოწმობით: „...გურია იყო სრულიათ ქუთათლის სამწყსო, ხოლო შემდგომად განყოფისა სამეფოთა, გურიელთაგან დაიდგინეს სამნივე ესე ეპისკოპოზნი, თვისისა დიდებისთვის...“ ზედა ხინოში (იგივე „სალხინოში“) „...გუნბათიანი და კეთილდიდმენი...“ ეკლესია ყოფილა.

როგორც ვხედავთ, ხინონმინდელი თითქმის მთელ დასავლეთ საქართველოს „მწყემსავდა...“ (ე. დავითაძე, „სოფლის აღმაშენებელი“, თბ., 1985, გვ. 67). აქედან გამომდინარე, სხვა გარემოებებთან ერთად, ერთიანი სამწყსოს

ფაქტორიც განაპირობებდა, ალბათ, მოსახლეობის აჭარიდან გურიაში და პირიქით მიგრაციას, რაც ბერიძეთა მაგალითიდანაც კარგად ჩანს.

სხვათა შორის, ერკეთის დარად, საბერიძეოს უბანი ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტის სოფელ ხიდისთავშიცაა, რაც ერკეთიდან 3 კმ-თაა დაშორებული და გურიაში ბერიძეთა კომპაქტურ დასახლებებზე მეტყველებს. ვფიქრობთ, ესეც საერთო ტენდენციაა გვარისა, რის ერთ-ერთ ნიშნულად შეიძლება კვლავ ქვემო აჭარა დავასახელოთ.

ასე, რომ მთლიანობაში ექსპედიციის მიერ რამდენიმე მნიშვნელოვანი მასალის მოძიება მოხერხდა. ვინ იცის, ვახუშტის ხსენებული ციხე რამდენ საიდუმლოს ინახავს. არ გამოვრიცხავთ, იგი სულაც სხვაგან იყოს საძიებელი, რასაც შემდგომი კვლევები დაადგენს. როგორც გაირკვა, გურიის რეგიონში საფუძვლიანად სხვა საფორტიფიკაციო ნაგებობებიცაა შესასწავლი. მათ შორის, ბუკისა და თამარ მეფის ციხეები. იქნებ ბერიძეებთან კავშირში მათთან მმართვებითაც აღმოჩნდეს შეხების წერტილები, რათა კიდევ ერთხელ მივეახლოთ წინაპართა სულებს და მათ და-

რად, რა კუთხეშიც არ უნდა ვცხოვრობდეთ, ერთიანი შეგნებით დაუხვდეთ მამულის წინაშე მდგარ გამოწვევებს.

ვსარგებლობ შემთხვევით და დიდ მადლობას ვუხდი ექსპედიციის წევრებს გაწეული სამუშაოსთვის. მათ შორის, ერკეთის საჯარო სკოლის პედაგოგს ქ-ნ ციალა ჭიხვარიას, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სპეციალისტს სოფო ჭანიშვილს. განსაკუთრებით უნდა გამოვყო ბატონ მერაბ მეგრელიშვილის ღვაწლი, რომლის ინიციატივითაც ქ-მა ნ. კალანდაძემ და ბ-მა ი. ცეცხლაძემ უზრუნველყვეს მოგზაურობის ფოტო და ვიდეო გადაღება. ნ. კალანდაძემ კუთხის ისტორიის ცოდნით განაპირობა, ასევე, კვლევის ასეთი მიმართულებით წარმართვა.

11.06.2015 წ.

ჯემალ (ანატოლი) ბარიძე

დაიბადა 1930 წელს ქედის რაიონის სოფ. ზესოფელში. დაასრულა დაბა ქედის შვიდწლელი და მახუნცეთის საშუალო სკოლა (ვერცხლის მედლით). 1948 წელს ჩაირიცხა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიზიკის ფაკულტეტზე, რომელიც წარჩინებით დაამთავრა 1953

წელს და მუშაობა დაიწყო ბათუმის შ. რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ფიზიკის კათედრაზე. იმავე წელს სწავლა გააგრძელა მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტურაში. საკანდიდატო დისერტაციას ამავე უნივერსიტეტის მოლეკულური სპექტროსკოპიის ლაბორატორიაში ასრულებდა, რომლის უმცროს მეცნიერ-მუშაკად დაინიშნა 1959 წლიდან. 1962 წელს დაიცვა დისერტაცია თემაზე: „სინათლის გაბნევის შესწავლა ორგანული სითხეების ბინარულ ხსნარებში“, რის შემდეგაც დაბრუნდა ბათუმის პედაგოგიკურ უფროს მასწავლებლად. შემდგომ დოცენტის თანამდებობა ეკ-

ავა. სადოქტორო დისერტაციაც მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაიცვა ფიზიკური ქიმიის კათედრაზე. მიენიჭა ფიზიკა-მათემატიკის მეცნიერებათა დოქტორის წოდება.

1972-1982 წლებში ბათუმის პედინსტიტუტის ფიზიკის კათედრის გამგეა. ინსტიტუტის ბაზაზე მოაწყო სამეცნიერო-კვლევითი ლაბორატორია, სადაც ტარდებოდა ექსპერიმენტული სამუშაოები. მუშაობდა ხელშეკრულებებითაც, როგორც ქვეყნის, ასევე, საზღვარგარეთის უმაღლესი სასწავლებლებისა და სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტებისთვის. 1983 წლიდან იყო ინსტიტუტის პრორექტორი სასწავლო და სამეცნიერო დარგებში. 1986 წლიდან კი სამეცნიერო დარგში, რა თანამდებობაც ეკავა 2004 წლამდე. ინიციატორი და ერთ-ერთი დამფუძნებელია ბათუმის უნივერსიტეტის ასპირანტურისა, რამაც არაერთი კვალიფიციური კადრი შემატა ჩვენს ქვეყანას. 1990 წლიდან ფიზიკის კათედრის გამგის თანამდებობას ითავსებდა. წლების მანძილზე კითხულობდა ლექციების კურსს ზოგად ფიზიკაში. ერთხანს ხელმძღვანელობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აჭარის რეგიონალურ სამეცნიერო ცენტრს. 1995 წელს აირჩიეს საქართველოს ეკოლოგიურ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსად.

100-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომისა და ორი მონოგრაფიის ავტორია. მისი ხელმძღვანელობით დაცული იქნა 5 დისერტაცია ფიზიკა-მათემატიკის მეცნიერებათა კანდიდატის, ერთიც სადოქტორო სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. ბათუმში ჩაატარა საქართველოს და საკავშირო ფიზიკოსთა კონფერენციები 1974 და 1983 წლებში. მიწვეული იყო ლექციების წასაკითხად ბელორუსიაში (ქ. მინსკი) და თურქეთის რესპუბლიკაში. 1998 წელს იყო ჩვენი ქვეყნის იმ 4 საუკეთესო მეცნიერს შორის, რომლებიც საერთაშორისო კონფერენციაში ღებულობდნენ მონაწილეობას გერმანიის ქ. ბრემენში. ნაყოფიერი სამეცნიერო და ორგანიზატორულ-შემოქმედებითი ღვაწლისთვის დაჯილდოვდა ღირსების ორდენით, სხვა სამთავრობო ჯილდოებით. 2010 წლიდან დამსახურებულ პენსიაზეა. 2013 წელს მიენიჭა ემერიტუსი-პროფესორის საპატიო წოდება.

ჰყავს მეუღლე, ორი შვილი და ხუთი შვილიშვილი.

ს ა რ ო მ ე ნ ტი

წინათქმა	3
გვარსახელ ბერიძის ეტიმოლოგია და წარმომავლობა	7
ქვემო აჭარის ბერიძეთა უძველესი სამკვიდრებლები, ისტორია და ყოფიერება	31
ბოლოთქმა	149

გამომცემლობის დირექტორი
მურმან ცაცხლაძე

გამომცემლობის რედაქტორი
ჟუჟუნა შანიძე

რედაქტორ-სტილისტი
ჯემალ სურმანიძე

დიზაინერი და
დამკაბადონებელი
მალხაზ ფალავა

ოპერატორი
მანია მესხიძე

კორექტორი
გუგული ბერიძე

ISBN 978-9041-9344-5-3

9 789041 934453